

เรื่องพระจอมเกล้าฯ

พระนิพนธ์

สมเด็จพระยาคำรงราชานุภาพ

พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ

คุณหญิงศรีสังกร ต.จ.

(ตาบ จารุรัตน์)

ณ เมรุวัดมกุฏกษัตริยาราม

๑๘ มกราคม พ.ศ. ๒๕๐๐

ดร.หญิง 1000 หรือ มทร.มจ

มอบให้หอสมุดกลาง สถาบันวิทยบริการ

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

9, 27 Nov, 2538

คำนำ

คุณชม จารุรัตน์ ได้มาขอพิมพ์พระนิพนธ์ของเสด็จพ่อ
เรื่อง พระราชประวัติ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
ในงานศพ คุณหญิงตาบ ศรีสังกร ต.จ. ผู้เป็นมารดาของเธอ
ข้าพเจ้าได้อนุญาตให้พิมพ์ได้ด้วยความยินดีเป็นอย่างยิ่ง ทั้งนี้
เพราะเห็นว่าจะได้ประโยชน์เหมาะแก่เวลาหลายประการ คือ:-

- ๑ สมัยรัชกาลของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
นั้น นับว่าเป็นสมัยที่ได้มีการเปลี่ยนแปลงทั้งภายใน
นอกและภายในประเทศอย่างใหญ่หลวง เพราะ
เป็นเวลาที่ชาวตะวันตก มามีอำนาจอยู่ใน ทางตะวันออก
ประเทศนี้ และผลที่เขาแย่งประโยชน์กันเองนั้น
เป็นเหตุให้ทุกประเทศต่างบริวารัดเอาเป็นเมืองขึ้นไป
ตาม ๆ กัน ยังคงมีแต่เราไทยประเทศเดียวที่เท่าถึง
การ และรักษาอิสรภาพไว้ได้ เป็นเหตุหนึ่งที่เรา
ควรรู้และภูมิใจว่าทำได้อย่างไร

๒ เมื่อรักษาเอกราชไว้ได้แล้ว มีสิ่งไรบ้างที่เราต้องแก้ไข เพื่อให้เหมาะแก่การภายนอก เป็นเรื่องทหารუნน เพราะการรุกรังศาวตารอย่างถูทตองนั้น เราจะได้ไม่ ทำอะไรผิดซ้ำทราก และรูเหตุผลว่าอะไรเป็นอะไร อย่างน้อยก็จะได้รู้ว่า อ้อ, รัชกาลที่ ๔ ยังไม่มีเรือบิน เขาไปอเมริกาทันตั้ง ๒ เดือนจึงจะถึง !

๓ ถึงเวลาแล้วที่เราจะรูเรื่องของตัวเองให้ถูทตอง มีนนั้น จะมีคนเขาแต่งให้เช่นเรื่อง The King and I แล้ว เรากไม่มีความรู้จะเถียงกับเขาว่าผิดอย่างไรได้ ดังที่เป็นอยู่ในบัดนี้.

๔ เมื่อเรารู้แล้วก็ จะได้ตัดสินณก ว่าพระบาท สมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้น ได้ทรงเห็นอยากมาพระองค์ เดียวโดยเฉพาะในเรื่องเกี่ยวแก่การต่างประเทศ เวลาที่จะทรงพักผ่อนก็แทบจะไม่มี สมควรหรือไม่ที่จะได้ ทรงรับรางวัลด้วยการดำว่าเป็นการตอบแทน ?

นนั้นหนังสือเล่มนี้ จึง จะเป็น ประโยชน์ใน การให้ ความรู้ อย่างกว้างขวางอย่างหนึ่ง และให้ความยุติธรรมแก่ผู้เห็นอยากมาแล้วด้วยอีกอย่างหนึ่ง เพื่อจะได้เกิดผลเป็นการหนุนกำลังใจคน ให้อยากทำดีต่อไปทุกยุคทุกสมัย บ้านเมืองของเราจะได้เต็มไปด้วยคนดี ที่ชอบทำแต่บุญอันจะนำความสุขมาให้เป็นส่วนรวม กอ-ชาติ

ขอศุภกรรมที่ คุณชม จารุรัตน์ ได้กระทำตามหน้าที่
ของบุตรที่ดี พร้อมทั้งความปราถนาดีอันเหมาะสมแก่กาลเวลาดัง
ได้พรรณามาแล้วนั้น จึงได้เกิดผลเป็นคุณประโยชน์สนองบุญ
แก่ทั้งท่านที่ล่วงลับไปแล้ว และผู้ที่ยังอยู่ข้างหลังทั่วกันเทอญ.

พนพิศมัย ดิศกุล

พ.ศ. ๒๔๘๕

เรื่องพระราชประวัติ

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อก่อนเสวยราชย์

พ.ศ. ๒๓๔๗-๒๓๕๔

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เสด็จตั้งมณฑลในรัชกาล
ที่ ๓ เมื่อบชวด วันพฤหัสบดีที่ ๑๘ ตุลาคม พ.ศ. ๒๓๔๗ ในเวลานั้น
สมเด็จพระบรมชนกนาถ (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย)
ยังดำรงพระยศเป็น สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช เจ้าฟ้ากรมหลวงอิศร
สุนทร เสด็จประทับอยู่ ณ พระราชวังเดิมกรุงรัตนบุรี ด้วยกัน
กับสมเด็จพระ (ศรีสุริเยนทร) บรมราชชนนี ซึ่งเป็นเจ้าฟ้าฝ่ายใน
ด้วยเป็นพระธิดาสมเด็จพระเจ้าฟ้างเอกเอก เจ้าฟ้ากรมพระศรีสุรินทร
พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงทรงพระยศเป็น สมเด็จพระ
เจ้าฟ้าหลานเธอ มาตั้งแต่ประสูติจนถึงรัชกาลที่ ๓ เมื่อพระชันษา
ได้ ๖ ปี ในระหว่างนั้นได้เสด็จและทรงจำพระบรมอัยกาธิราชพระบาท
สมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกได้ ด้วยเหตุนี้เมื่อทรงสร้างพระมหา
สถูปองค์ที่ ๕ ทวดพระเชตุพน ๆ จึงมีพระราชดำรัสตั้งไว้ว่า พระเจ้า
แผ่นดินภายหลังไม่ต้องทรงถือเป็นแบบอย่าง เพราะพระเจ้าแผ่นดิน
& พระองค์นั้นได้เคยทรงเห็นกันและกัน ดังนี้
ถึงรัชกาลที่ ๒ เสด็จเข้ามาอยู่ในพระบรมมหาราชวัง ประทับ

ที่ตำแหน่งแดง (อยู่ตรงที่สร้างตำแหน่งเดิมเจ้าพระปิตุจฉาเจ้า ดุชฎามารศรี) อันเดิมเจ้ากรมพระศรีสุภานุรักษ์กับสมเด็จพระชนนเคยเดด็จอยู่มาแต่ก่อน ทรงพระยศเป็น สมเด็จพระราชโอรสพระองค์ใหญ่ คนทั้งหลายเรียกกันว่า “ทูลกระหม่อมฟ้าพระองค์ใหญ่” แต่มักเรียกกันโดยสะดวกปากว่า “ทูลกระหม่อมใหญ่” มิฉะนั้นเรียกว่า “เจ้าฟ้าพระองค์ใหญ่” หรือ “เจ้าฟ้าใหญ่” เรียกกันอย่างนับมาจนเดี๋ยวราชย์^๒

จะกล่าวถึงเรื่อง พระราชทานพระนาม แทรกตรงตรงนี้ ดูก่อนโดยผู้แต่งหนังสือเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว กล่าวหาว่าพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกพระราชทานพระนามว่า “เจ้าฟ้ามงกุฎ” มาแต่แรกประสูติ ความจริงจะเป็นอย่างนั้นไม่ได้ ด้วยประเพณีการพระราชทานพระนามเจ้าฟ้ามาแต่โบราณ พระราชทานต่อเมื่อพระชันษาได้ ๘ ปี (หรือมีฉันทกเมื่อได้กนต์) มรดกสำหรับภารณโดยเฉพาะ คำที่เรียกเมื่อก่อนได้พระราชทานพระนามเป็นแต่คนทั้งหลายเรียกกัน โดยสมมุติ เช่น เรียกว่า เจ้าฟ้าพระองค์ใหญ่และพระองค์น้อยเป็นต้น บางทีใช้คำแปลถกออกไปตามเหตุ ยกตัวอย่าง ในครั้งกรุงศรีอยุธยา เช่น

(๑) เมื่อสร้างพระอภิเนาวนิเวศน์โปรดฯ ให้หรือที่ตำแหน่งหลังที่เสด็จประทับไปสร้างเป็นตึกในบริเวณนั้น พระราชทานนามว่า พระที่นั่งมุลมณเฑียร เดิมนั้นย้ายไปปลูกเป็นโรงเรียนอยู่หน้าวัดเขมาภิรตาราม

(๒) พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวตรัสเรียกว่า “ท่านฟ้าใหญ่” ฝรั่งเศสเรียกว่า Chow fa yai เจ้าฟ้าใหญ่

เรียกว่า เจ้าฟ้าเพชร เจ้าฟ้าพร เจ้าฟ้ากุ้ง และเจ้าฟ้าดอกมะเดื่อ^๑
 เป็นคน ประเพณีพระราชทานพระนามเจ้าฟ้าในกรุงรัตนโกสินทร์นับ
 จดหมายเหตุปรากฏชัด เมื่อพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก
 เสด็จผ่านพิภพ มีพระราชโอรสธิดาเป็นเจ้าฟ้า ๔ พระองค์ ที่ทรง
 พระเจริญด้วย แด้วพระราชทานพระนาม เป็น กรม ที่เดียว ๓ พระองค์
 คือเจ้าฟ้ากรมหมื่นวชิรญาณพรองค์ ๑ เจ้าฟ้ากรมขุนเสนาบดี
 พระองค์ ๑ เจ้าฟ้าหญิงกรมขุนศรีสุนทรเทพพระองค์ ๑ เจ้าฟ้าพระ
 ราชนิดาพระองค์น้อยยังทรงพระเยาว์ พระราชทานพระนามว่าเจ้าฟ้า
 ประภาวดี^๒ ภายหลังจึงสถาปนาเป็นเจ้าฟ้ากรมขุนเทพอดิ ต่อมา
 เมื่อเสวยราชย์แด้วสมเด็จพระราชบิดาองค์พระองค์ ๑ พระราชทาน
 พระนามว่าเจ้าฟ้ากุณฑลทิพยวดี เมื่อรัชกาลที่ ๒ พระบาทสมเด็จพระ
 พระพุทธเลิศหล้านภาลัย มีพระราชโอรส เป็นเจ้าฟ้า เมื่อก่อนเสวย
 ราชย์ ๒ พระองค์ แด้วมาพระราชโอรส เมื่อเสวยราชย์แด้วเป็น
 เจ้าฟ้าองค์ ๓ พระองค์ เจ้าฟ้า ๕ พระองค์นั้นเจริญพระชนษาทันรับ
 พระราชทานพระนามในรัชกาลที่ ๒ แต่ ๓ พระองค์ คือ เจ้าฟ้ามงกุฎ
 (พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว) ได้รับพระราชทานพระ-
 นามเมื่อก่อนเสวยราชย์แด้วพระองค์ ๑ คือนามพระราชทานพระนามเจ้าฟ้า

๑. สันนิษฐานว่า เจ้าฟ้าเพชร (คือพระเจ้าท้ายสระ) และเจ้าฟ้าพร (คือพระเจ้า
 บรมโลก) เห็นจะเรียกตามพระนามเดิมเมื่อก่อนเป็นเจ้า เจ้าฟ้ากุ้งนั้นอาจจะมาแต่นิมิตต์
 ในบทประสูติเช่นกึ่งขุมฝักปอกดี เหมือนอย่างเจ้าฟ้าดอกมะเดื่อ มาแต่นิมิตต์ด้วย ประสพ
 เวลาต้นมะเดื่อออกดอก อันเป็นของประหลาดมิใคร่จะมี

๒. ในหนังสือบางเรื่องว่า ประไพดี

จุฑามณี (พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว) พระองค์ ๓ กับ
 เจ้าฟ้าอาภรณ์องค์ ๑ แต่เจ้าฟ้าอก ๒ พระองค์ยังทรงพระเยาว์
 ไม่ทันได้รับพระราชทานพระนามในรัชกาลที่ ๒ เรียกพระนามแต่ว่า
 เจ้าฟ้ากลาง (คือสมเด็จพระยามารามบรมโกศ) กับเจ้าฟ้าปิ๋ว ๆ
 ดันพระชนม์เสียในรัชกาลที่ ๓ เหลือแต่เจ้าฟ้ากลาง มาจนถึง
 รัชกาลที่ ๔ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงพระราชทาน
 พระนามว่าเจ้าฟ้ามหามาดา พิเคราะห์ตามเรียงอย่างที่ปรากฏ
 ถัดลงมา เห็นได้ว่าการพระราชทานพระนามเจ้าฟ้าแต่แรกประสูติ
 นั้น เมื่อรัชกาลที่ ๑ ยังห้ามธรรมเนียมไม่ ที่จริงประเพณีพระ-
 ราชทานพระนามแต่เมื่อแรกประสูติ (ได้เดือนหนึ่ง) เพิ่งมาเกิดขึ้นใน
 รัชกาลที่ ๔ ด้วยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวไม่โปรดจะ
 ให้คนตั้งมตเรียกกันตามชอบใจ เช่นเรียกเจ้าฟ้ากุ่มและเจ้าฟ้าดอก
 มะเดื่อ จึงพระราชทานนามแต่แรกประสูติ ถึงกระนั้นยังไม่พบ
 คนเรียกตามตั้งมต เช่นว่าทูลกระหม่อมใหญ่และทูลกระหม่อมเล็ก
 เป็นต้น ดดยถกกันว่าเป็นการเคารพ ทว่าพระบาทสมเด็จพระพุทธ-
 ยอดฟ้าจุฬาโลก พระราชทานพระนาม พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า
 เจ้าอยู่หัว ยังมีชื่อกานออกช่อหนึ่ง ด้วยเจ้าฟ้าชายพระเชษฐาของ
 พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมพระองค์หนึ่ง พระองค์นั้น
 เป็น “หีบ” ก็ได้พระราชทานพระนาม และไม่มีพระนามปรากฏ
 เพราะสิ้นพระชนม์เสียแต่เมื่อยังทรงพระเยาว์ พระบาทสมเด็จพระ
 จอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงโปรดให้เรียกพระนามว่า “เจ้าฟ้าวราชมาร”

อธิบายที่กล่าวมาเป็น หลักฐานให้ เห็นว่า ทราบว่า พระบาท สมเด็จพระ
 พุทธยอดฟ้าจุฬาโลก พระราช ทาน พระนาม พระบาท สมเด็จพระจอม-
 เกศาเจ้าอยู่หัวว่า เจ้าฟ้ามงกุฎ ๑ นนหามมุตไม่ ยงมชอนนอกซง
 กล่าวในหนังสือเฉลิมพระเกียรติคุณ ชื่อหนังสือพระบาทสมเด็จพระ
 พุทธยอดฟ้าจุฬาโลกโปรด ๑ ให้เอาเศวตฉัตรไป แชนว ครงที่ ประดิ
 ชอนอกเกิดด้วยคนแต่งเป็นไพร่ ไม่รู้คำอธิบายของคำที่พูดกันว่าเจ้า
 นายประสูติ “ในเศวตฉัตร” หรือ “นอกเศวตฉัตร” อันที่จริงหมาย
 ความเพียงว่าประสูติเมื่อสมเด็จพระบรม ชนกนาค เสวยราชย์แล้วหรือ
 ประสูติ เมื่อก่อน เสวยราชย์ เท่านั้นเอง ประเพณีเอา เศวตฉัตรไป
 แชนวสำหรับ ให้ เจ้านายประสูติใน ร่มเงาหามไม่ อีกชื่อหนึ่งซึ่งว่า
 เมื่อสมเด็จพระศรีสุริเยนทรประชวรพระครรรภ์ พระบาทสมเด็จพระ
 พุทธยอดฟ้าจุฬาโลกเสด็จไปประทับอยู่ที่ทาดานกแพ ให้ข้าหลวงคอย
 ดับพระอาการ มากราบทต ชอนัก เห็นได้ ว่า เป็นความเท็จไม่มมด
 ด้วยสมเด็จพระศรีสุริเยนทรเคยมีพระราช โอรสแล้ว ห้ามเหตุที่จะ
 ทรงวิตกไม่ แม้จะมีเหตุถึงของทรงพระวิตก ถ้าทรงวิตกมากกก
 เสด็จไปเยี่ยมถึงวัง ถ้าไม่ถึงเช่นนั้นกกเป็นแต่โปรด ๑ ให้ข้าหลวง
 ไปดับพระอาการมากราบทตท ในพระราชวัง เหตุใดจึงจะเสด็จไป
 ประทับให้ดับพระอาการอยุ่ตรงทางทาดานกแพ ชื่อความเหตาดนเป็น
 ของผู้ที่ไม่พระราชประเพณีคดีประคิษฐิชน ในหนังสือที่ตนแต่ง หวังจะ
 ให้คนชมว่าดีมาก แต่แน่นอนใจทมบคคชนดังชอนคจจะรู้ว่า เป็น
 เทจยอมเชอถงคคเอา มาตง ในหนังสือที่ตน แต่งพมพ ในภายหลัง ฉิน

ได้เคยต่อว่าก็แก้แต่ว่า ว่าถึงไม่จริงนัก ก็เป็นการ เสด็จพระเกียรติ
พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ฉนั้นเห็นว่าแต่งหนังสือเสด็จ
พระเกียรติควรกล่าวแต่เป็นความจริง ถ้าหากความเท็จมากถว
หาเป็นพระเกียรติไม่ หนังสือเสด็จพระเกียรติด้วยความเท็จความ
มฉบบบพพพแพร่หลายอยู่ ดูเหมือนผู้หลงเชอกนฉวฉจริงกัมากฉฉ
ฉฉเห็นควรบอกไว้ให้ทราบ

การศึกษาของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อยัง
ทรงพระเยาว์ได้เริ่มเรียนอักษรสมัยในสำนักสมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์
(ขุน) วัดโมฬีโลก ๑ (ร่วมกันกับอาจารย์ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้า
เจ้าอยู่หัว) แต่ยังคงประทับอยู่ในพระราชวังเดิม ครั้นเสด็จ
เข้ามาอยู่ในพระบรมมหาราชวัง ก็ทรงศึกษาวิชาความรู้สำหรับพระ
ราชกุมารต่อมา ฟังต้นนิชฐานได้ว่าวิชาความรู้ช่างใดที่นิยมกันใน
สมัยนั้นว่าสมควร แก่ชดศยราชกุมาร อันตั้งศักดิ์ คงได้ศึกษาต่อผู้
เชี่ยวชาญวิชาการนั้น ๆ ทุกอย่าง ช้ฉเห็นปรากฏในสมัยเมื่อเสด็จ
ราชย์ แม้ได้เสด็จไปทรงผนวชอยู่ถึง ๒๗ พรรษา ยังทรงม้าแฉะยัง
ปั่นไฟได้ไม่ล้ม ถ้าว่าโดยย่อ วิชาความรู้ช่างใดซึ่งตามคติโบราณ
นิยมว่าพระราชกุมารอันตั้งศักดิ์ควรทรงศึกษา พระบาทสมเด็จพระ
จอมเกล้าเจ้าอยู่หัวคงได้ทรงศึกษาดัมบูรณ์ทุกอย่าง เพราะมีโอกาศ
ในรัชกาลที่ ๒ เป็นเวลาถึง ๑๖ ปี

ในเวลาที่เสด็จดำรงพระยศเป็นสมเด็จพระราชโอรสอยู่นั้น
สมเด็จพระบรมชนกนาถได้โปรด ๑ ให้มีการพระราชพิธีเสด็จพระ

เกียรติหลายครั้ง เป็นต้นแต่เมื่อพระชนษาได้ ๘ ปี มีการพระราช
 พงศดั่งรง ซึ่งทำเป็นครั้งแรกในกรุงรัตนโกสินทร์ เมื่อวอ
 พ.ศ. ๒๓๕๕ พระราชทานพระนามตามจารึกในพระสุพรรณบัฏว่า
 “สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช เจ้าฟ้ามงกุฎ สมมุติเทววงศ์ พงศ์คือศร
 กษัตริย์ ขัตติยราชกุมาร” ต่อการพชดั่งรงมาถึงบิกุน พ.ศ. ๒๓๕๘
 พวก มอญมณฑลตะเภา ตะเภา เป็นขบถต่อ พม่า แล้วพากันอพยพ ครอบ-
 ครวี่หนีมาขออาศัยอยู่ในประเทศสยาม เหมือนอย่างพวกพระยาเจ่ง
 เคยอพยพมาแต่ก่อน มอญที่อพยพมาคราวนี้ ดมิงดอดเบา (ซึ่ง
 ได้มาเป็นทพระยารัตนจักร) เป็นหัวหน้า มีจำนวนคนราว ๕๐,๐๐๐
 อพยพมาทางด้านพระเจดีย์สามองค์ แขวงจังหวัดกาญจนบุรีทาง ๑
 ทางด้านแม่สอด แขวงจังหวัดตากทาง ๑ ทางจังหวัดอุทัยธานีมา
 บ้าง แต่จำนวนไม่มากเหมือนทางจังหวัดกาญจนบุรีและจังหวัดตาก
 พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย โปรด ฯ ให้กรมพระราชวัง
 บวรสถานมงคลเสด็จไปทรงตั้ง เมืองประทุมธานี เป็น ที่อยู่ของมอญ
 ที่อพยพมาคราวนี้ (เรียกกันว่า มอญใหม่ เรียกพวกมอญที่อพยพ
 มากับพระเจ่ง (คชเสนี) เมื่อครั้งกรุงธนบุรีว่า “มอญเก่า”) และ
 โปรด ฯ ให้เจ้าพระยาอภัยภูธร สมุหนายก คุมกำลังและเสบียง
 อาหารขึ้นไปรับครัวมอญที่เมืองตาก ส่วนทางด้านพระเจดีย์สามองค์
 นั้นโปรด ฯ ให้พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เวदानันพระ
 ชนษาได้เพียง ๑๒ ปี มีเจ้าพระมหาดวงพิทักษ์มนตรีเป็นพระอภิบาล
 เสด็จคุมกำลัง และเสบียงอาหารไปรับครัวมอญที่เมืองกาญจนบุรี

การที่ ต้องมีคน สำคัญ คุณกำลัง รับผิดชอบไปรับ พวกชาวต่าง ประเทศที่
 อพยพมาพึ่งพระบรมโพธิ์สมภารนั้น มีความจำเป็นด้วยอาจจะมั่งคั่งของทพ
 ช้างฝ่าย ไน้นัก ติดตาม จับพวก ครอบครวั ดอง เหย เข้ามาใน พระราช
 อาณาเขต หรือมีฉะนนั้นพวกครวัทอพยพมานั้นเองเพราะมากด้วยกน
 อาจจะมากำเวิบเบียดเบียนประชาชน จึงต้องแต่งกำลัง ไปยังกน
 เหตุร้ายทง ๒ สถาน และมีสังเบียงอาหารไปแจกจ่ายแก่พวกครวั
 มิให้เดือดร้อน เหตุใดจึงโปรด ฯ ให้พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า
 เจ้าอยู่หัวเสด็จเป็นนายกไปในครั้งนั้น พิเคราะห์เหตุเหมือนจะมีพระ
 ราชประสงค์ ให้พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ โอกาสทรง
 ศึกษากระบวนทศกั ทานองเดียวกับทพระองค์เองได้เคยเริ่มทรง
 ศึกษา ด้วยตาม เสด็จ สัม เสด็จ บรม ชนขนาดใหญ่ไปในการ ทำ สงคราม กับ
 พม่ามาแต่ยังทรงพระเยาว์ อีกสถานหนึ่งจะให้ปรากฏถึงเมืองพม่า
 ว่าโปรด ฯ ให้ สัมเด็จพระราช โอรสพระองค์ ใหญ่เสด็จ ออกไปรับ
 ข้าศึกจะได้ครันคร้าม และพวกมอญที่เข้ามาตีความภักดีจะได้โอน
 ใจ ส่วนทางการนั้น ให้เจ้าฟ้า กรมหลวง พัททษมนตรเป็นผู้นบคบ
 บัญชา

ต่อมากับหนังสือพงศาวต พ.ศ. ๒๓๕๘ พระชนนษา ๓๓ ปี มี
 การพระราชพิธีได้กนต์ ทำเต็มตามตำราได้กนต์เจ้าฟ้า คือปลุก
 เขาไกรลาสและที่สร้างถันานเป็นถน แล้วทรงผนวชเป็นสามเณรในปี
 ๒๓๖๐ ประทับอยู่วัดมหาธาตุ ฯ ๗ เดือน แล้วจึงตามผนวช
 ถัดจากนั้นว่าเมื่อพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงผนวชเป็น

สยามเนรนน ^๕ สมเด็จพระสังฆราช (ม) ^๖ เป็นพระอุปชฌาย์ สมเด็จพระญาณสังวร (ด) ^๗ เป็นพระอาจารย์ถวายเป็นพระอุปัชฌาย์ แต่เพราะเหตุตามเหตุการณ์ น่าจะ กตมกนกกต ทกตาว คือ สมเด็จพระญาณสังวร เป็นพระอุปชฌาย์ และสมเด็จพระสังฆราชเป็นพระอาจารย์ถวายเป็นพระอุปัชฌาย์ เพราะ สมเด็จพระญาณสังวร เป็นผู้ พรรษา อายุมาก หนึ่งหน้า สมเด็จพระสังฆราช (ม) ^๘ ทรงเป็นทศพรนบถของพระราชวงศ์มาแต่ในรัชกาลที่ ๓ แม้พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย และพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ก็เป็นศิษย์ของสมเด็จพระญาณสังวรมาแต่ก่อน ^๙ น่าจะได้เป็นพระอุปชฌาย์ และยังมีหลักฐานประกอบ ออกอย่างหนึ่ง ด้วยถึงรัชกาลที่ ๔ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดฯ ให้สร้างพระเจดีย์ชน ๒ องค์บนคูกนอยู่กนตามหน้าวัดราชดิฐาราม (อันเป็นที่สถิตของสมเด็จพระญาณสังวร) องค์หนึ่งทรงขนานนามว่า “พระดิฐารณเจดีย์” ทรงอุทิศในพระนามของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว อีกองค์หนึ่งขนานนามว่า “พระดิฐารณเจดีย์” เป็นพระบรมราชูปถัมภ์ในพระนามของพระองค์เอง ยังปรากฏอยู่ ครั้นต่อมาเพราะได้เคย เป็นศิษย์ สมเด็จพระญาณสังวร

๑. ที่ สมเด็จพระญาณสังวรไม่ได้เป็น สมเด็จพระสังฆราชมาแต่ก่อน เพราะท่านทรงคุณทางวิปัสสนาธุระ ไม่ได้เป็นเปรียญ แต่เมื่อสมเด็จพระสังฆราช (ม) สิ้นพระชนม์ พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยทรงตั้งสมเด็จพระญาณสังวรเป็นสมเด็จพระสังฆราช เสด็จพระราชพิธีฯ เมื่ออายุ ท่านถึง ๕๐ ปี เรียกกันว่า “สังฆราชไก่เถื่อน” เพราะท่านเชี่ยวชาญวิปัสสนาธุระ นัยว่าถึงอาจให้ไก่เถื่อนซึ่งได้ช่วยอำนาจ พรหม วิหารของท่าน รูปหล่อสมเด็จพระสังฆราชพระองค์นี้กับฐานจำลองกลายเป็นรูปไก่เถื่อนมีอยู่ในวัดมหาธาตุฯ

มาด้วยกันทั้ง ๒ พระองค์

เมื่อตามพระราชดำเนนแล้วเสด็จมาประทับใน บริเวณพระราชวัง
ข้างฝ่ายหน้า จะสร้างตำหนักชั้นใหม่หรือจะใช้สถานอันใดที่มอญแล้ว
จัดเป็นตำหนัก ซ่อนหาทราบไม่ ปรากฏแต่ว่าที่เสด็จประทับอยู่ข้าง
ด้านหน้าพระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท ใกล้ประตูสุวรรณบรรณิบาล คงอยู่
ตรงที่สร้างโรงกระษาปณ์ใหม่ในรัชกาลที่ ๕ ซึ่งเรียกว่า “หอราช
พิธีกรรม” ในบัดนี้ สมเด็จพระบรมชนกนาถโปรดฯ ให้ทรงบัญชาการ
กรมมหาดเล็ก ทรงบริหารการอย่างอื่นอยู่ใกล้ซัดคิดพระองค์เป็นกิจ
ทรงฝึกสอนราชค้ำจู้พระราชทานเอง และในคอนั้นคงทรงศึกษา
วิชาวิद्याมัญญาต่าง ๆ สำหรับพระราชกุมารด้วย เสด็จประทับอยู่ใน
พระบรมมหาราชวัง จนถึงปีมะเมีย พ.ศ. ๒๓๖๕ ครั้นเจ้าฟ้ากรม
หุดองพิทักษ์มนตรีต้นพระชนม์ จึงได้พระราชทาน พระราชวังเดิม
ครึ่งกรุงธนบุรี ให้เสด็จออกอยู่ต่างวังเมื่อพระชันษาได้ ๑๘ ปี แต่
ได้ทรงครอบครองพระราชวังเดิมไม่ถึง ๓ ปี พอบวช พ.ศ. ๒๓๖๗
พระชันษาถึง ๒๓ ปี เสด็จออกทรงผนวชเป็นพระภิกษุตามประเพณี
พอทรงผนวชได้ ๑๕ วันก็เสวยเกิดวิบัติด้วยสมเด็จพระบรมชนกนาถเสด็จ
สวรรคต

พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย เริ่มประชวรเมื่อ
เดือน ๘ แรม ๔ ค่ำ (บวช พ.ศ. ๒๓๖๗) แต่แรกรู้สึกพระองค์ว่า
เมื่อยมัน ไปเสวยพระโอสถข้างที่ไม่ถูกโรค เสดยเกิดพระอาการเซื่อง
ซึมจนไม่สามารถจะตรัสได้ แก้อย่างไรก็ไม่ฟื้น ประชวรอยู่ ๘ วัน

ถึงวันพุธเดือน ๘ แรม ๑๓ ค่ำ ก็เสด็จสวรรคต ไม่ได้ดำรงตั้งมอบ
 เวนราช สัมบัติ พระราชทาน แก่เจ้านาย พระองค์ใดให้ เป็น ทรัชทายาท
 พระราชวงศ์ กับ เสด็จดับ หิว หน้า ขำ ราชการ ทั้งปวง จึงต้อง ประชุม
 ปรีักษากันตามธรรมเนียมโบราณ ว่าสมควรเชิญเจ้านายพระองค์ใด
 ขึ้นเสวยราชย์ ครอบครอง บ้านเมือง ในเวลานั้น ถ้าตาม นิตินัย
 พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวอยู่ในฐาน สัมควรจะ ได้ รับ ราช
 สัมบัติ เพราะเป็น สัมเด็จพระเจ้าฟ้า ราชโอรส องค์ใหญ่ อันเกิด ด้วย
 พระอักรมเหตุ แต่เมื่ออยู่ในเวลานั้นกรมหมื่นเฉษฏาภดินทร (คือ
 พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว) ซึ่งเป็นพระองค์เจ้าดยุกยาเธอ
 พระองค์ใหญ่ เจริญพระชันษากว่าพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า
 เจ้าอยู่หัวถึง ๑๗ ปี ได้ทรง บังคับ บัญชา ราชการ ต่าง พระเนตร
 พระกรรม เมื่อดอนปลาย รัชกาลที่ ๒ ผู้คน ยำเกรง นับถือ อยู่โดยมาก
 ที่ประชุมเห็นว่าควรถวายราชสัมบัติแก่กรมหมื่นเฉษฏาภดินทร บ้าน
 เมืองจึงจะเรียบร้อย เป็นปกติ จึงอาศัยเหตุที่พระบาทสมเด็จพระจอม
 เกล้าเจ้าอยู่หัวทรงผนวชอยู่ ให้ไปทูล ถามว่า จะทรงปรารภนา
 ราชสัมบัติหรือจะทรงผนวชต่อไป ฝ่ายพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า
 เจ้าอยู่หัวได้ทรงทราบก็ตกศัพทอยู่แล้ว ว่าคิดกันจะถวายราชสัมบัติ
 แก่พระบาท สมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพิจารณา เห็นว่าถ้า
 พระองค์ปรารภนาราชสัมบัติในเวลานั้น พระราชวงศ์คงแตกสลายค
 กัน อาจจะเคยเกิดเหตุร้ายขึ้นในบ้านเมือง ครั้นปรีक्षाเจ้าฟ้ากรม
 ขุนอิศราณฤกษ์ซึ่งเป็นพระเจ้าหน้าพระองค์น้อย ทูลแนะนำว่าควรจะ

คิดเอวราช สัมบัติ ตามที่ มัตถช พระบาท สัมเด็จพระจอมเกล้าเจ้า
 อยุ่หัวไม่ทรงเห็นชอบด้วย ไปทอดปรีชากรมหมื่นนุชิตชิโนรด์ พระ
 บิดาซึ่งทรงผนวชอยู่ กับทงกรมหมื่นเดชอดิศร์พระเชษฐาซึ่งทรง
 นบถอมมาก ทงต้องพระองค์นั้นครัดว่าไม่ใช่เวลาควรจะปรารภนา
 อย่าหวงราชสัมบัติดีกว่า เพราะฉะนั้น เมื่อพระบาทสัมเด็จพระ
 จอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงฟังคำถาม จึงตรัดตอบว่าพระประดิ่งค
 จะทรงผนวชอยู่ต่อไป ก็เบนอนันต์ความลำบากในการที่จะถวายราช
 สัมบัติแก่พระบาทสัมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว

การทถวาย ราชสัมบัติแก่ พระบาทสัมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว
 ครั้งนั้น เมื่อพิจารณาในเรื่องพงศาวดารดูก็ไม่น่าพิศวง ด้วยใน
 รัชกาลที่ ๒ นั้น มีเจ้านาย เป็นหลัก ราชการมาแต่แรก ๓ พระองค์
 คือสัมเด็จพระอนาชาธิราช เจ้าฟ้ากรมพระราชวังบวรมหาเด้านุรักษ์
 พระองค์ ๑ เจ้าฟ้ากรมหลวงพิทักษมนตรี พระอนาชาของสัมเด็จพระ
 พระศรีสุริเยนทรบรมราชินีพระองค์ ๑ และพระองค์เจ้าทับ พระ
 เจ้าลูกยาเธอองค์ใหญ่ ซึ่งทรงสถาปนาเป็นกรมหมื่นเจษฎาบดินทร
 พระองค์ ๑ พระบาทสัมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยโปรด ฯ ให้
 กรมพระราชวังบวร ฯ ทรงกำกับ ราชการแผ่นดิน ต่างพระเนตร พระ
 กรรณทัณฑ์ไป โปรด ฯ ให้เจ้าฟ้ากรมหลวงพิทักษมนตรีทรงกำกับ
 กระทรวง มหาดไทย กับ กระทรวงวัง และ โปรด ฯ ให้กรมหมื่น
 เจษฎาบดินทรทรงกำกับกระทรวงพระคลัง เป็นเช่นนั้นมา ๘ ปี ถึง
 บัญ พ.ศ. ๒๓๖๐ กรมพระราชวังบวร ฯ สวรรคต ตอนนั้นเจ้าฟ้า

กรมหลวงพทกษมนตรภิรมหวนหาในราชการต่อมาอีก ๕ ปี ถึงปี
 มะเมีย พ.ศ. ๒๓๖๕ เจ้าฟ้ากรมหลวงพทกษมนตรัดันพระชนม์ เสด็จ
 แดกรมหมื่นเจษฎาบดินทร ก็ได้รับราชการต่างพระเนตรพระกรรณ
 ต่อมาถึง ๓ ปี ในเวลาเมื่อต้นรัชกาลที่ ๒ กรมหมื่นเจษฎาบดินทร
 ได้ทรงบังคับบัญชาราชการอยู่โดยมาก ถ้าถวายราชสมบัติแก่พระ
 บาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ก็เหมือนถอดถอนพระบาทสมเด็จพระ
 พระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว จากอำนาจ ทมอยู่แถว ถ้าไม่ทรง ยอมจะทำ
 อย่างไร พฤตการณเป็นเช่นนี้ จึงต้องถวายราชสมบัติแก่พระบาท
 สมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว แต่เรื่องนมกระแด่พระราชดำริของพระ
 บาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวออกอย่างหนึ่ง เคยครัดปรารภ
 ว่าซึ่ง พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ไม่ได้ ทรง รับ ราชสมบัติ
 ในครั้งนั้น ที่จริงกตบเป็นคุณแก่ประเทศสยาม เพราะในเวลานั้น
 พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรง ศึกษา วิชาความรู้แต่ตาม
 แบบโบราณ การงาน ในบ้าน เมือง ก็ทรง ทราบ เพียง เท่ากับ เจ้า
 นายพระองค์อื่น ถ้าได้รับราชสมบัติในเวลานั้น พระบรมราโชบายใน
 การปกครองบ้านเมือง ก็น่าจะเป็นทางเดียวกันกับพระบาทสมเด็จพระ
 พระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวนั่นเอง ที่ทรงผนวชอยู่ตลอดรัชกาลที่ ๓ ได้
 มีโอกาสเสด็จไปเที่ยวจรดงค์ ทอดพระเนตรเห็นภูมิประเทศและทรง
 ทราบความ สุกทุกข์ ของราษฎร ตามหัวเมือง ต่าง ๆ ด้วย พระองค์เอง
 กับทรง ได้ โอกาสทรงศึกษาวิชาความรู้ และภาษาฝรั่ง พอทัน เวลา
 ที่ฝรั่ง จะเริ่ม แผลอำนาจ มาถึง ประเทศ สยาม พิศระหัด ราว กับ

ชาคาบ้านเมือง บันดาต ให้เล็ดจ รอมา เป็น พระเจ้า แผ่นดิน คอ เมอ ม
ความสามารถ จะอำนวย วิชาปฏิบัติ โนบาย ได้ตาม ความต้องการ ของ
บ้านเมือง กระแต่พระราชปรารภทว่ามาน ถ้าพิจารณาในเรื่อง
พงศาวดารรัชกาลที่ ๔ ตกเบเนอศัจรรยจริง

จะเล่าเรื่อง พระราช ประวัต พระบาท สมเด็จพระจอม เกตุเจ้า
อยุ่หวเมอทรงผนวช จะต้องชแจง ให้ผู้อันทราบลักษณะการที่เจ้า
นายออกทรงผนวช เดัยก่อน ตามประเพณี มัดบมาแต่ ครองกรุงศรี
อยุธยา ระเบียบการศึกษาของพระราชกุมาร เมอเวียนนอกพระร่มมัย
เบองคนตลอดแถว พอพระชันษาถึง ๑๔ ปี ต้องออกทรงผนวชเป็น
ด้ามเนร เพื่อศึกษาศีลธรรมครึ่งหนึ่ง และเมอเจริญพระชันษา
ถึง ๒๑ ปี ต้องทรงผนวชเป็นพระภิกษุเพื่อศึกษาพระค้ำดนาและวิชา
ชั้นสูง (ทำนองเดียวกับเขามหาวิทยาลัย) อีกครึ่งหนึ่ง จึงนับว่า
ดำเรจการศึกษาแดนนไป เจ้านายทออกทรงผนวชนั้น บางพระองค์
ทรงผนวชเป็นด้ามเนร แล้วเกิดนิยม การเล่าเรียน ใน สำนักสงฆ์ เคย
ทรงผนวชอยู่จนอุปถัมบท เป็นพระภิกษุ แม้ที่สุด บางพระองค์เคย
อยู่ในสมณเพศต่อไปจนตลอดพระชนมายุก็ม แต่โดยมากนททรง
ผนวชเป็นด้ามเนรอยู่เพียง พรรษาหนึ่ง หรือสองพรรษา แล้วก็ตามผนวช
กลับมามีศึกษา วิชาการทาง ฝ่ายฆราวาจารย์ พระชันษาถึง ๒๑ ปี จึง
ออกทรง ผนวชเป็น พระภิกษุ ตามประเพณี แต่ทรงผนวช อยู่เพียง
พรรษาเดียวแล้วก็ตามผนวชมารบราชกรบ้านเมือง ก็การเล่าเรียน
ดำหรับผู้ทบวชเป็นพระภิกษุหนุ่มเป็น ๒ อย่าง เรียกว่า “คันทุระ”

คอยเรียนคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า ด้วยพยายามอ่านพระไตรปิฎก
 ให้รอบรู้พระธรรมวินัยอย่างหนึ่ง เรียกว่า “วิปัสสนาธุระ” คือเรียน
 วิชิตจะพยายามชำระใจ ของตนเอง ให้ บริสุทธิ์ หุดุดพัน จากกิเลสอย่าง
 หนึ่ง การเรียนคณธุระต้องเรียนหลายปีเพราะต้องเรียนภาษามคธ
 ก่อน ต่อวิชาสามคธแล้วจึงจะอ่านพระไตรปิฎกเข้าใจได้ เจ้านาย
 ที่ทรงผนวชแต่พรรษาเดียวไม่เวลาดาพอจะเรียนคณธุระ จึงมักเรียน
 วิปัสสนาธุระอันเป็นการภาวนา อาจเรียนได้ด้วยไม่ต้องรู้ภาษามคธ
 และถกนอกอย่างหนึ่งว่า ถ้าเรียนวิปัสสนาธุระชำนาญแล้ว อาจ
 จะทรงคุณพิเศษในทางวิทยาคม เป็นประโยชน์อย่างอื่นตลอดจนวิชา
 พิษภัยสงคราม เพราะฉะนั้นเจ้านายซึ่งทรงผนวชแต่พรรษาเดียวจึง
 มักทรงศึกษาวิปัสสนาธุระมาแต่ครั้งกรุงศรีอยุธยา ถึงสมัยกรุงรัตน
 โกสินทร์นี้ เมื่อพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยและพระบาท
 สมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงผนวชในรัชกาลที่ ๑ ก็ทรงศึกษา
 วิปัสสนาธุระ เพราะฉะนั้นเมื่อพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
 ทรงผนวช พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย จึงโปรดฯ ให้
 ทำตามเยี่ยงอย่างครั้งพระองค์ทรงผนวช ทรงรับอุปถัมภ์ทวดพระ
 ศักรินทร์ คำตัดาราม แล้วเสด็จไป ประทับ ณ คำหนักใน วัดมหาธาตุฯ
 ทำอุปชฌาย์วัตร ๓ วัน แล้วเสด็จไปจำพรรษาทรงศึกษาวิปัสสนา
 ธุระ ณ วัดส้มอรัญ (ซึ่งพระราชทานนามว่า วัดราชาธิวาส เมื่อ
 รัชกาลที่ ๕)

เมื่อแรกทรงผนวช พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

ก็เห็นจะจำนง ทรงศึกษา วิปัสสนาธุระ เหมือนเช่นที่ เจ้านายทรงผนวช
 เคยศึกษากันมาแต่ก่อน หรืออย่างว่า “พอเป็นกษัตริย์” เพราะจะ
 ทรงผนวช อยู่เพียง พรรษาเดียว แต่เมื่อ เกิดเหตุ วิตถลด้วยสมเด็จพระ
 พระบรมชนกนาถสวรรคต และพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่
 หัวได้ราชสมบัติ ส่วนพระองค์จะต้องทรงเพคะเป็นสมณะคือไปไม่
 กำหนด ทรงพระดำริเห็นว่าฐานะของพระองค์ไม่ควรจะเกี่ยวข้องกับ
 การบ้านเมือง จึงเปิดนเจตนาไปจำนงจะทรงศึกษาพระพุท
 ศาสตร์ให้รอบรู้ตามสมควรแก่หน้าที่ของพระภิกษุ ก็ในเวลานั้นได้
 เริ่มทรงศึกษา วิปัสสนาธุระ มาแล้ว แต่แรก ทรงผนวช จึงตั้งพระ
 วิทยุชเมกเขม่นจะเรียน ให้ได้ความรู้วิปัสสนาธุระอย่างถ่องแท้ ไม่
 ข้ำเท่าใดก็ทรงทราบสิ้น ดำรงที่พระอาจารย์ เคยสอน เจ้านายมาแต่ก่อน
 ความข้อใดในตำราที่ทรงสั่งดีย์ ครีตตามพระอาจารย์ก็ไม่ดำมารถ
 ช้แจงถวายให้สิ้นสั่งดีย์ได้ ทดแต่ว่าครบบาอาจารย์เคยสอนมาเพียง
 เท่านั้น ก็เกิดทอพระวิทยุชในการททรงศึกษาวิปัสสนาธุระ พอออก
 พรรษาจึงได้เจ้ กัดบดงมา ประทับ ณ วัฒนมหาธาตุ ฯ คงตนเรียน
 คณธุระหมายจะให้ ดำมารถอ่านพระ ไครมีฎก ศึกษาหา ความรู้ ได้โดย
 ดำพงพระองค์ ได้ยินว่าพระฉิษยรปรีชา (ภู) เจ้ากรมราชบัณฑิตย
 ชงมีความรู้เชี่ยวชาญอย่างยงในดมยนั้น เป็นพระอาจารย์สอนภาษา
 มคธถวาย ทรงชเมกเขม่นเรียนอยู่ ๓ ปีกรอบริภาษามคธผิดกับผู้อื่น
 เป็นอย่างอัครวิญ จนกตคคัพทเถองตอทราบถงพระบาทสมเด็จพระ
 นั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว วันหนึ่งมีพระราชดำริ ถามพระบาทสมเด็จพระ

จอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ว่าจะแปลพระปริยัติธรรมถวายทรงฟังได้หรือไม่
พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวถวาย พระพรวิว่า จะสนอง
พระเดชพระคุณตามพระราชประสงค์

ก็ประเพณีการสอบความรู้พระปริยัติธรรมในสมัยนั้น กำหนด
หลักสูตรเป็น ๘ ประโยค * ผู้ที่เข้าสอบความรู้ต้องสอบได้ตั้งแต่ ๓
ประโยคขึ้นไปจึงนับว่าเป็นเปรียญ ถ้าได้เพียง ๓ ประโยคเทียบชั้น
เปรียญตรี ถ้าได้ตั้งแต่ ๔ ถึง ๖ ประโยคเทียบชั้นเปรียญโท ถ้าได้
ตั้งแต่ ๗ ประโยคขึ้นไปเทียบชั้นเปรียญเอก แต่เจ้านายที่ทรงผนวช
แม่ทรงผนวชอยู่นาน และได้เรียนคัมภีร์ เช่นกรมหมื่นนุชิตชิโนรส
 เป็นต้น แต่ก่อน มาหาเคยมี พระองค์ หนึ่ง พระองค์ ใดได้เข้าสอบ
ความรู้พระปริยัติธรรมในสนามไม่ ถ้าพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้า
เจ้าอยู่หัวไม่ทรงดีชอน พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึง
ไม่เข้าสอบ เหตุใดพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวจึง มีพระ
ราชประสงค์ จะให้ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เข้าสอบ
ความรู้เป็นเปรียญพระปริยัติธรรม ขอนเมอดคตฺย เห็นว่าพระบาท
สมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชดำริว่า พระบาทสมเด็จพระ

๑. ประเพณีเดิม กำหนดแต่ว่าถ้าแปล พระสูตรต้นฉบับถูกได้ ได้เป็นเปรียญตรี
ถ้าแปลพระวินัยได้ด้วยได้เป็นเปรียญโท ถ้าแปลได้ ทั้งพระสูตรต้นฉบับถูก พระวินัย
และพระปรมาถ์ได้เป็นเปรียญเอก ถึงรัชกาลที่ ๒ แล้ววิธีสอบพระปริยัติธรรมเป็น
๘ ประโยค สันนิษฐานว่าสมเด็จพระสังฆราช (มี) เป็นผู้คิดจัดระเบียบใหม่ ด้วย
ปรารถนาวิธีอย่างเดิมหละหลวม * ผู้มีควมรู้ต่ำสามารถจะเป็นเปรียญได้ จึงจัด
หลักสูตรไว้กำหนดขั้นขึ้น

พระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวไม่พระหฤทัย ศึกษาพระ คำสอน นนเป็น ความดี
อันสมควรจะ ทรงอุดหนุน จะได้เป็นกำลังช่วย ทำนุบำรุง ทางฝ่าย
พุทธจักร และเป็น พระเกียรติ แก่พระราชวงศ์ โดยไม่ขัดขวางทาง
การฝ่ายอาณาจักร ด้วยเหตุนี้จึงทรงตั้งชนให้เข้าสอบความรู้ เพื่อ
จะให้ปรากฏพระปรีชาสามารถให้สงฆ์สมณชนนับถือ ฝ่ายข้างพระ
บาทสมเด็จพระ จอมเกล้า เจ้าอยู่หัวก็จะทรง พระดำริ เป็น ทำนอง เดียว
กัน จึงรับเข้าแปลพระปริยัติธรรม

เมื่อพระบาทสมเด็จพระ จอมเกล้า เจ้าอยู่หัวทรง แปล พระปริยัติ
ธรรมนั้น พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดให้ประชุมคณะ
พระมหาเถระผู้สอบ ในพระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัย และเสด็จออกทรง
ฟังแปลทุกวัน * วันแรกแปลคัมภีร์ธรรมบท ซึ่งเป็นหลักสูตรสำหรับ
สอบความรู้ชั้นประโยค ๑ ประโยค ๒ และประโยค ๓ พระบาทสม-
เด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงแปลพักเดียวได้ตัดสอบประโยค ไม่ม
พลาดพลั้งให้พระมหาเถระต้องทักท้วงเลย พระบาทสมเด็จพระนั่ง
เกล้าเจ้าอยู่ หัวทรงยินดี ดำริเห็นว่าเห็นความรู้ เชี่ยวชาญในคัมภีร์
ธรรมบทแล้ว ไม่ต้องแปลคัมภีร์ธรรมบทส่วนประโยค ๒ และประ-
โยค ๓ ต่อไปก็ได้ ให้แปลคัมภีร์มงคลที่ป็นสำหรับประโยค ๔ ที่
เดี๋ยวเกิด วันที่ ๒ เสด็จเข้าแปลประโยค ๔ และวันที่ ๓ แปลคัมภีร์
บาทสมุต์สำหรับประโยค ๕ ก็ทรงสามารถแปลได้โดยสะดวกออกทรง

๑. การแปลพระปริยัติธรรมตามปกติ แปล ณ วัดที่สถิตของสมเด็จพระ
สังฆราช

๒ คิมภริ แต่ในวณท ๓ นนเมอเส็จการแปดแล้ว ปรากฏว่ากรม
หมื่นรทษรณเรศร์ (ที่เรียกกันภายหลังว่า หม่อมไกรสร) ซึ่งเป็น
ผู้กำกับกรมธรรมการ ถามพระพุทโธษาจารย์ (ฉิม) วัดโมฬีโลก ร
อน เบน ผู้ขอเสียดงว่า เชียวชาญ พระปริยัติธรรมและได้ หนึ่งเป็นผู้สอบ
อยู่ด้วย ว่า “นี้จะปล่อดยกันไปถึงไหน” พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า
เจ้าอยู่หัวได้ทรงทราบกนอยพระเหตุทย ให้นำความชันกราบทูลพระ
บาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวในวณน ว่างที่เข้ามาแปดพระปริยัติ
ธรรม ทรงเจตนาแต่จะส่งของพระเดชพระคุณ หาได้ปวารณายศ
ศักดิ์ถาถักการอย่างใดไม่ ได้แปดถวายทรงฟัง ๓ วันเห็นว่าพอ
เฉลิมพระราษศรัทธาแล้ว ขออย่าให้ต้องแปดต่อไปเลย พระบาท
สมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ทรงทราบความชันหมองทเกิดชัน ก็
ทรง บัญชาตามพระเหตุ ทยของ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
และพระราษทานพิศยศสำหรับ เบரியญเอก ๘ ประโยคให้ทรงถือเป็น
สมณศักคคตอมา

เหตุที่ หม่อม ไกรสรเข้า ไปเกยจกน ครัง นนเอนง มาจาก เรอง
เป็ลยนรัชกาล ด้วยหม่อมไกรสรอยุ่ในพวกเจ้านายที่ประสงค์จะให้
ราชสมบัต พดัดจากพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่ หัว ไปได้
แก่พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว เมอการเป็นไคตงประสงค์
แล้ว เจ้านายพระองค์อนกกลบสมัครัดมานอย่างเดิม แม้พระบาท
สมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ก็ไม่ทรง รังเกยจกนแชนง ในพระบาท
สมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงทรงออกหนนเพื่อจะให้เจริญพระ

เที่ยวทางฝ่ายพุทธจักรตั้งกล่าวมาแล้ว แต่หม่อมไกรสรยังมีทูล
ลือว่า พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว อาจจะเป็นศัตรูราช
สมบัติ คอยแกล้งเกยจกกันด้วยอุบายต่าง ๆ เพื่อจะมิให้ผู้นิยม
นับถือ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงถูกหม่อมไกรสร
เป็นตัวมารคอยได้ร้ายต่าง ๆ ต่อมาในรัชกาลที่ ๓ จนผลกรรม
บันดาลให้ตัวต้องราชภัยเป็นอันตรายไปเอง

การที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงศึกษาคัมภีร์
ลึกลับผู้อื่น ด้วยคงพระหฤทัยจำนงแต่จะเรียนพระพุทธศาสนาให้
รอบรู้อย่างถ่องแท้ มิได้หมายจะมีตำแหน่งฐานันดรอย่างใดในสังฆ-
มณฑล เพราะฉะนั้นเมื่อทรงทราบภาษามครถึงดำมารถจะอ่านพระ
ไตรปิฎกเข้าพระหฤทัยได้โดยถ่าฟังพระองค์ ก็ทรงพยายามพิจารณา
หลักฐาน พระพุทธศาสนา ต่อมา เมื่อทรงพิจารณาถึง พระวินัยปิฎก
ปรากฏแก่ พระญาณว่า วัตรปฏิบัติเช่นที่ พระสังฆไทย ประพฤติกัน เป็น
แบบแผนผิดพระวินัยที่พระพุทธองค์ทรงบัญญัติอยู่มาก

ยิ่งทรงพิจารณาไป ก็ยังเห็นวิปลาส คิดคาดเคลื่อน มาช้านาน แล้ว
ก็เกิดวิตกชนในพระหฤทัยว่า หรือสมณวงศ์ที่สืบเนื่องมาจาก พระอริย-
สาวกของพระพุทธเจ้าจะสูญญัตถ์แล้ว แต่อย่างไรก็ดีการที่พระองค์
ทรงผนวช ได้สั่งมาท่านว่าจะประพฤติ ตามพระธรรมวินัย ของพระ
พุทธเจ้า ถ้าทรงประพฤติวัตรปฏิบัติต่อไป ในทางที่ผิดพระพุทธรูปปฏิบัติ
เห็นว่าตามนวชออกเป็นแต่อุบายดั่งจะดั่งว่า ในขณะที่เมื่อกำลังทรง
พระวิตกดังว่ามาและยัง ไม่เห็นทางที่จะแก้ไข ได้ก็คิดศัพททราบถึง

พระกรรมว่ามพระเถระมอญองค์ ๓ (ชื่อชายนามฉายาว่าพุทธวงศ์) บวชมาแต่เมืองมอญ มาอยู่วัดบวรมงคลได้เป็น พระราชาคณะที่ พระสุเมธมุนี เป็นผู้ชำนาญพระวินัยปิฎก และประพฤติกวีตรปฏิบัติ อย่างเคร่งครัด จึงเสด็จไปทรงทำวิธสัตตาสันทนากับพระสุเมธมุนี ๆ ทูลอธิบายระเบียบวัตรปฏิบัติของพระมอญคณะ (กัถยาณ) ที่ท่าน อุปถัมภ์ให้ทรงทราบโดย พิศดาร ทรงพิจารณาเห็นไม่ห่างไกล จาก พระพุทธบัญญัติ เหมือนอย่าง วัตรปฏิบัติของ พระสังฆัสสยัม กัถรง ยินดี ด้วยตระหนักในพระเหตุที่ว่าสมณวงศ์ไม่ค้ำชูเสียแล้วเหมือน อย่างทรงพระวิตก อยู่แต่ก่อน ก็ทรงเลื่อมใสใฝ่ใจจะ ประพฤติวัตร ปฏิบัติตามแบบพระมอญ แต่มีความขัดข้องด้วยเสด็จประทับอยู่ ณ วัดมหาธาตุฯ อันเป็นที่สถิตของสมเด็จพระสังฆราช จะทรงประพฤติก ให้อุบัติกับ ระเบียบ แบบแผน ของ พระสังฆ ในวัดนั้น ก็จะเป็นการ ตะเมิด และคนทั้งหลาย อาจจะเกิดความ เข้าใจผิด ค่อไป จึงเสด็จ ย้ายไป ประทับ ณ วัดสมอรายเมื่อปีชวด พ.ศ. ๒๓๗๒ เหมือนอย่างเคยเสด็จ ประทับเมื่อพรรษาแรก ทรงผนวช เวदानนัมพระภิกษุหนุ่มเป็นเจ้า บ้าง เป็นลูกผู้ดบาง ที่ได้อาวยตวเณสด้านคหิษยศึกษาอยู่ในสำนักและ เลื่อมใสในพระคำบริกราว ๖ รูป ตามเสด็จอยู่วัดสมอรายกม อยู่วัด อันเป็นแต่ไป ประชุม ณ วัดสมอรายกม จึงเริ่มเกิดเป็น คณะสังฆ ชงแสดวงหาดีมีมาปฏิบัติ อันมาได้นามในภายหลังว่า “ธรรมยุติกา” แคนนเป็นต้นมา

๑. ว่าตามพระราชวิจารณ์ของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวในหนังสือ เรื่องวัดสมอราย

ทรงน จะกล่าวถึง เรื่องวศร ปฏิบัติของ พระสังฆไทยในสมัยนั้น
 แทรกดังเล็กน้อย มีเรื่องตำนานเล่ากันมาแต่โบราณ (จะเป็น
 ตำนานเกิดขึ้นในเมืองมอญ หรือในเมืองไทยหาทราบไม่) ว่าเมื่อ
 พระสังฆดังกล่าวถึงเชิงพระไตรปิฎกมาจากดังกล่าวป็นน เรือมาถูก
 พายุพัดพัดกันไป เรือดำที่ทรงพระวินัยปิฎกพัดไปเมืองมอญ และ
 เรือที่ทรงพระสุตตันตปิฎก พัดมา เมืองไทย ตำนานนี้อาจจะเป็น
 อุปมาไม่มีมูลทางพงศาวดาร แต่มีความจริงประหลาดอยู่ที่พระสังฆ
 ในเมืองมอญถือพระวินัยปิฎกเป็นสำคัญ ฝ่ายพระสังฆทางเมืองไทย
 ถือพระสุตตันตปิฎก เป็นสำคัญ เพราะฉะนั้น พระสังฆไทย ชำนาญ
 การแสดงธรรม แต่มีใคร่เอาใจใส่ในการปฏิบัติพระวินัยเคร่งครัด
 นึก เป็นเช่นนั้นมาแต่โบราณ ไซ้ว่าพระสังฆไทยจะเป็นอดชชหรือ
 ไม่มีความรู้ห้ามได้ แต่มาแต่เดี่ยอยอย่างหนึ่งทพระสังฆไทยเชื่อ
 ถือกติบัญญัติธราน ในบริเวทท้ายคัมภีร์ปฐมสมโพธิ * เกินไป ใน
 บริเวทนั้นอ้างว่าพระพุทธเจ้าได้ทรงพยากรณ์ไว้ว่าเมื่อถึงกตัญญ (คือ
 ยุคปัจจุบัน) พระพุทธศาสน่าจะเสื่อมลงเรื่อยไป สติบัญญัติญาจะ
 ความศรัทธาอดด่าหะของคนทงหลายก็จะเลวลงทุกที จนไม่สามารถ
 รักษา พระธรรมวินัยไว้ได้ ที่สุดเมื่อพุทธศักราช ใกล้เคียงห้าพันปี
 แม้ พระสังฆ ก็จะมีแต่ผาเหลงคดองคอง หรือผกขอมอไว้ พอรู้ว่า เป็น
 พระเทาน คติตามคัมภีร์น เป็นเหตุให้เชอกันว่า พระพุทธศาสน่าท
 เรา ถอกนหมแต่จะ เสื่อมไป เป็นธรรมดา พันด้วย ทจะคิด แก้ไขให้

๑. เป็นคัมภีร์แต่งในลังกาทวีป

คนใด เมื่อเช่นนั้นกษัตริย์ยามรักษาพระธรรมวินัยมาแต่เพียงเท่าที่
สามารถ จนเกิดคำพูดว่า “ทำพอเป็นกริยาบุญ” ด้วยเชื่อดคตทกต่าง
มาน * แม้ปรากฏในเรื่องพงศาวดารว่าได้มีการ “พนพระคำสอน” มา
เป็นครั้งแรก เช่นทำสังคายนาพระไตรปิฎกเมื่อรัชกาลที่ ๑
นนักติ การพนพระคำสอนทำมานานเป็นแต่พินาศความริหาได้พิน
ถึงการปฏิบัติไม่ ทพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงตั้ง
ระเบียบวัตรปฏิบัติอย่างธรรมเนียมการพนพระคำสอนด้วย
ทบทพระองค์ของพระสังฆสังฆายมาแต่โบราณ หรือว่าออกนัยหนึ่งคือ
ทรงแก้ไขวัตรปฏิบัติของ พระสังฆไทย ให้สมบูรณ์ทั้ง พระธรรม และ
พระวินัย เพราะฉะนั้นธรรมเนียมปฏิบัติที่ทรงตั้งขึ้น จึงดีกว่าเดิม
ทั้งทพระมอญและพระไทยล่อนมาแต่ก่อน

เมื่อพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เสด็จกลับไปอยู่วัด
ราชาธิวาสนั้น พระสังฆซึ่งถือวัตรปฏิบัติอย่างธรรมเนียมคามจนวน
เพียงสัก ๒๐ รูป ตามเสด็จไปอยู่วัดราชาธิวาสบ้าง คงอยู่ ณ วัดมหา
ธาตุ ฯ หรืออยู่วัดอื่นบ้าง แต่เมื่อพระเกียรติคุณที่ทรงเชียวชาญพระ
ไตรปิฎก และพระปฏิภาณในการแต่ง พระธรรมเทศนา เถอင့်ต่อแพ
หทัย ก็มีพระภิกษุ ตามเนรมหานิกาย พาขึ้นไปถวายตัวเป็นศิษย์
แล้วเดยบวชเป็นธรรมยุติกามากชน และมีพวกคฤหัสถ์พากันเดอม
ได้ไปถือศีลฟังธรรมมากชนโดยลำดับ จนที่วัดราชาธิวาสเกิดเป็น

๑. ข้าพเจ้าผู้แต่งหนังสือนี้ได้เคยสนทนากับพระมหาเถระที่เชื่อถือคตินิยม
อันตรงกันอย่างไรหลายองค์

ด้านกคณาจารย์คนหนึ่ง พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว จึง
 ทรงตั้งพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเป็นพระราชาคณะ^๑ ถึง
 กระนั้น ททรงทำ ความเจริญให้ เกิดขึ้น ณ วัดราชาธิวาส ก็เป็น เหตุให้
 พวกคัศกรมจิตตวิษยียงชน ถึงกล่าวแสดงความดั่งดัยว่าที่คนพอใจ
 ไปวัดราชาธิวาสกันมากนั้น เพราะประสงค์จะยกย่องพระบาทสมเด็จพระ
 พระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวในทาง การเมือง ความทราบถึง พระบาท
 สมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ก็ไม่ทรงระแวงดั่งดัยในส่วนของพระองค์
 พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว แต่รำคาญพระราชหฤทัยที่
 เกิดกล่าวกัน เช่นนั้น แพร่หตาย จึงครัด ปรีกษา สมเด็จพระยา
 บรมมหาราชยุภาติ เมื่อยังเป็นทพระยาศรีรพพรรณ ๆ กราบทูลความ
 เห็นว่า ถ้าโปรด ๆ ให้พระบาท สมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้เสด็จมา
 อยู่เดี่ยวโดด ๆ ความดั่งดัยนั้นก็จะระงับไปเอง พระบาทสมเด็จพระ
 นั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชดำริเห็นชอบด้วย เนิญมกรณเหมาะ
 แก่พระราชประสงค์ ด้วย พระบาท สมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
 เป็นพระราชาคณะแต่ยังไม่ไดครองวัด และเวदानนพระราชาคณะ
 ตำแหน่ง เจ้าอาวาสวัดบวรนิเวศน์ ๆ ซึ่งกรม พระราชวัง บวร มหาศักดิ์
 พดเด์พทรง ด้ร้างใหม่ที่โน พระนคร ว่างอยู่ จึงโปรด ๆ ให้เลื่อน
 สมณศักดิ์ พระบาท สมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ขึ้น เติมอ เจ้าคณะ

๑. ทรงตั้งเมื่อปีใดไม่ทราบแน่ สมเด็จพระสังฆราช (สา) วัดราชประดิษฐ์
 ท่านเล่าว่า วันหนึ่งเสด็จเข้าไปถวายเทศน์ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว
 ตรัสว่า “ขึ้นบวชมานานแล้ว ควรเป็นราชาคณะได้” แล้วพระราชทานพัดแฉก
 พันทาดให้ทรงถือเป็นพัดยศต่อมา

รอง * แล้วเชิญเสด็จมาครองวัดบวรนิเวศน์ ฯ เมื่อปีออก พ.ศ. ๒๓๗๕
เวลานั้นพระชนษาได้ ๓๒ ปี ทรงผนวชได้ ๑๒ พรรษา ๒

ก่อนที่จะเสด็จเรื่องราวประวัติตอนเสด็จ อยู่วัดบวรนิเวศน์ ฯ
จะย้อนไป กล่าว ถึงเรื่อง พระบาท ด้มเด็จพระจอมเกล้า เจ้าอยู่หัวเสด็จ
เที่ยวชดงค์ในดมยเมืองประทับอยู่วัดราชาธิวาสด้ยก่อน เพราะ
การทเสด็จเที่ยวชดงค์ มามผล เป็นคุณแก่ บานเมือง เมื่อภายหลังหาย
ด้ถาน คือในดมยเมอพระบาท ด้มเด็จพระจอมเกล้า เจ้าอยู่หัวทรง
ผนวชนั้น ประเพณทพระเจ้าแผ่นดินเสด็จประพาสหัวเมืองห่างจาก
กรุงเทพ ฯ ถึงต้องประทับแรม แม่เพียงเสด็จไปทรงบูชาพระพุท
บาท หรือไปทรงทอดกฐินหลวงถึงพระนครศรัยอยุธยาเป็นต้น หยุด
มาคังแตรชกาทที่ ๒ นับเวดากว่า ๓๐ ปี เมื่อไม่มีการเสด็จพระ
ราชดำเนิน เจ้านายและชนนางผู้ใหญ่ก็ไม่มใครเสด็จออกไปเที่ยว
หัวเมืองไกล นอกจากจำเป็นต้องไปในเวลามีราชการ เพราะเห็น
เป็นกรฝ่าฝืนพระราชปฏิบัตเกรงจะระแวงผิดทางการเมือง จึงอยู่
กันแต่ในกรุงเทพ ฯ เชนพน เมื่อพระบาทด้มเด็จพระจอมเกล้าเจ้า
อยู่หัวทรงพินพระศำสนา ใครจะคักษาชดงค์ควรให้บริบูรณ์ ทรง
พระราชดำริว่า พระองค์ ทรงเพศ เป็นดมณะ ไม่เกยวชอง กบการ
เมือง จึงถวายพระพรตาพระบาทด้มเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวไป

-
๑. เข้าใจว่าเสมอกันกับกรมหมื่นนุชิตชิโนรส ก็มีฐานานุกรม ๗ รูป และลำดับ
ยศอยู่ต่อพระพิมลธรรม
 ๒. ถ้านับตั้งแต่ทรงผนวชแปลงได้ ๑๑ พรรษา จึงทรงเป็นอุปัชฌาย์ได้ตั้งแต่
เสด็จมาอยู่วัดบวรนิเวศน์ ฯ

บุษามหาเจดีย์สถานที่ตามหัวเมืองต่าง ๆ ก็โปรด ฯ พระราชทาน
 อนุญาตไม่ขัดขวาง จึงได้เสด็จไปตามหัวเมืองมณฑลนครชัยศรี
 มณฑลตราขบุรี มณฑลอยุธยา และมณฑลนครสวรรค์ ตลอดชน
 ไปจน มณฑลพิษณุโลกทาง ฝ่ายเหนือ ได้ทอด พระเนตร เห็นภูมิ
 ดำเนา และทรงทราบ ความทุกข์ช้ำ ของราษฎร ในหัวเมืองเหล่านั้นด้วย
 พระองค์เอง เป็นเหตุให้ทรงทราบตระหนักมาแต่เมื่อเสด็จขุดถนน
 ว่า รัฐบาลใน กรุงเทพ ฯ มิใคร่ ทราบความเป็นไป ในบ้านเมือง ตามที่
 เป็นจริง อีกสถานที่หนึ่งได้ทรงทราบอัชฌาศัยใจคอของราษฎรชาว
 หัวเมืองที่เสด็จไป และคนเหล่านั้น เมอรูจัก พระองค์ ก็พากันชอบ
 พระอริยาศัย เกิดนิยมนับถือแพรว่หลายในเหล่าประชาชนมาแต่ชน
 นน ยังอีกสถานที่หนึ่ง ซึ่งเป็นประโยชน์ สำคัญ เกิดขึ้นด้วยพระบาท
 สมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จไปขุดคลอง คือ เมื่อได้ไปทอดพระ-
 เนตรเห็น โบราณวัตถุเช่น ศีดาจารึก เป็นต้น กับทั้ง โบราณสถาน
 ทัมแบบอย่างต่าง ๆ กันตามสมัย ก็เกิดใ้พระหฤทัยในการศึกษา
 โบราณคดีของประเทศสยาม โดยทางวิทยาศาสตร์ เหมือนอย่างทรง
 นำทางให้ผู้อื่น ทั้งไทยและฝรั่ง นิยมศึกษา ตามเสด็จต่อมา ความรู้
 โบราณคดีของประเทศสยามจึงได้เจริญแพรว่หลาย แม้จนทุกวันนี้
 ใครจะ ศึกษาโบราณคดี ของประเทศสยาม ก็ยังได้ อาศัย พระบรมราชา
 ธิบาย ของ พระบาท สมเด็จพระ จอมเกล้า เจ้าอยู่หัว ซึ่ง ทรง พระ ราช
 นิพนธ์ไว้แทบทุกคน

เวลาเมื่อ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรด ฯ ให้พระ

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เสด็จเข้ามาอยู่ วัดบวร นีเวศน์ ฯ
 นน คุทรงระวงมากทจะมีให้โหมนัสน้อยพระฤทัย เป็นคินว่า
 เมอแห่เสด็จ มาจาก วัดราชาธิวาส ตาม ประเพณี แห่พระราชาคณะ ไป
 ครอง วัดนน โปรค ฯ ให้จัด กระจบจน เหมือนอย่าง แห่เสด็จ พระ
 มหาอุปราช แลโวปรค ฯ ให้สร้างค้ำหนัก (หลังที่เรียกว่า “พระ
 บินหย่า”) กับทอองพระโรงให้เสด็จอยู่เป็นผาดุช และทรงทำนบารุง
 ด้วย ประการ อย่างอื่น ออก เป็น อัน มาก^๑ ฝ่ายพระบาท สมเด็จพระ
 จอมเกล้า เจ้าอยู่หัว กัทรงพอ พระฤทัย ที่ไต่เสด็จมาอยู่วัดบวร-
 นีเวศน์ ฯ ด้วยเหตุ หลาย สถาน เพราะ เมอเสด็จ ประทับ อยู่ ทวัด
 ราชาธิวาส วัดนนหมพระราชาคณะและพระสงฆ์มหานิกายปกครอง
 มาแต่เดิม ทรงจัดวางระเบียบขรรรมยุดิกาก็ได้ระคอกเพียงวัดปฏิบัติ
 ด่วนตัวพระภิกษุ แต่จะจัดคชขึ้นไปถึงระเบียบดังเช่นทำดังขกรรม
 เป็นคินยงชคคของ เพราะอยู่ปะปนกับพระสงฆ์ต่างดังวัดกัน ที่สุด
 พระขรรรมยุดิกาทมชนกยงคองแยกกันอาศัยอยู่ตามวัดต่าง ๆ เพราะ
 เสนาดันะ ไม่พอจะอยู่ ที่วัดราชาธิวาสได้หมด เสด็จมาอยู่วัดบวร-
 นีเวศน์ ฯ ได้ทรงครองวัดด้มารถ รับพระสงฆ์ขรรรมยุดิกามา อยู่ในวัด
 เดียวกัน ทงพระทบวชใหม่กับวชเป็นขรรรมยุดิกาทงน ในไม่ช

๑. กล่าวกันมาว่าพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว พระราชทานนาม
 วัดบวรนีเวศน์ ฯ ในครั้งนั้นด้วย เพื่อให้เป็นพระเกียรติแก่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า
 เจ้าอยู่หัว แต่ข้าพเจ้าผู้แต่งหนังสือนี้เห็นว่าพระราชทานมาก่อนแล้วเพราะเป็นวัด
 ที่สถิตของ พระราชา คณะผู้ใหญ่แต่ก่อน พระบาท สมเด็จพระจอมเกล้า เจ้าอยู่หัว เสด็จ
 มาครอง

พระสังฆคณาจารย์ ๑ ก็เป็นพระบรมยุติกาทรงหมด จึงทรงจัดวาง
 ระเบียบการ คณะสงฆ์ และการปกครองวัด ตลอดจน
 ด้ยบรรพชิต ให้บริบูรณ์ตามคติธรรมยุติกาก็ได้ดังพระประสงค์ แต่ความ
 เดือดร้อนรำคาญก็เกิดขึ้นหลายอย่าง เพราะเสด็จเข้ามาอยู่ใกล้ถูก
 หม่อมไกรสรพยายามทำร้ายหนักจน จนถึงหาเหตุให้ตักพระดีเมธมุน
 ๑๗ พระอุปัชฌาย์ของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และ
 เบียดเบียนด้วยประการต่าง ๆ แม้จนแก่งได้บาตรพระบรมยุติก
 ด้วยขวาดมให้รอนมอทอมบาตร พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้า
 อยู่หัว ทรงทรงรับความเจ็บช้ำระกำ พระฤทัย มาตลอดอายุของหม่อม
 ไกรสร แต่ก็ไม่ทรงยอมหย่อน พระอดคำหาใน การพินพระศาสนา
 ด้วยทรงเห็นว่า พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว พระราชทานพระ
 บรมราชูปถัมภ์อยู่ จึงดำมารถแต่งวัดปฏิบัติของพระสังฆกรรม
 ยุติกาก็ได้โดยเปิดเผย

ตั้งแต่พระบาท สมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เสด็จมา ครองวัด
 บวรนิเวศน์ ๑ พอทรงวางระเบียบนิกายธรรมยุติกาดำเนินแล้ว ก็ทรง
 พยายามพัฒนาการศึกษาพระปริยัติธรรมต่อมา ทรงพระราชดำริแก้ไข
 ๑๘ วิชาเรียน ซึ่งแบบเดิมให้เรียนภาษามคธกับพระธรรมวินัยไปด้วยกัน
 ตามคัมภีร์ไตรปิฎกแต่ครั้งสำหรับสอบเป็นลำดับขึ้นไป ทรงเปลี่ยน
 ๑๗ ให้เรียนเป็น ๒ ชั้น ๆ ชั้นเรียนแต่ไวยากรณ์ ขึ้นไปจนจบคัมภีร์
 มงคลบทปน กวดขันให้เรียนภาษามคธแตกฉานเสียก่อน แลวจึงให้ศึกษา
 ๑๗ หาความรู้พระธรรมวินัยด้วยอ่านคัมภีร์อื่น ๆ ต่อไปเป็นชั้นหลัง ด้วย

ใช้วิชาเลขยันต์ด้านกวดบวกริเวศน์ ๆ จึงรู้ภาษามคธเชี่ยวชาญถึง
 สามารถพูดภาษานั้น * และใช้หนังสืออรรถเทศน์ได้โดยสะดวก เมื่อ
 เข้าแปลพระปริยัติธรรมก็ได้ เป็นเปรียญประโยคสูงมากกว่าด้านก
 ษณ์ ๆ เล่ากันมาว่าพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จไปพระ
 ราชทานพระกฐิน ทอดพระเนตรเห็นพระสงฆ์กวดบวกริเวศน์ ๆ เป็น
 เปรียญมาก ตรัสปราศรัยแก่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
 ว่า “ถาดตของชคนเบนเปรียญทงวดกจะคตทเคยว” เพราะเหตุที่
 พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงสามารถจัดบำรุงการเล่า
 เรียนได้รุ่งเรืองเช่นนั้น พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวจึง
 โปรดฯ ให้ตำแหน่งในคณะมหาเถรผู้สอบพระปริยัติธรรมในนาม
 หลวง แต่เฉื่อยไปเกิดโต้แย้งกับพระพุทฺธโฆษาจารย์ (ฉิม) วัด
 โมฬโลกฯ (องค์ที่ออกนามมาในตอนที่ทรงแปลพระปริยัติธรรม) ซึ่ง
 เป็นผู้ใหญ่อยู่แต่ก่อน เรื่องที่เกิดโต้แย้งนั้นเล่ากันมาว่า พระมหา
 ฆ้อง (ภายหลังได้เป็นพระราชาคณะที่พระธรรมภาณพิทักษ์ อยู่วัด
 ประยูรวงศ์) แปลความแห่งหนึ่งว่า “ตุมเห อันว่าท่านทั้งหลาย
 นิสิตถ จงนั่ง อาสนะ ในอาสนะ” พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า

๑. ในจดหมายรายงานหม่อมราโชทัย เรื่องทูตไทยไปยุโรปเมื่อปีมะเส็ง
 พ.ศ. ๒๔๐๐ ว่าเมื่อไปถึงเมืองลังกามีพระสงฆ์มาปราศรัยเป็นภาษามคธ เจ้าหมื่น
 สรรเพทภักดีเป็นผู้พูดตอบ เจ้าหมื่นสรรเพท นั้น (ภายหลังเป็นเจ้าพระยามหินทร
 ศักดิ์ธำรง) เคยเป็นแต่มหาดเล็กข้าหลวงเดิมอยู่ที่วัดบวรนิเวศน์ฯ เพียงนั้นยัง
 พอฟุดภาษามคธได้บ้าง ส่อให้เห็นว่าคงจะพูดภาษามคธกันได้แพร่หลายในวัดบวร
 นิเวศน์ฯ เมื่อครั้งนั้น

เจ้าอยู่หัวไม่โปรดที่แปลศัพท์ อาสนะ ว่า “ในอาสนะ” พระมหามง
 แปลใหม่ว่า อาสนะ “เห็นอาสนะ” พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า
 เจ้าอยู่หัวโปรด แต่พระพุทธโฆษาจารย์ คิดว่า ไม่ถูก พระมหามงก็
 ไม่รู้ที่จะแปลว่าอะไร พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรง
 เกรงว่าพระมหามงจะตก จึงตรัสขึ้นว่า “นั่งในอาสนะนั้น นั่งอย่างไร
 จะนิกอาสนะออกแล้วเข้าไปนั่งในช่องทศกหรือ หรือจะเอาอาสนะ
 ขึ้นคลุมตัวไว้ในนั้น” พระพุทธโฆษาจารย์โกรธ บังอาจกล่าวคำ
 หยาบเข้าต่อพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ความทราบถึง
 พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวก็ทรง ตรัสสั่งห้ามมิให้หม่น
 พระพุทธโฆษาจารย์เข้าราชการอีก และทรงมอบการสอบพระปริยัติ
 ธรรม เป็นดีทศ ขาดแก่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวแต่
 มาจนตลอดรัชกาล^๑ แต่เรื่องเนื่องด้วยพระพุทธโฆษาจารย์ (นิม)
 ยังไม่หมดเพียงนั้น เมื่อพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จ
 ด้วยราชย์ พระพุทธโฆษาจารย์เกรงว่าจะ ถูกถอดจากพระราชาคณะ
 ด้วยทรงอาฆาต ถึงเตรียมตัวจะกลับไปอยู่เมืองเพชรบุรีทันเดิม
 แต่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว กับทรงพระกรุณาโปรด
 ให้พ้นโทษ ครั้นยกย่องว่าพระพุทธโฆษาจารย์ชำนาญพระปริยัติ
 ธรรมมาก ให้เลื่อนฐานันดรขึ้นเป็นสมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ คำ

๑. เรื่องที่พระบาท สมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ตรัสปราศรัย กับเรื่อง ที่กล่าวนี้
 พระสารสาสน์พลขันธ์ (สมบุญ) ซึ่งเมื่อมาเป็นพระครูสมุหฐานานุกรมของพระบาท
 สมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่ เล่าให้ฟัง

แห่งเจ้าคณะกลางมาครอง วัดมหาธาตุ ฯ ส้มเด็จพระพุทธโฆษา
จารย์ (ฉิม) ก็เกิดเลื่อมใสในพระคุณธรรมที่ไม่ทรงพยายามว่าพระ
องค์ทรงเป็นบัณฑิตโดยแท้ จึงแต่งคาถาถวายพรอัน ชนด้วยบทว่า
“ยี่ ยี่ เทวมนุสฺसानิ มงฺกลกฺตฺถาย ภาสิตี” ถวายสนองพระเดช
พระคุณ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวขอบพระราชหฤทัย
จึงโปรด ฯ ให้พระสังฆสังฆคณาธิบดีข้างท้ายพระปรวิศ ยังส่งจดมาจน
ทุกวันนี้

ความเจริญที่เกิดขึ้นในด้านกวดับวรมิเวศน์ ฯ ครองหน กิตติศัพท์
ระบือไปถึงถึงกาทวปี ว่าพระวชิรญาณ ๒ มหาเถระ อันเป็นพระอนุชา
ของสมเด็จพระบรมกษัตริย์พระเจ้าแผ่นดิน ได้พนพระบรมวินัยให้
รุ่งเรืองขึ้นในประเทศสยาม ถึงคณะสังฆในลังกาแต่งสมเด็จพระมหาคีรี
เข้ามาดับชาวพระศาสนา ๓ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวจึง
ทรงมอบการรับสมเด็จพระมหาคีรี ครองหน ให้เป็นพระครูของพระบาท
สมเด็จพระจอมเกล้า เจ้าอยู่หัว อาศัยเหตุ ที่ทรงวิสดำระ กับพระ-
สังฆคณาธิบดีเข้ามาครั้ง หน ทรงทราบเบาะแฉซึ่งจะหากัมภีระ
ไต่รับฎีกอนขาดฉบับบ่อย เมื่อครั้ง ทำสังคายนาในรัชกาลที่ ๓ จึงทูล
ความแด่พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ก็โปรด ฯ ให้ทรงจัด

๑. การที่แต่งถวายนั้น พิเคราะห์ดูเหมือนจะแต่งถวายพรท้ายเทศนา เพราะ
มีคำในคาถาแห่งหนึ่งว่า อิมินา ธมฺมทานเนน เป็นอธิฐานอ้างอิงอันสังสรรมทาน
ที่แสดง

๒. เป็นพระนามฉายา ของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

๓. เมื่อรัชกาลที่ ๒ เคยแต่ง สมณทูตไทยไป สืบข่าว พระศาสนาใน ลังกาทวีป
ครั้งนั้นกลับกัน ฝ่ายลังกามาสืบ

ด้มณฑล มีพระปลัดตั้งหัวบวรนิเวศน์ ฯ (ซึ่งมีนามฉายาว่า ฐภทิ) กับพระปลัดเกิด วัดบรมนิวาศ (ซึ่งมีนามฉายาว่า อมโร) อันเป็นเปรียญธรรมยุกติกา ๘ ประโยค ทั้งสององค์เบนหัวหน้าออกไปยังดังกาทวปเมื่อ พ.ศ. ๒๓๘๕ เป็นการไปเยี่ยมตอบและไปเสาะหาคัมภีร์พระไตรปิฎกครั้งหนึ่ง ต่อมาให้พระปลัดตั้งช้อออกไปหาพระไตรปิฎกเมื่อ พ.ศ. ๒๓๘๗ อีกครั้งหนึ่ง ได้คัมภีร์พระไตรปิฎกซึ่งยังขาดฉบับมาเพิ่มเติมอีกเป็นอันมาก พระไตรปิฎกในประเทศสยามจึงมีบริบูรณ์แต่่นั้นมา ตั้งแต่นั้นมณฑลเข้ามาแล้ว ต่อมาก็ม้าชาวดังกาทังพระสงฆ์และคฤหัสถ์ไป มาติดต่อกับ สำนัก วัดบวร นิเวศน์ ฯ มิใครขาด จนที่สุดเมื่อถึงรัชกาลที่ ๔ ชาวดังกาทูลขอให้ส่งคณะสงฆ์ออกไปอุปสมบทตั้งวงศธรรมยุกติกาที่ในดังกาทวป พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดฯ ให้พระอินมุนี (ศรี ซึ่งภายหลังได้เป็นที่สมเด็จพระพนมจารย์ อยู่วัดประทุมคงคา) นำคณะสงฆ์ออกไปดังกาทวปอีกครั้งหนึ่งเมื่อ พ.ศ. ๒๓๘๔ แต่การที่จะตั้งวงศธรรมยุกติกาหาสำเร็จตามประสงค์ไม่ เพราะพระสงฆ์ตั้งกาเกิดเกยงแย่งกันเองด้วยพวกนิกายอุบาสวรงค์ (เรียกในดังกาท้ออย่างหนึ่งว่า สยามรงค์) อ้างว่าเป็นวงศ์ของพระสงฆ์ไทยอยู่แล้ว ฝ่ายพวกนิกายพม่าซึ่งเรียกว่า มรัมรงค์ ก็อ้างว่าพระสงฆ์ธรรมยุกติการับอุปสมบทจากนิกายรามัญร่วมด้มณฑลกับ คนอยู่แล้ว ทั้งสองฝ่ายไม่ปรองดองกัน การที่จะ

๑. พระปลัดตั้งฯ ภายหลังเป็นที่พระพรหมมุนี พระอมโร เป็นที่พระอมราภิรักขิต ราชาคณะทั้ง ๒ องค์

ตั้งคณะสังฆกรรมศึกษาในตั้งกาทวี่ปัจฉิมไม่สำเร็จ^๑

เรื่องพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงศึกษาภาษา
ฝรั่ง ปรากฏว่าเริ่มทรงศึกษาภาษาละตินก่อน ด้วยเมื่อเสด็จประทับ
อยู่วัดราชาธิวาส เขตวัดติดต่อกับวัด คอนเซ็ปชัน Immaculate
Conception Church ของพวกโรมันคาทอลิก และเวदानันตั้งพระราช
ปาตทวี่ขงเบเนมาดหาดวงอชกรรของวัดนั้น ชอบไปเฝ้าทูลถามความ
รู้ภาษาและขนบธรรมเนียมไทยเนื่อง ๆ จนทรงคุ้นเคย จึงโปรดฯ
ให้สอนภาษาละตินถวายเป็น ทำนอง แลกเปลี่ยน ความรู้กัน จะได้
ทรงศึกษาอยู่ ตลอดเวลาสักเท่าใดและถึง เพียงไหนไม่ปรากฏ แต่
ตั้งเกิดในพระราชหัตถ์จดหมายเหตุโดยราชแล้ว มักทรงใช้ศัพท์ภาษา
ละตินเนื่อง ๆ เห็นได้ว่าทรงทราบไวยากรณ์ของภาษานั้น แต่การ
ที่ทรงศึกษาภาษาละตินคงหยุดเมื่อเสด็จย้ายจากวัดราชาธิวาส แต่
ภาษาอังกฤษนั้นเสด็จกลับมาอยู่วัดบวรนิเวศน์ ฯ แล้วหลายปี จึง
ได้เริ่มทรงศึกษาต่อมิชชันนารีอเมริกัน

พวกมิชชันนารีอเมริกันกับพวกบาทหลวงฝรั่งเสด็จ แม่เจตนา
มาสอนคริสต์ ศาสตร์นา อนเดยวณกต ถอดคิด ต่างกัน เป็นข้อ ตำคณ
หลายอย่าง พวกบาทหลวงถอดทหิโรมันคาทอลิก วางตัวเป็น “พระ”

๑. ถึงรัชกาลที่ ๕ มีพระสงฆ์ลังกาฝ่ายมรวังศ์ พระเถระที่เป็นหัวหน้า
ชื่อสิริสมนตีสระรูป ๑ ชื่อปัญญาเสขรูป ๑ เข้ามา ขอบวช แปลงเป็น ธรรมยุติกาทัน
กรุงเทพ ฯ ได้แปลงตามปรารถนา สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาปวเรศวริยา
ลงกรณ ทรงเป็นพระอุปัชฌาย์ (แต่ดูเหมือนจะกลับไปตั้งคณะธรรมยุติกานี้
สำเร็จอีก)

พยายามบำรุงค้าขายด้วยตั้งบริษัท และอุปถัมภ์บำรุงฝึกสอนคนทั้ง
 เขาไว้ตเป็นสำคัญ ฝ่ายพวกมิชชันนารีอเมริกันถือคติโปรเตสแตนต์
 (ซึ่งแตกไปจากโรมันคาทอลิก) วางตัวเป็น “ครู” นำทางค้าขาย
 และอารยธรรม Civilization มาสอนชาวต่างประเทศค้นคว้าไม่เลือก
 หน้า ชอบใช้วิธีทำให้เกิดประโยชน์ต่าง ๆ เช่นรักษาโรคและสอน
 วิชาความรู้เป็นต้น ให้คนทั้งหลายเต็มใจเป็นบัจจยต่อไปถึงการ
 ล้อนค้าขาย เพราะฉะนั้นพวกมิชชันนารีอเมริกันจึงเข้ากับไทยได้
 ผิดกันกับพวกบาทหลวง ในครั้งนั้นคนไทยที่ส่งศึกษาค้นเป็นชนหนุ่ม (เช่น
 เรียกกันในปัจจุบันนี้ว่า “คนสมัยใหม่”) บรรณานจะศึกษาวิชาอย่าง
 ฝรั่งหลายคน จะกด่าแต่ผู้มาปรากฏเกียรติคุณในชนหลังคือ พระ
 บาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อยังเป็นสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมขุน
 อิศเรศรังสรรค์ ใครจะทรงศึกษาวิชาทหารพระองค์ ๑ กรมหลวง
 วงศาธิราชสนิท เมื่อยังเป็นกรมหมื่น ใครจะทรงศึกษาวิชาแพทย
 วิทยา ฝรั่งพระองค์ ๑ สมเด็จพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ เมื่อยัง
 เป็นท้าวหนาดทิธิ ใครจะศึกษาวิชาต่อเรือกับคน ๑ ได้ศึกษา
 วิชาเหล่านี้ต่อพวกมิชชันนารีอเมริกัน แต่ว่าสอนกันด้วยภาษาไทย
 ส่วนพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวก็ได้ทรงคุ้นเคยกับพวกมิชชัน
 นารีอเมริกันตั้งแต่ตั้งอยู่วัดราชาธิวาส แต่หาปรากฏว่าได้ทรง
 ศึกษาวิชาอันใดจากพวกมิชชันนารีอเมริกันในชนนั้นไม่

เหตุที่ พระบาท สมเด็จพระจอม เกด้า เจ้าอยู่หัว ทรงศึกษา ภาษา
 อังกฤษ ก็เพราะเห็นในเรื่องพงศาวดารล่อให้เห็นว่าน่าจะเป็นเพราะ

ทรงปรารถนาถึงการบ้านเมืองตงเตจันรบแพ้อังกฤษ ต้องทำหนังสือ
 สัญญายอมให้อังกฤษ กับฝรั่ง ต่างชาติ เข้าไปมีอำนาจในเมืองจันท
 พ.ศ. ๒๓๘๕ เวदानันไทยโดยมากยังเชื่อตามคำพดจันกล่าวว่าเป็น
 สงครามด้วยไม้ทันทเตรียมตัว รัฐบาลจึงต้องทำหนังสือสัญญาขอให้
 มีเวลาเตรียมรบฟังต่อไป แต่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้า
 อยหัวทรง พระดำริ เห็นว่า ถึงคราวใดกยวิสัย จะเกิดการ เปลี่ยน แปลง
 ด้วยฝรั่งมาอำนาจชนทางตะวันออก และประเทศสยามอาจจะม
 การเกยของกับฝรั่งยังชนในอนหน้า จึงเริ่มทรงศึกษาภาษาอังกฤษ
 มิสเตอร์แคสเวล ° มิชชันนารีอเมริกัน (ซึ่งเจ้าพระยาทิพากรวงศ์
 เรียกในหนังสือแสดงกิจจานุกิจว่า “หมอหัดกัน”) เป็นผู้สอนถวาย
 เล่ากันว่า มิสเตอร์แคสเวล ไม่ยอมรับค่าจ้าง ทูลขอแต่โอกาส
 ให้สอนคริสต์ศาสนาได้ทั่วบริเวณนั้น ๑ พระบาทสมเด็จพระจอม
 เกด้าเจ้าอยหัว ถกดำ ปรารถนา อนุญาตให้ สอน ที่ ศาล หน้า วัด หัง ๑
 ตามประสงค์ เป็นท่านองเหมือนทำให้ผู้จันความศรัทธาของพุทธ
 บัษชทั่วบริเวณนั้น ๑ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยหัวทรง
 ศึกษาภาษา อังกฤษกับ มิสเตอร์แคสเวล จนสามารถจะ อ่านเขียน
 และตรีตภาษา อังกฤษได้ สดวกดยิ่งกว่าใคร ๆ ที่เป็นไทยด้วยกันใน
 สมัยนั้นทรงต้น ซอนมหัทฐานปรากฏเมื่อรัฐบาลอังกฤษให้ เซอร์
 เจมส์ บรีค เป็นทูตเข้ามาเมื่อคอนปลายรัชกาลที่ ๓ หนังสือทมิไป
 มากับไทยใช้ภาษาอังกฤษเป็นคราวแรก เวदानันชายไทยไม่มี

๑. มิสเตอร์ แคสเวล เข้ามาถึงกรุงเทพฯ เมื่อ พ.ศ. ๒๓๘๒

ผู้ชำนาญภาษาอังกฤษ ต้องอาศัยมีชนนารืออเมริกันชื่อ มิดเดอ
 โจนส์ (เรียกกันว่า “หมอยอนส์”) คน ๑ กับฝรั่งครึ่งชาติชื่อ
 เจมส์เฮตต์ (เรียกกันว่า “เด็มนิยม”) อีกคน ๑ ซึ่งไม่ชำนาญภาษา
 ไทย เป็นผู้แปลและแต่งภาษาอังกฤษ แล้วให้ส่งไปถวายพระบาท
 สมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (เรียกในจดหมายเหตุว่า “ทูตกระ-
 หม่อมพระ”) ทรงตรวจทุกฉบับ พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้า
 อยู่หัวก็ได้ทรงศึกษาภาษาอังกฤษในสมัยนั้น อีกพระองค์ ๑ แต่คงเป็น
 เพราะไม่ทรงทราบ ถึงซึ่งถึงพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
 จึงไม่ปรากฏว่าได้มีหน้าที่ช่วยตรวจหนังสือพิมพ์ไปมากับ เซอร์ เจมส์
 บรัค มิดเดอแคต์เวดถึงแก่กรรมเมื่อ พ.ศ. ๒๓๘๒ ถ้าพระบาท
 สมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เริ่มทรง ศึกษา ภาษาอังกฤษ เมื่อ พ.ศ.
 ๒๓๗๒ ก็มีเวลาสอนอยู่ ๑ ปี แต่ฉันนึกฐานว่าเห็นจะทรงศึกษาต่อ
 มิดเดอแคต์เวดไม่นานถึง ๑ ปี พอทรงดำมารถอ่านภาษาอังกฤษ
 เข้าพระฤทัยได้ความโดยสะดวกแล้ว ก็ทรงศึกษาด้วยพระองค์เอง
 ต่อมา จึงเรียนอย่างฉะฉาน ชำนาญมาจนในรัชกาลที่ ๕ เช่นพระบาท
 สมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวก็ ได้ สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรม
 พระยาวชิรญาณวโรรส และสมเด็จพระยาเทววงศ์วโรปการ
 ก็ได้ ตลอดจนมาจนคนผู้แต่งหนังสือเอง ก็เรียนต่อครูเพียงสัก ๓ ปี
 แล้วเรียน เอง ต่อมา ทงนั้น แต่กรมหลวง พิศนัยวิไล เป็น
 ประหลาดกว่าเพื่อน ด้วยไม่มครู ทรงพากเพียรเรียนแต่โดยลำพัง
 พระองค์ ทรงทราบทั้งภาษาอังกฤษและภาษาฝรั่งเศส อาจอ่าน

หนังสือ ๒ ภาษาหนังสือพระฤทธิไศร์ คัดลอก เป็นแต่ ตรีศ และ
เขียนไม่ได้

ตั้งแต่ พระบาท สมเด็จพระจอมเกล้า เจ้าอยู่หัว ทรงศึกษา ทราบ
ภาษาอังกฤษ พระเกียรติคุณก็แพร่หลายไปถึงนานาประเทศ ด้วย
พวกมิชชันนารีและฝรั่งที่เขาเข้ามาถึงกรุงเทพ ฯ บอกเล่ากันต่อ ๆ ไป จน
นักเรียน ชาวประเทศอื่น ทงที่ไกลเคียง และห่างไกลไป จนยุโรป และ
อเมริกาเขียนจดหมายมาถวาย ทูลถามหาความรู้ต่าง ๆ อันเกี่ยวกับ
ประเทศสยาม ก็มีพระราชหัตถเลขาตอบตามประสงค์ ดายพระราช
หัตถเลขาครั้งนั้นยังปรากฏอยู่มาก มักทรงแต่งตามโวหารภาษาไทย
ชื่อนมเออ เซอร์ จอน เบาริง เป็นราชทูตเข้ามาเฝ้าสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว
แล้ว ยกเหตุที่ประเทศอื่น ๆ ทางตะวันออกนั้นไม่มีเจ้านายประเทศใด
ใดเรียนรู้ภาษาอังกฤษ ทูลแนะนำให้ พระราชหัตถเลขาไป ถวาย
สมเด็จพระราชินีจกตอเรีย แต่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
ทรงปรารภความขัดข้อง ว่าไม่สามารถจะทรงแต่งจำนวนให้เหมือน
คนอังกฤษได้ เซอร์ จอน เบาริง ทูลว่า ถึงพระราชนิพนธ์ไม่เหมือน
จำนวนคนอังกฤษแต่ ใครอ่านก็เข้าใจความตามพระราชประสงค์
ได้ชัดเจน อย่าให้ทรงพระวิตกเลย จึงมีพระราชหัตถเลขาไปถวาย
สมเด็จพระราชินีจกตอเรีย

วิชา ความรู้ต่าง ๆ ที่พระบาท สมเด็จพระจอมเกล้า เจ้าอยู่หัว
ทรงศึกษาจากตำราภาษาอังกฤษจะมีอย่างใดบ้าง ชื่อนมเหตุฐาน
ปรากฏแต่ว่าได้ทรง ศึกษา วิชาคณนา ฉะนั้นอย่าง ๓ วิชา โหรา ค่ำศัพท์

อย่าง ๓ ประวัตินี้คล้าย ๓ กับการเมืองด้วยอีกอย่าง ๓ การที่ได้
 ทรงศึกษาวิชาคณนา วิชและ โหราศาสตร์ ปรากฏในเรื่อง สร้อยอุปราชา
 ที่กล่าวมาแล้วใน ตอนก่อน การที่ทรง ศึกษา ประวัตินี้ มี
 เรื่องเป็นอุทาหรณ์ปรากฏอยู่ในหนังสือ เซอร์ จอน เบาริง แต่ง ว่า
 เมื่อจะเป็นอัครราชทูตเข้ามาเจริญทาง พระราชไมตรีใน พ.ศ. ๒๓๘๘
 นั้น เกรงไทยจะรับรองไม่เต็มศักดิ์ ด้วยเหตุของกฤษฎาที่เคยเข้ามา
 กรุงเทพฯ ๑ แต่ก่อน เป็นแต่ทูตของอุปราชในอินเดีย หรือทูตของ
 รัฐบาลอังกฤษ แต่ เซอร์ จอน เบาริง เป็นอัครราชทูตเชิญพระ
 ราชดำเนินมาต่างพระองค์สมเด็จพระ ราชัน วิคตอเรีย จะต้องให้รับ
 ผิดกัน เซอร์ จอน เบาริง ค้นหาแบบอย่างของไทยเคยรับราชทูต
 ของพระเจ้าแผ่นดิน พบในหนังสือเก่าเล่าเรื่อง สมเด็จพระนารายณ์
 มหาราชรับ เสด็จเคย เเคอไซมอง ราชทูตของพระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๔ เมื่อ
 พ.ศ. ๒๒๒๘ เหารายการในหนังสือนั้นเตรียมมาเปรียบเทียบ ข้าง
 ฝ่ายไทยในเวลานั้นไม่มีใครรู้แบบแผน เพราะตำราคณนิตยแต่ครั้ง
 กรุงศรีอยุธยา มีพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงทราบ
 พระองค์เคย เพราะ ได้ทรง หนังสือพงศาวดาร การ เกี้ยวข้องใน
 ระหว่างไทยกับฝรั่งที่ฝรั่งแต่งไว้แต่โบราณ ทรงคาดใจ เซอร์ จอน
 เบาริง ว่าคงปรารถนาจะให้รับรองผิดกับทูตอังกฤษที่มาแล้วแต่ก่อน
 จึงโปรด ๑ ให้เอาแบบอย่างครั้งสมเด็จพระนารายณ์มหาราชรับราชทูต
 ฝรั่งเสด็จมาใช้เป็นระเบียบ ก็ถูกใจ เซอร์ จอน เบาริง ไม่มีทาง
 ที่เกียงงอนได้

เรื่องทรงศึกษา การ เมืองที่ เกือบ ต่าง ประเทศ นั้น ฟัง
 ดันนิชฐานได้ว่าคงทรงหนังสือ ชาวฝรั่งเศสพิมพ์ ในเมืองจันและ สิงคโปร์
 บ้าง เป็นต้น กับทรงตีทรงต้นขนาดมากกับฝรั่ง ทรงทราบ
 ประสงค์ การณต ฝรั่ง มาทำทาง ตะวันออก นและ ความเห็นของฝรั่ง ชย
 เด่มมือ เมื่อครั้งทรงตรวจหนังสือไทย ได้ตอบกับ เซอร์ เจมส์ บรัค
 คงตระหนักแก่พระเหตุยตามททรงคาดไว้แต่ก่อน ว่าอังกฤษคงจะมา
 เกยลงเมืองไทย เหตุการณ์ปรากฏในชั้นหลังด่อให้เห็นว่า พระบาท
 ด้มเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ทรง พระดำริ เห็นมา แล้ว แแต่ยังทรง
 ผนวช ว่าไทยคงต้องทำหนังสือสัญญา กับอังกฤษด้วยจำเป็น ชอน
 พระบาทด้มเด็จพระ หนึ่ง เกด้าเจ้า อยู่หัว กออาจ จะทรง พระราช ดำริเช่น
 นน เหมือน กัน แต่ เห็น ว่าถ้า ทำ หนังสือ สัญญา ตาม ข้อ ความ ที่
 อังกฤษปรารภณา จะเกิดความเสียหายในบ้านเมือง และบางที่จะ
 ยังเชื่อคำพวกจัน ว่าอังกฤษมี กำลัง มากแต่ ในท้องทะเล ถ้ารักษา
 ปากน้ำใหม่คงอย่าให้เรือรบชนมาถึงพระนคร ได้ก็จะปลอดภัย จึง
 ไม่ยอมทำหนังสือสัญญา กับเซอร์ เจมส์ บรัค ว่าตามหลักฐานที่
 ปรากฏครั้งนั้น มีพระบาทด้มเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวพระองค์
 เดียว ททรงพระดำริ เห็นว่าประเทศสยามจะปลอดภัยในอนาคตได้แต่
 ด้วยทำให้ฝรั่งนับถือ แต่ในเวदानนทรงผนวช ไม่มกักเกี่ยวข้องใน
 ราชการบ้านเมือง ก็นงอยู่

เรื่องพระบาทด้มเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจะได้ ทรง วับริหาร
 ด้มบคณน พิเคราะห์ความตามเรื่องพงศาวดารรัชกาลที่ ๓ ดูเหมือน

เมื่อตอนแรกพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๓ จะ
 ยังมีได้ทรงพระราชดำริถึงเรื่องรัชทายาท ด้วยยังไม่แน่ว่า
 รัชทายาทจะใคร่จะรับหรือจะเป็นอย่างไร เพราะ
 ผู้ที่เห็น ว่าพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๔
 ด้มบดกมมาก จึงทรงสถาปนาพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมหมื่นศักดิ์
 ด้มบดกมมาก ซึ่งมกาดงมากเพราะได้กำกับราชการกระทรวงกลาโหม และ
 เป็นที่ไว้วางพระราชหฤทัยยิ่งกว่าเจ้านายพระองค์อื่น เป็นพระมหา
 ออุปราช ถ้าหากพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๓
 ในตอนนั้น กรมพระราชวังบวรมหาดคีตกิพดด้มบดกมจะได้เป็นพระเจ้า
 ด้มบดกม พฤตการณ์เช่นนั้นมาจนกรมพระราชวังบวรมหาดคีตกิ
 พดด้มบดกม พ.ศ. ๒๓๗๕ จึงเริ่มมีเค้างอน ว่าพระบาทสมเด็จพระ
 พระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงปรารภถึงเรื่องรัชทายาท ด้วยทรง
 พดด้มบดกมว่าทรงเจ้านายหลายพระองค์คาดกันว่าเจ้านายของ ตนจะได้เป็น
 พระมหาอุปราชเหมือนอย่างกรมหมื่นศักดิ์กิตพดด้มบดกม พวกนี้เตรียมตัว
 จะเป็นขุนนาง วังหน้า พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรง
 เจตนาจะไม่ตั้งพระมหาอุปราช จึงครัดปรึกษาเสนาบดีบางคน ด้มบดกม
 เจ้าพระยาบรมมหาพิชัยญาติเมื่อยังเป็นทพระยาศร์พพฒน ๆ กราบ
 ทูลว่าถ้าโปรด ๆ ให้เลื่อนกรมเจ้านายเหล่านนั้นแต่ด้มบดกมหนึ่ง ให้
 ปรากฎว่าทรงเจตนาจะให้ม้พระยค์แต่เพียงเท่านั้น พดด้มบดกมในกรม
 เจ้านายก้คงจะไม่ทะเยอทะยานต่อไป พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้า
 เจ้าอยู่หัวทรงพระราชดำริเห็นชอบด้วย จึงโปรด ๆ ให้เลื่อนกรมเจ้า

นายชนเบนกรมหวดง กรมขุน หาดายพระองค์* พระบาทสมเด็จพระ
 ฝั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวก็ได้ทรงรับกรมเป็น "กรมขุนอิศเรศรังสรรค์" ใน
 ครั้งนั้นด้วย ประหลาดคือที่พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรง
 เว้นพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวไว้ ไม่โปรด ฯ ให้ทรง
 รับกรม จะเป็นเพราะเหตุใด จะว่าชัดชัดของเพราะทรงผนวชเป็นพระ
 ภิกษุก็มีใช่ ด้วยเมื่อกกรมหมื่นนุชิตชิโนรสทรงรับกรมก็เป็นพระภิกษุ
 มเป็นศวอย่างอยู่ ขอนหาต้นเหตุฐานว่าคงเป็นเพราะพระบาทสมเด็จพระ
 พระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรง พระราช ดำริว่าตำแหน่ง พระ มหา อุปราช
 เป็นรัชทายาท ไม่สมควร แก่เจ้านายพระองค์ นอกนอกจาก พระบาท
 สมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว แต่ทรงผนวชอยู่ จะทรงตั้งเป็นพระ
 มหาอุปราชก็ชัดชัดของทางฝ่ายพระค้ำนา จะให้ทรงรับกรมก็ไม่เข้า
 กับเหตุที่เลื่อนกรมเจ้านายในครั้งนั้น จึงได้คิดเสีย ต่อมาเมื่อ
 หาดายอย่าง ทดสอบให้เห็นว่า พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว จำง
 พระราชฤทัยจะให้ พระบาท สมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เป็น รัช-
 ทายาท เช่นโปรด ฯ ให้ให้เสด็จอย่างพระมหาอุปราชเมื่อยายมา
 ประทับ ณ วัดบวรนิเวศน์ ฯ ดังกล่าวมาแล้ว ต่อมาออกครึ่งหนึ่งเมื่อ
 จะยกยอพระปรารภวัดบวรนิเวศน์ ฯ เดิมทำเป็นนัยอดนภคุดตามแบบพระ
 ปรารภโบราณ ครั้นใกล้จะถึงวันฤกษ์พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้า
 เจ้าอยู่หัว ดำรัสสั่ง ให้ยม มงกุฎ ทหัตถ์สำหรับ พระพุทธรูป ทรงเครื่องท

๑. เลขเป็นประเพณีสืบมา เมื่อพระมหาอุปราชสวรรคต คงมีการเลื่อนกรมเจ้านาย
 แม้ไม่มีเหตุเหมือนรัชกาลที่ ๓

จะเป็นพระประจักษ์นางนง มาติดต่อบนยอดคนภักดิ์ (ดังปรากฏ
 อยู่บนคน) จะเป็นด้วยทรงพระราชดำริอย่างไรจึงทำเช่นนั้น หาได้
 ตรีดีให้ใครทราบไม่ และการที่ เอมองกุฏ ขนต่อบนยอดคนภักดิ์ก็ไม่
 เคยมีแบบอย่างที่ไหนมาแต่ก่อน คนในสมัยนั้นจึงพากันตั้งนัยฐาน
 ว่ามพระราชประสงค์ จะให้คนทั้งหลาย เห็นเป็น นิมิตต์ว่า ด้มเด็จพระเจ้าฟ้า
 “มุงกุฏ” จะเป็นยอดของ บ้านเมือง ค่อยไป” แม้เรื่อง ดำเร็จโทษ
 หม่อมไกรสรนั้น เมื่อก็ดักเห็นเหมือนหนึ่งจะทรงบ่วงกัอนตราย
 มิให้แก่ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เพราะความผิดข้อ
 ใหญ่ของหม่อมไกรสรอยู่ที่มาดหมายจะเอาราชสมบัติเมื่อสิ้นรัชกาลที่ ๓
 แต่เมื่อ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้า เจ้าอยู่หัว ประชวร ในปีจอ
 พ.ศ. ๒๓๘๓ ก่อนจะเสด็จสวรรคต โปรดฯ ให้เขียนกระแสรับสั่ง
 ไปยังเสนาบดีสภาเมื่อวันที่ ๘ กุมภาพันธ์ว่า ผู้ที่จะปกครองแผ่นดิน
 ค่อยไปนั้น จะทรงมอบเวนราชสมบัติแก่พระราชวงศ์พระองค์ใดตาม
 ขอบพระราชอัชฌาศัย ถ้าไม่ชอบใจผู้ใดโดยมากก็จะเสด็จสวรรคต
 เกิด ร้าวฉาน อาจจะได้ เป็นอุปถัมภ์ อนตราย เตอครอน แก่บ้านเมือง
 เพราะฉะนั้นให้เสนาบดีข้าราชการทงปวงปรึกษากัน ถ้าเห็นว่า
 พระราชวงศ์ พระองค์ใด ด้สมควร จะปกครอง แผ่นดิน ให้ อยู่เย็น เป็นสุข
 ได้ ก็ให้ถวายราชสมบัติแก่พระองค์นั้นเถิด ในจดหมายเหตุปรากฏ
 ว่า ในวันต่อมา พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวมรับสั่งให้หา

๑. เรื่องนี้ เจ้าพระยาภาณุวงศ์ฯ และท่านผู้อื่นที่ทันรับราชการในสมัยนั้นเล่าให้
 ฟังหลายคน

พระยาศรีสุริยวงศ์ จากวางมหาดเล็ก ผู้เป็นบุตรและเป็นทพรักษา
 ของเจ้าพระยาพระคลังหัวหน้าเสนาบดี เข้าไปเฝ้า ดำรัสถาม
 ว่า ทมิ กระแต่รับตั้งไป เมื่อวันก่อนนั้น เสนาบดี ทำอย่างไร พระยา
 ศรีสุริยวงศ์กราบทูลว่า เสนาบดีเห็นว่าพระอาการประชวรไม่ถึงค
 รอน ยังไม่ควรจะปรึกษาถึงเรื่องผู้รับราชสมบัติ พระบาทสมเด็จพระ
 บินเกล้าเจ้าอยู่หัวตรัสว่า ผู้ซึ่งจะรับราชสมบัตินั้น ทรงพระราชดำริ
 เห็น สมควร แต่ พระบาท สมเด็จพระจอมเกล้า เจ้าอยู่หัว หรือ พระบาท
 สมเด็จพระ บินเกล้า เจ้าอยู่หัว แต่กรมชอก ทรง รังเกียจอยู่ทรง ๒ พระ
 องค์ ด้วยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว “ ถ้อย่างมอญ
 ถ้าได้ เป็นพระเจ้าแผ่นดิน ชนก็จะให้ พระตั้งหมี่ หมี่มาเป็น มอญ เตี้ย หมด
 ทรงแผ่นดินดอกกระมัง ” ส่วนพระบาทสมเด็จพระ บินเกล้าเจ้าอยู่หัว
 นั้นทรงรังเกียจท “ ไม่พอใจทำราชการ รักแต่การเดินเล่นเท่านั้น
 เพราะฉะนั้น จึงมิได้ทรง อนุญาต กัดเจ้านายข้าราชการ เขาจะไม่
 ชอบใจ ” แต่ถึงทรงตระหนักพระราชหฤทัยว่า เสนาบดี คง
 ปรึกษา กันถวาย ราชสมบัติ แก่พระบาท สมเด็จพระ จอมเกล้า เจ้าอยู่หัว
 เป็นแน่ ต่อมา อีกวันหนึ่ง จึงโปรด ฯ ให้เขียน พระราชปวารณาให้
 กรมขุนเดชอดิศร นำความไปทูล กรมหมื่น นุชิตชิโนรส ซึ่งเป็น เจ้าคณะ
 ตั้งขึ้น เพราะทรงทราบว่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรง
 เคารพนับถือมาทรง ๒ พระองค์ ว่าทรงวิภาคนุพระราชมหาราชหฤทัย

๑. ตรงนี้กล่าวตามคำในจดหมายเหตุ ซึ่งมีอยู่ในพงศาวดารรัชกาลที่ ๓ ของเจ้า
 พระยาทิพากรวงศ์

พระสงฆ์ไทยพากันไปเลื่อมใสห่มผ้าตาม พระมอญ ทีเดียวเกียรติยศ
ของบ้านเมือง ถ้าหากสมเด็จพระบรมชนกนาถยังได้คงอยู่ เห็นจะ
ไม่พอพระราชหฤทัยเป็นอย่างยิ่ง ขอให้ท่านทั้ง ๒ ช่วยปลดเปลื้อง
ความรำคาญพระราชหฤทัยด้วย

ทรงพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหมื่นสมุทราชฤทธิราชกิจจานุเบกษา
พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงตั้ง นิกายสงฆ์ ธรรมยุติก
ชนเดิมเมื่อ ทรงผนวช แปลงเป็น รามัญนิกาย ทรงร่วมตั้งวาสน์แต่
เฉพาะกับ พระมอญในคณะ ของ พระสุเมธมุนี มิได้ร่วมตั้งวาสน์กับ
พระมอญทรงโปรดทั่วไป เป็นแต่ทรงครองแหงกอย่างพระมอญ ครั้น
ต่อมาเมื่อทรงตั้งระเบียบวัดปฏิบัติสำหรับพระสงฆ์ธรรมยุติกาทรง
ถือพระวินัยตามพระไตรปิฎกเป็นหลักจัดปฏิบัติ อย่างใดที่พระสงฆ์
สยาม (มหา) นิกายหรือพระสงฆ์รามัญนิกายประพฤติ ถ้าทรง
สอดส่องเห็นว่าถูกต้องตามพระพุทธบัญญัติก็คงไว้ ถ้าเห็นว่าผิดก็
เลิกหรือทรงแก้ไขไปตามที่ทรงพระดำริว่าถูกต้องตามพระพุทธบัญญัติ
ด้วยเหตุนี้จึงเป็นนิกาย ธรรมยุติก เพราะวัดปฏิบัติผิดกับพระ
มหานิกายและพระรามัญนิกาย เป็นแต่ห่มผ้าเหมือนพระมอญ การ
ที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงจัดระเบียบพระสงฆ์ธรรม
ยุติกาอย่างไร พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวก็ทรงทราบ ไม่
ได้ทรงรังเกียจ “ในทางธรรม” คือจัดปฏิบัติของพระสงฆ์ธรรมยุติก
ขอเห็นได้ ด้วยทรง ตั้งพระสงฆ์ ธรรมยุติก เป็นพระราชอาคณนะ มา
แต่ก่อนก็หลายรูป ในกระแสรับตั้งทรงอ้างข้อรังเกียจแต่ “ในทาง

โลก” คือก่ห่มผาเป็นพระมอญ แต่ข้อใหญ่ใจความที่ทรงพระราช
วิตกนั้น เห็นจะเป็นด้วยทรงเกรงว่าเมื่อพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า
เจ้าอยู่หัวได้เสด็จราชย์ จะใช้พระราชานาภาพให้แปดงพระสงฆ์มหา
นิกายเป็นธรรมเนียมตกาทงบ้านทงเมือง จึงร่อนพระราชหฤทัย

เมื่อพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงทราบ ก็เข้า
พระหฤทัยในพระราชวิตก จึงทรงเขียนคำดำรภาพลวงว่า ที่ทรง
จัดการ ต่าง ๆ นามี พระประสงค์ แต่จะ ประพฤติ พระธรรม วินัย ให้ถูก
ต้องตามพระพุทธรูปบัญญัติ โดยทรงเห็นว่าไม่เกี่ยวข้องกับราชการ
บ้านเมือง เมื่อทราบว่ามีกรบางอย่างที่ไม่ชอบพระราชอัชฌาศัย
ก็จะไม่ผ่าน แล้วดรัสสั่งให้พระสงฆ์ธรรมดิกากดบ่มคลุมอย่าง
มหานิกายตามเดิม พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวก็พอพระราช
หฤทัย มิได้แสดงควมรังเกียจต่อไป

เมื่อเวตาพระบาท สมเด็จพระนั่งเกล้า เจ้าอยู่หัว ประชวร อยู่นน
มเรื่องเนองกับเหตุทจะเปลี่ยน รัชกาล เกิดชนหลายเรื่อง ด้วยเมื่อ
ตอนปลายรัชกาลที่ ๓ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวไม่ทรงตง
เสนาบดี ปลดอให้ตำแหน่งว่างอยู่หลายกระทรวง ตรัสว่า พระ
เจ้าแผ่นดินต่อไปจะได้ตงตามพระราชอัชฌาศัย ทางฝ่ายเจ้านายใน
ตอนน ตั้งแต่ดำเร้วโทษหม่อมไกรสรแล้ว ก็ไม่มีตงกรมพระองค์
โตมีกำลังแตะอำนาจมาก ทงพากันหวาดหวั่นเกรงจะตงหาว่ามัก
ใหญ่ไม่ตงอยู่แทบทงน อำนาจในราชการบ้านเมืองเมื่อตอนปลาย

รัชกาลที่ ๓ จึงตกอยู่ในเจ้าพระยาพระคลัง^๑ ซึ่งเป็นอัครมหาเสนาบดี
 ว่าการกระทรวงกลาโหมและกระทรวงพระคลังคน ๓ กับพระยาศรี-
 พพัฒน์^๒ ผู้เป็นน้องเจ้าพระยาพระคลังอีกคน ๑ เมื่อคอนพระบาท
 สมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวแรกประสูริ^๓ เมื่อก่อนอยู่ว่าจะไม่
 กลบคนใด ท่านทั้ง ๒ ก็ยังไม่ปรารถนากฎเกณฑ์จะเปลี่ยนรัชกาล
 เพราะเกรงพระราชอาญา ด้วยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว
 ยังว่าราชการแผ่นดินอยู่ แต่การที่ท่านผู้ใหญ่ทั้ง ๒ นั้นเฉยอยู่นั้น ต่อ
 มาเป็นเหตุให้เกิด ระวัง หวาดหวั่น กันไปต่าง ๆ ถึงกรมขุนพิพิช-
 ฎาเบนท์เรียกกระดุมพอกเข้าในกรมเข้ามารักษาทรงองค์ ด้วยเกรงจะ
 ถูกจับเหมือนหม่อมไกรสร เจ้าพระยาพระคลังทราบความจึงปรึกษา
 กับพระยาศรีสุริยวงศ์^๔ ซึ่งเป็นบุตรคนใหญ่ และเป็น ผู้เคยแบกหาม
 ในราชการยิ่งกว่าผู้อื่นในเวลานั้น พระยาศรีสุริยวงศ์รับจัดการแก้ไข
 ให้ไปเอาทหารบรรทุกเรือขนมาจากปากน้ำ แล้วไปทูลกรมขุนพิพิช-
 ฎาเบนท์ให้ปล่อยเข้าในกรมไป เสียให้หมด กรมขุนพิพิชฎาเบนท์
 ก็ทำตาม เสาะกันมาว่า พระยาศรีสุริยวงศ์ กับ จมื่นราชา-

๑. ซึ่งเป็นสมเด็จพระยาบรมมหาประยูรวงศ์ เรียกกันว่า "สมเด็จพระองค์ใหญ่" ในรัชกาลที่ ๔

๒. ถึงรัชกาลที่ ๔ เป็นสมเด็จพระยาบรมมหาพิชัยญาติ เรียกกันว่า "สมเด็จพระองค์น้อย"

๓. ประสูริอยู่ถึง ๖ เดือนจึงเสด็จสวรรคต

๔. ในรัชกาลที่ ๔ เป็นเจ้าพระยาฯ ที่สมุหพระกลาโหม ถึงรัชกาลที่ ๕ เป็นสมเด็จพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์

มาด้วย^๑ บุตรของเจ้าพระยาพระคลังอีกคน ๑ ซึ่งเฉียบแหลม เป็นผู้
 ตกเดือนบิดา ให้คำริ เทรียมการ เรื่องเปลี่ยน รัชกาล พอเจ้าพระยา
 พระคลังได้ กระแสรับสั่ง ของ พระบาท ส้มเด็จพระนั่งเกล้า เจ้าอยู่หัว
 แต่งพระราชปรารภให้ทราบว่าจะเสด็จสวรรคต และพระราชทาน
 อนุญาตให้ พระราชวงศ์ กับเสนาบดี เตือก รัชทายาท ดัง กล่าว มาแล้วก็
 ไปเฝ้าพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว กราบทูลให้ทรงทราบ
 ว่าเสนาบดี ปรีชากัน จะเชิญเสด็จขึ้น ครอง ราช สัมบัต พระบาท
 ส้มเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ เคยทรง คึกษาโหราศาสตร์ ทรง
 เชื่อดำรพยากรณ์อยู่มาก ครั้นว่าถ้าจะถวายราชสัมบัตแก่พระองค์
 ขอให้ถวายแก่เจ้าฟ้ากรมขุนอิศเรศรังสรรค์ด้วย เพราะสมเด็จพระ
 อนุชาดวงพระ ซาดา ดิศเกษ ถึงฐานที่จะ ได้เป็นพระเจ้าแผ่นดิน ถ้า
 ถวายราชสัมบัตแก่พระองค์ เกรงจะเสด็จอยู่ไม่ได้เท่าใด เจ้าพระยา
 พระคลังถองเรือ ไปเฝ้า เจ้าฟ้ากรม ขุนอิศเรศรัง สรรค์ที่ พระราชวังเดิม
 ทูล ความ ตามทพระ บาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรง ปรารภนั้น
 ให้ทรงทราบ^๒ ความที่กล่าวมา นบนมุดเหตุ ที่พระบาท ส้มเด็จพระ
 จอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสถาปนาพระ มหาอุปราช ให้ทรงคึกคัก พิเศษเป็น
 พระเจ้าแผ่นดินที่สอง Second King ทรงพระนามว่า “พระบาท
 ส้มเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว” เทียบเคียงอย่างสมเด็จพระเอกาทศรถ

๑. เป็นเจ้าพระยาทิพากรวงศ์ เสนาบดีกระทรวงการต่างประเทศในรัชกาล
 ที่ ๔
 ๒. เรื่องนี้ เจ้าพระยาภาณุวงศ์ ผู้เล่าให้ฟัง ได้ยื่นเจ้าพระยาพระคลัง บิดา
 ของท่านทูลเจ้าฟ้ากรมขุนอิศเรศรังสรรค์

พบพลาซังสร้างชนในบริเวณโรงแต่งคัน^๑ จนถึงฤกษ์ทำพระราช
พิธีบรมราชาภิเษกและ เสด็จพระราช มณฑลเศียร
ประวัตเมือกอนแต่จ้ด้วยราชยหมตความเพยงน
บรรยายพระราช

๑. อยู่ตรงที่สร้างพระที่นั่งบรมพิมาน ในสวนสิวาลัย

เรื่องพระราชประวัติ

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเมื่อเสวยราชย์แล้ว

พ.ศ. ๒๓๘๔-๒๔๓๓

เมื่อพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จเถลิงถวัลยราชสมบัติ พระชันษาได้ ๔๗ ปี การที่ทรงตั้งรับกรมพระบรมมหาราชวังก่อนเสวยราชย์ ถ้าเอาระยะพระชันษาดังเป็นวินิจฉัยประกอบรายการที่ปรากฏ ตอนพระชันษาก่อน ๒๐ ปีคงได้ทรงรับความอบรมพระจริยาและศึกษาศาสนาความรู้ต่าง ๆ เช่น อักษรศาสตร์ ราชประเพณี และประวัติศาสตร์ เป็นต้น ดำหรับพระราชกุมารชั้นสูงศึกษิตตามแบบโบราณครบทุกอย่าง แต่พระปรีชาญาณอันปรากฏในหนังสือต่าง ๆ ซึ่งทรงพระราชนิพนธ์เมื่อเสวยราชย์แล้ว ดัดซึ่งเกินกว่าหลักสูตรการศึกษาของ พระราชกุมารมาก จึงเข้าใจว่าคงทรงศึกษาต่อมาใน สมัยเมื่อ ทรงผนวช จนทรง สามารถ รอบรู้ ถึงปาน นั้นถึงตอนพระชันษา ระวัง ๒๐ จน ๓๐ ปีทรงศึกษาภาษามคธจนเชี่ยวชาญ เป็นเหตุให้ทรงรอบรู้พระไตรปิฎกหาผู้เสมอมือเหมือนมิได้ ชนถ้าหาตัวอย่างในพงศาวดารมาเปรียบเทียบ เคยมีพระเจ้าแผ่นดินในราชวงศ์พระร่วงพระองค์ ๑ พระนามเดิมว่า “พญาดิไทย” เมื่อเสวยราชย์ ณ กรุงสุโขทัยใช้พระนามว่า “พระมหาธรรมราชา” (ที่ ๓)

๕๐ กับ ๕๑ ปีเริ่มทรงศึกษาภาษาอังกฤษกับทงวิชาความ
 วิชาต่าง ๆ ของฝรั่ง เคยเป็นบัจฉย์ให้เขา พระพุทธย ได้สอดส่องการ
 บานเมองที่เกยวข้องกับต่างประเทศในตอชนัน ถ้าว่าโดยย่อพระบาท
 สมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ทรงสร้าง สมพระบารมี สมบวรณ มา
 แดวตั้งแต่ก่อนเสวยราชย์ ชาติอย่างเดียวกันแต่มีได้เคยทรงบัญชา
 การทพศึกเหมือนอย่างสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวใน ๓ รัชกาลแต่ก่อนมา
 เพราะไม่มีโอกาส ถึงกระนั้นเมื่อเสด็จชนเสวยราชย์ก็ได้รับความ
 นิยมนับถือของคนทั้งหลาย ว่าเปนนกปราชญ์ทรงพระปรีชาญาณคิด
 กับพระเจ้าแผ่นดินที่ปรากฏมาในพงศาวดารโดยมาก ขอนถึงบุคคล
 หนึ่งคนที่เห็นพระองค์ ใครได้อ่านหนังสือพระราชนิพนธ์ของ
 พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เช่นพระบรมราชาธิบายและ
 พระบรมราชวินิจฉัยที่รวบรวมพิมพ์ไว้ ก็จะเห็นได้ว่า ในบรรดากิจ
 การและเรื่องต่าง ๆ ซึ่งทรงพระราชนิพนธ์นั้น ทรงรอบรดถกซงเชื่อ
 ได้ว่าในสมัยนั้นไม่มีผู้คนอื่นนอกจากนั้นถ้าตั้งเกิดในพระ
 ราชนิพนธ์ของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จะเห็นได้คือ
 ไปถึงพระราชอักษรว่าไม่มีความปรมาท เช่นจะทรงพระราชดำริ
 กิจการอันโดยย่อมาศัยหลักฐาน และคิดถึงใจผู้อื่นเสมอ ขอนพง
 เห็นได้ในพระราชบัญญัติ และประกาศ ด้งการ ต่าง ๆ ทรงขแรงให้
 คนทั้งหลายเข้าใจพระราชดำริและพระราชวินิจฉัยแจ่มแจ้งเป็นนิค จึง
 เปนเหตุให้คนทั้งหลายได้วางใจในพระคุณธรรมมาตงแต่แรกเสวยราชย์
 จนตลอดรัชกาล

เวลาเมื่อพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เสด็จผ่านพสกนิกร
 ภายในประเทศสยามบ้านเมืองเบียดกันเต็มบริวารกว่าเมื่อเปลี่ยน
 รัชกาลก่อน ๆ ในกรุงรัตนโกสินทร์ เพราะคนทั้งหลายนิยมเบียดหน้า
 หนึ่งใจเดียวกันหมด แต่ทางภายนอกก็เหตุเป็นชอชอชอยู่ ด้วยเมื่อ
 โทษจะสิ้นรัชกาลที่ ๓ รัฐบาลอังกฤษให้มาขอทำหนังสือสัญญาใหม่
 แต่ข้างฝ่ายไทยไม่ยอมทำ เพราะเห็นว่าถ้าทำหนังสือสัญญาคามข้อ
 ความที่อังกฤษปรารถนา จะเกิดความเสียหายในบ้านเมือง ทูต
 อังกฤษขัดใจกลับไป จึงระแวงกันอยู่ว่าอังกฤษจะกลับมาอีก และ
 คราวนี้จะมาคิดหรือมารายกเป็นใดทาง ๒ ด้าน ก็ในเวลานั้นผู้ใหญ่ใน
 ราชการ มีสมเด็จพระยาฯ ทง ๒ องค์เป็นต้น ยังนิยมในทาง
 รัฐบาลปาดโนมาอย่างครั้งรัชกาลที่ ๓ อยู่โดยมาก ผู้ที่มีความเห็น
 เป็นชนดัดใหม่เหมือนอย่าง พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
 น้อยตัว ทชอเดียงปรากฏมีแต่ พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว
 พระองค์ ๓ แต่เมื่อ บวรราชาภิเศกแล้ว ก็เอาพระองค์ ออกหาก ไม่
 เกยขอของกบการเมือง ด้วยเกรงจะเป็นแข่งพระบารมีพระบาทสมเด็จพระ
 จอมเกล้าเจ้าอยู่หัว คงมีแต่กรมหลวงวงศาธิราชสนิทพระองค์ ๓
 สมเด็จพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ เมื่อเป็นเจ้าพระยาว่าทศมูห
 พระกตาโหมองค์ ๓ กับเจ้าพระยาทิพากรวงศ์ เป็นผู้ช่วยในการ
 ต่างประเทศคน ๓ ความเห็นในเรื่อง ทำหนังสือสัญญา จึงต่างกันเป็น
 ๒ อย่าง ข้างพวกดัดใหม่เห็นว่าถ้าอังกฤษลดหย่อนผ่อนผันข้อความ
 ที่ปรารถนาดี อย่าให้ชดกับประเพณีบ้านเมืองก็ควรทำ มิฉะนั้น

ก็ไม่ควร ยอมทำหนังสือสัญญา เพราะยังเชื่อตามคำพวจน่อยว่า
อังกฤษมีฤทธิ์เดชแต่ในท้องทะเล ฝ่ายพวกชนดัมยใหม่เห็นว่าโดย
วิถีทางตะวันออกนอกเงาเวลาเปลี่ยนแปลงด้วยฝรั่งมาอำนาจชน
เป็นประเทศใหญ่อังกฤษยังบังคับได้ ไทยเป็นประเทศน้อยที่ไหนจะ
ยอมตามใจไทย อย่างไร ๆ ไทยก็คงต้องทำหนังสือสัญญาใหม่กับ
อังกฤษ ผิดกันแต่เวลาช้าหรือเร็ว ถ้าไม่ยอมทำก็คงเกิดภัยอันตราย
แก่บ้านเมือง ในพวกดัมยใหม่คิดเห็นกันอย่างงงงง แต่พระบาท
สมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเห็นการไกลกว่าผู้อื่น ทรงพระราช
ดำริว่า ทางที่จะให้ปลอดภัยมีทางเดียว แต่ต้องรับทำหนังสือสัญญา
โดยดีให้เกิดมิตรรักศดชอกัน แดวจึงขแรงกันฉนิมตรให้ลดหย่อน
ผ่อนผันในข้อสัญญา อย่าให้เกิดยคะญูแก่บ้านเมือง ไซ้แต่ท่าน
ทรงพระราชดำริต่อไปว่า ประเทศหงหยาย ทางตะวันออกนี้ ค่อไป
ภายหน้า คงจะมี การเกี่ยวข้อง กับฝรั่ง มากชน ทุกที่ ถ้าไม่เปลี่ยน
รัฐาภิปาด โนบาย ของ ประเทศ สยาม ให้ฝรั่ง นิยม ว่าไทย พยายาม
บำรุง บ้านเมือง ให้เจริญ ตามอริยธรรม ก็อาจจะไม่ปลอดไปได้นั้น
คง คงทรงพระราชดำริเช่นว่ามาแต่ยังทรงผนวชอยู่ เพราะฉนั้น
พอเสด็จ ผ่านพิภพ คงแต่ก่อน ทำพิธี ราชภิเชก ก็ทรง แก้ไข ชนบ
ธรรมเนียมเก่า เริ่มด้วยดำรัสตั้ง ให้เด็กประเพณีเข้าเฝ้าควเบดำไม่
ได้เสื่อ ให้เจ้านายและข้าราชการได้เสื่อเข้าเฝ้าค่อไปเป็นนิจ การ
ที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวดำรัสให้ได้เสื่อคงว่ามา คน
ในสมัยนี้ได้ฟังเล่าอาจจะเห็นชน ด้วยเข้าใจว่าเป็นการเด็ก ๆ น้อย ๆ

เผ่ามาจากคนสมัยเก่าหมดตัวไป พวกชนสมัยใหม่ชอบได้ เด็ดอก้มมาก
จน จึงได้ได้เดือดจนแพร่หลาย

เมื่อองงานพระราชพิธีบรมราชาภิเษก พระบาทสมเด็จพระจอม
เกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงแก้ประเพณีเก่าอีกอย่างหนึ่ง ในวันเสด็จออกมหา
ศมาคมในพระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัย ด้วยพระราชทานบรมราชาอนุญาต
ให้พวกฝรั่งอยู่ในกรุงเทพฯ ๗ เข้าเผ่าด้วย เรืองนในเวदानนัคนักไม่มี
ใครเห็นเป็นการแปลกประหลาดนัก เพราะเป็นแต่มีฝรั่งสัก ๓๐ คน
เข้าไป ยืนเผ่าอยู่ข้างหลังแถวที่ขุนนางหมอบ แต่การนั้นมตมาก
(ถึงมาเป็นประโยชน์ ในการเมืองภายหลัง ดังจะเล่าในตอนที่ต่อไป)
เพราะ ฝรั่งเหล่านั้นพากันเขียนบอกข่าวออกไป ถึงนานาประเทศ ว่า
พระเจ้าแผ่นดินสยามพระองค์ ใหม่ทรง เปลี่ยนขนบธรรมเนียมหันเข้าหา
จริยธรรมอย่างฝรั่ง ผิดกับพระเจ้าแผ่นดินพระองค์อื่น ๆ ทางตะวันออก
ออก ฝรั่งตามต่างประเทศพากันพิศวง เริ่มเกิดไม่ตรจิตตคต
ประเทศสยามผิดกว่าแต่ก่อน แม้ด้วยทรงเปลี่ยนแปลงประเพณีเดิม
เพียงเล็กน้อยเท่านั้น

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า เจ้า อยู่ หัวทรงเปลี่ยนแปลงประ-
เพณี เดิมตงแต่แรกเดด้วยราชช ออกเรื่องหนึ่ง ด้วยทรงทราบแต่ยัง
ทรงผนวชว่า ในสมัยนั้นราษฎรถูกผู้ มอานาจากคชฆมเหงชกชม เรือง
นทจริงราชประเพณี มีมาแต่โบราณ อนุญาตให้บรรดาผู้มีความ
ทุกขรอนถวญฎีกาคือพระเจ้าแผ่นดินได้ทวหน้าเส่มอกันหมด แต่วิช
ทถวญฎีกาตามแบบเก่าต้องเข้าไปตกลองที่ ทิมตาทกรมวง ให้พระ

เจ้าแผ่นดินทรงได้ยินเสียงกลองก็โปรดฯ ให้มารับฎีกา จึงเรียก
กันว่า “ตกตองร้องฎีกา” ครั้นนานมาผู้มาจกตกตองให้ราษฎร
เขาลงกลอง กลววยฎีกายากจน พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้า
อยู่หัวเคยทรงปรารภในพระราชนิพนธ์แห่งหนึ่งว่า พระเจ้าแผ่นดิน
เหมือนเป็นพระประธานอยู่ในโบสถ์ ดมพระเนตรอยู่ก็ไม่เห็นอะไร
พอเสด็จเสวยราชย์บรมราชาภิเษกแล้ว ก็ทรงตั้งประเพณีเสด็จออก
รับฎีการาษฎรด้วยพระองค์เองทุกวันโกนเดือนละ ๔ ครั้ง เวลาเสด็จ
ออกให้เจ้าพนักงานตกตองวินิจฉัยเถรี^๑ เป็นสัญญาให้ราษฎรเข้า
ถววยฎีกาได้เป็นนิจ ก็มผลเห็นประจักษ์ทันที ด้วยผู้มาจกคช
ข้ามแห่งราษฎร เช่น นุด ดูกดาว หรือจับผู้คนของจำตามอำเภอใจ ไม่มี
ใครกล้าทำดังแต่ก่อน พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรง
เห็นเป็นประโยชน์จึงโปรดฯ ให้ประกาศขมายพระบรมราชานุญาต
ค้อออกไปถึงผู้ไม่สามารถจะมาถววยฎีกาได้เอง เช่น ถูกกักขังเป็น
ต้น ให้ฝากฎีกาให้ญาติพี่น้องหรือมดนายถววยต่างตัวได้ แต่ใน
การรับฎีกาของราษฎรนั้น ถ้าปรากฏว่าใครเอาความเท็จมากกราบ
ทูลเพื่อจะให้พ้นเสียหายโดยไม่มมุต ก็ให้ตั้งพระราชอาญาแก่ผู้
ถววยฎีกาตามประเพณีเดิม บ้องกนผู้ไม่มดมิให้เด็ดครอน นอก
จากเสด็จออกรับฎีกา พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรง
เปลี่ยนประเพณีที่พระเจ้าแผ่นดินทรงติดต่อกับตัวราษฎรอีก อย่าง
หนึ่ง ด้วยดำรัสสั่งให้เด็กประเพณีโบราณ (อย่างเมืองจีน) ที่ห้าม

๑. กลองวินิจฉัยเถรี เคี้ยวนี้อยู่ในพิพิธภัณฑสถาน

มิให้ราษฎรเข้าใกล้ขัณฑหนทางเมื่อเวลาเดิศจัประพาส และบังคับให้
เปิดประตูหน้าต่างบ้านเรือนที่อยู่ห่าง ๒ ข้างทาง ไปรด ฯ พระราชทาน
อนุญาตให้ราษฎรเข้ามาเผ้าได้ใกล้หนทาง และให้เปิดประตูหน้าต่าง
ได้ตามชอบใจ หากเจ้าของบ้านเรือนมีประสงค์จะแสดง ความ
เคารพ ก็ให้แต่งเครื่องบูชา ทหน้าบาน แลวดค้อย เผาอ้อย ทเครื่อง
บูชาอื่น จึงเกิดประเพณีตั้งเครื่องบูชาประดับคั้นมา ทพระบาท
สมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงเปลี่ยนประเพณีเดิมใน เรื่อง รัชฎา
ราษฎร และไปรด ฯ อนุญาตให้ราษฎรเผ้าแทนได้สะดวกกว่าแต่ก่อน
ดังกล่าวมา ก็เป็นเหตุให้ราษฎรพากันนิยมในพระคุณของพระบาทสม
เด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวแพร่หลายออกอย่างหนึ่ง

นอกจากเรื่องเหล่านี้ มาเป็น อุทาหรณ์ พระบาท สมเด็จพระ
จอมเกล้าเจ้า อยู่หัว ทรง เปลี่ยน แปลง ขนบ ธรรมเนียม เดิม และ ทรง
สถาปนา การ ต่าง ๆ ขนบเป็น แบบ แขนใน รัชกาลที่ ๔ อีก หาดาย อย่าง
ถ้าพรรณนาเป็นรายเรื่องหนึ่งตอนจะยดยาวนัก จึงจะรวมความกล่าว
ตามประเภทของการที่ทรงจัด โดยประสงค์จะให้ เห็นเหตุ และผล
ของการที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า เจ้าอยู่หัว ทรง จัดนั้นเป็น คำคัญ
ถาดัง เป็น ปัญหา อย่าง ที่ เรียกใน คำ นวน แปลใน หนึ่ง ชื่อ จึง ว่า เป็น
“คำถาดัง” ถาว่า เพราะเหตุใด พระบาท สมเด็จพระ จอมเกล้าเจ้า
อยู่หัวจึง ไปรดเปลี่ยนขนบธรรมเนียมต่าง ๆ อธิบายข้อ เมื่อพิจารณา
ดู เห็น ว่า เป็น ด้วยเหตุ ๒ อย่าง อย่าง ๑ ดังได้ กล่าว มาแล้ว ว่า
เพราะ ทรง ตระหนัก พระราช ฤทัย ว่า รัชกาล ของ พระองค์ ประ จวบ

เวลาโดยวิถีทาง ตะวันออกนั้น เปลี่ยนแปลง ด้วยฝรั่ง มามี่ อำนาจชน
 จะต้องเปลี่ยนรัฐสภาโดยนโยบายหันเข้าหาอริยธรรมอย่างฝรั่ง บ้าน
 เมืองจึงจะพ้นภัยอันตราย แต่การต่าง ๆ ที่พระบาทสมเด็จพระจอม
 เกตุเจ้าอยู่หัวทรงเจตนา ที่ไม่เกี่ยวกับอริยธรรมของฝรั่ง แต่เป็น
 การสำคัญใน ขนบธรรมเนียมไทย ก็มีมาก เห็นได้ว่า มีเหตุอันออก
 และเหตุอัน เกิดแต่ พระอุปนิสัยดี ของพระบาท สมเด็จพระจอมเกล้าเจ้า
 อยู่หัวโปรด ฯ ทำการให้ถูกต้องเป็นแก่นสาร ไม่ทรงนิยม ทำตาม
 คคตลถอกัน ว่าเคย ทำมา แต่โบราณ อย่างไร ต้องทำ อย่างนั้น จึงจะเป็น
 การ “รักษาราชประเพณี” เพราะเมื่อพระองค์ทรงผนวชได้มีโอกาส
 พิจารณา คำหรับ คำว่าต่าง ๆ มาก ทั้งทางฝ่าย พุทธศาสตร์ และราช-
 ศาสตร์ เห็นประเพณีต่าง ๆ ที่ทำกันมาผิดหลักเดิมหรือยังบกพร่องมี
 อยู่มาก จึงทรงพยายามแก้ไขให้เป็นแก่นสาร ไซ้จะโปรดเปลี่ยนแปลง
 อะไร ๆ ให้เป็นอย่างใหม่ไปทรงนุหนามิได้ พระอุปนิสัยเช่น
 งามพึงเห็นได้แต่ในพระราชประวัติตอนทรงผนวช พอทรงสอบสวน
 พระไตรปิฎก ทราบว่า พระสงฆ์ ไทยปฏิ บัติพระวินัย เกิดอน คตลจาก
 พระพุทธบัญญัติมากนัก ก็ทรงพยายามแก้ไขให้เป็น แก่นสารดังเด่า
 เรืองมาแล้ว ในตอนก่อน ครั้นเสด็จเสวยราชย์ ทรงพิจารณา เห็น
 ขนบธรรมเนียม อันใดเกิดอนคตลคเคามุด หรือว่ายังบกพร่อง ก็ทรง
 พระราชดำริแก้ไขให้ดีขึ้นเป็นลำดับมา จนตลอดรัชกาล สมัยเปลี่ยน
 แปลงธรรมเนียมของประเทศสยาม จึงกำหนดในพงศาวดารว่าเกิด
 แต่ในรัชกาลที่ ๔ เป็นต้นมา

แต่เนจะกล่าว อธิบาย ที่พระบาท สัมเด็จพระจอมเกล้า เจ้าอยู่หัว ทรงแก้ชนบธรรมเนียมตามประเภทต่าง ๆ ต่อไป

การศาสนา

ในตอน ๒ ของหนังสือนี้ ได้เข้ามาแลดูถึงเรื่องทพระบาท สัมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพน พระพุทธศาสนา และทรงตั้ง นิภายหลังธรรมเนียมชรัมยุดิกกา และที่ตัดเมือพระบาทสัมเด็จพระนั่งเกล้า เจ้าอยู่หัวประชวรทรงทกทวงเนองคอกการเมือง พระบาทสัมเด็จพระ จอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึง ดำรัสสั่ง ให้พระสงฆ์ ชรัมยุดิกากลับ ห่มคลุม อย่าง พระมหา นิภายมาจนต้น รัช กาดที่ ๓ ได้ยินว่าใน ครั้ง นั้นพระ เภระชรัมยุดิกากบางรูป มีสัมเด็จพระอนริต (ทม) เมอยงเบนทพระ อริยมุนเบนตน ไม่ทาคตาม วัธดังกม ครันถง รัชกาดที่ ๔ พระภะระ ชรัมยุดิกาทงปวง เขาชอกนยนิฏกาคอเส่นาบดขอให้นาคความกราบ ทถว่า ทคอง ถูกบงคยชนใจ ให้ครองผ้าตาม แบบอย่าง ซึ่งไม่ เดือมได้ มคความเคือรอน ขอพระราชทานพระบรม ราชานุญาต ให้พระสงฆ์ ชรัมยุดิกากลับครองแหวกเหมือนอย่างเดิม ก็เกิดคความด้าบากพระ ราชฤทธิยกแ่พระบาทสัมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เพราะจะดำรัส ให้ห่มผ้าอย่างพระมหานิกายต่อไป ก็ผิดกับคคซึ่งพระองค์เองได้ทรง ตั้ง ทงจะทำให้พระสงฆ์ชรัมยุดิกายวัธคเคือรอนหนักชน ถ้าหาก กลับครองแหวกตามอำเภอใจจะทรงทำอย่างไรก็ยากอยู่ แต่จะพระ ราชทานพระบรมราชานุญาตได้ ก็ผิดกับที่ใดทูลรับไว้ต่อพระบาท

ต่อมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว เสด็จมาทางที่ จะระงับความ ตำบาก
 นั้นได้ ด้วย ฐานะของ พระองค์ เมื่อก่อน เดี่ยว ราชย์ เป็นแต่สมณคณา
 จารย์ เมื่อทรงรับปฏิกรของพระมหาเถระ ฐานะของพระองค์เป็น
 พระราชามหากษัตริย์ จึงพระราชทาน พระบรมราช วินิจฉัยว่าการ
 ปฏิบัติพระธรรมวินัยเป็นกิจของพระ สังฆมณเฑียร มีใช้ราชกิจของ
 พระเจ้าแผ่นดินที่จะทรงสั่งให้ทำประการใด เมื่อมีพระบรมราชวินิจฉัย
 อนุญาตเช่นนั้น พระสังฆกรรมยุติการกักพานักดบห่มแหงตามเดิม แต่
 เรื่องที่เกี่ยวกับพระสังฆกรรมยุติการขงนชอนคตออกมาอีก ด้วยเมื่อใน
 รัชกาลที่ ๓ คนที่ เดอม ไล่ต่อกติ ธรรมยุติการอย่าง เบ็ดแผยกม ที่
 เดอมไล่แต่ไม่กล้าแสดง โดยเบ็ดแผย เพราะ เกรงจะ ไม่พอพระราช
 ฤทธิในพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวกม ที่ไม่เดอมไล่กม
 ดังแต่เปลี่ยนรัชกาลใหม่ทรงสั่งเกิดเห็นมีคน แสดง ความ เดอมไล่ในคติ
 ธรรม ยุติ การมาก ชนรวดเร็ว เป็น เหตุ ให้ ทรง พระ ราช วิ จารณ
 กว้างขวางออกไป ทรงพระราชดำริว่าถ้าทรงชนชวยแผยแผนิกาย
 สังฆกรรมยุติการให้แพร่หลายด้วยพระราชนุภาพจะเกิดโทษแก่บ้านเมือง
 มากกว่าเป็น คุณ เพราะจะ ทำให้ พุทธ บริษัท ทง พระ และศฤ ษี สัต
 หนบถอคติเกิดตรงเถยจนกัน และพระมหานิกายก็จะพานหवादหวนว่า
 จะถูกบังคับให้แปลงเป็นธรรมยุติ เหมือนเช่นพระบาทสมเด็จพระนั่ง
 เก่าเจ้าอยู่หัวทรงพระวิคค และที่สัดพระธรรมยุติการเองถ้ามจำนวน
 มากนัก การปฏิบัติพระธรรมวินัยก็อาจจะเสื่อมทรามลงเพราะเหตุที่
 ถ่างมา จึงโปรด ฯ ให้พระสังฆกรรมยุติการขงนชอนอยู่ในคณะกลาง

ตามเดิม มิได้แยกย้ายเป็นคณะหนึ่งต่างหาก และดำรงตั้งในราชการ
ให้ถือว่าพระสงฆ์ ๒ นิกายนั้นเป็นอย่างเดียวกัน เป็นต้นว่าในการ
พิธีพระสงฆ์ให้มนตร์รวมกันทั้ง ๒ นิกาย การททรงตงพระราชา
คณะก็เดอกแต่ด้วยพรรษาอายุและคุณธรรม ไม่ถือว่าจะเป็นนิกาย
ไหนเป็นประมาณ ใช้แต่เท่านั้น ทางฝ่ายฆราวาสสักใดไหนแม้ไม่
ใช้พระราชวงศ์ เคยบวชเรียนในนิกายไหนก็ครัดขอให้คงอย่างเดิม
แต่การ ฟ้น พระ ศำสนานักไม่ ทรงทอดทิ้ง เป็นแต่ เป็ลี่ยน พระ บรมราชา
บายมาเป็นทางส่มาคมกับพระราชา คณะมหานิกาย เป็นต้นว่าพระ
ราชทานพระบรมราชานุญาตให้ทูล ถามอธิบายพระ ธรรมวินัยที่ใครจะ
ทราบหรือทงยงสงสัยได้ตามประสงค์ และทรงข้แจงพระบรมวินิจฉัย
พระราชทานโดยมิได้รังเกียจ พระบรมราชาบายเช่นว่าม้ผลทำให้
พระสงฆ์มหานิกายแก้ไขวัตรปฏิบัติคชชนเป็นลำดับมา และการสงฆ์
มณฑล ก้มิได้ แยกร้าง คดอด รัชกาลที่ ๔ ด้วยพระสงฆ์ พากัน เดอม
ใส่ในพระปรีชาญาณท่วไปทั้ง ๒ นิกาย

พระราชปฏิบัติของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเนื่อง
ด้วยศำสนายงมต่อไปถึงศำสนาอื่น ๆ อีก แต่ก่อนนอกจากพระสงฆ์
กับพราหมณ์ นักบวชในศำสนาอื่นเช่นศำสนาคริสต์ตงกิด หรือ
ศำสนาอิสลามก้ดี แม้จนพระญวนทถอพระพุทธศำสนาฝ่ายมหายาน
ก้ดี หาได้รับความยกย่องอย่างใดไม่ เมื่อพระบาทสมเด็จพระจอม
เกล้าเจ้าอยู่หัวทรงผนวช ได้ทรงส่มาคมกับพวกบาดหลวงและพวก
มิชชันนารีอเมริกันเนื่องในการทรงศึกษาภาษาฝรั่ง และทรงส่มาคม

กับพระญวนด้วยใคร่จะทรงทราบคติมหายาน คนเคยอยู่แต่ เมื่อ
 แล้ว ราชย์แล้ว ก็ทรง รักษามิตร ภาพ ด้บ ต่อมาด้วยทรงยกย่องและ
 พระราชทานพระบรมราชานุเคราะห์ต่าง ๆ ยกเป็นอุทาจรณดังเช่น
 เมื่อตั้งฆราวาสปาถกถถึงมรณภาพ ไปรด ๆ พระราชทานเครื่องแห
 ศัพเหมอนอย่างขุนนาง และพระราชทานที่ดิน ให้สร้างวัด ไปรเคล
 ดันต กับทั้งทรงสร้างวัดญวนด้วย การที่ทรงอุปการดังกล่าวมาน
 เป็นเหตุให้พวกบาดหลวงและมีชชนัร้ออเมริกัน เข้ารับช่วยราช-
 การต่าง ๆ ตามพระราชประสงค์ และยังยกย่องพระเดชพระคุณ
 พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจนอยู่จนทุกวันนี้ พวกญวนก็
 เริ่มได้ทาพชกตึกในงานหลวง เมอรัชกาลที่ ๔ เป็นต้นมา ส่วน
 พวกถือศาสนาอิสลามนั้น พวกถือตทริชเยะ (พวกเจ้าเซน) ได้รับ
 พระบรมราชานุเคราะห์เป็น ประเพณี มาแต่ รัชกาล ก่อน ๆ แล้ว
 ก็ไปรด ๆ พระราชทานตามเคย แต่พวกตทริชหันเป็นคนหลายชาติ
 หลายภาษา แยกย้ายกันอยู่ตามตำบลต่าง ๆ มีดีเหว้าและนักบวช
 ชาติของตนเอง เข้ากับพดเมืองเป็นปกคอยู่แล้ว จึงไม่มีกิจที่จะ
 ต้องพระราชทานพระบรมราชานุเคราะห์ผิดกับแต่ก่อนประการใด

๑. ที่วัดไปรเทศตันตั้งพระราชทาน อยู่ริมอุ้งกอกถึงรัชกาลที่ ๕ วัดนั้นเลิกไป
 พระราชทานที่ใหม่ให้สร้างวัด Christ Church ที่ยังปรากฏอยู่บัดนี้ วัดญวนนั้นสร้าง
 ก้างมาสำเร็จในรัชกาลที่ ๕ จึงพระราชทานนามว่า วัดอุภัยราชบำรุง อยู่ริมถนนเจริญ
 อรุณที่ตลาดน้อย

การพิธีสำหรับบ้านเมือง

การพิธีต่าง ๆ ทำเป็นประเพณีของประเทศสยามนี้ แต่เดิม
มาถ้าเป็นพิธีในทางธรรมเนียมปฏิบัติ ทำตามคติพระพุทธศาสนา ถ้าเป็น
พิธีในทางโลก ทำตามคติไฉยศาสตร์ของพราหมณ์ จึงเกิดคำพูดว่า
“พุทธกับไฉยอาศัยกัน” มาแต่โบราณ ถ้าทำพิธีตามพระพุทธศาสนา
เช่นบวชสามเณร เป็นต้น เรียกว่าพิธีสงฆ์ พราหมณ์ไม่เข้าไปเกี่ยวข้องของ
ถ้าทำพิธีไฉยศาสตร์ เช่นยกทัพจับศึก เป็นต้น เรียกว่าพิธีพราหมณ์
พระสงฆ์ก็ไม่เข้าไปเกี่ยวข้อง จำเนียรกาลนานมาเมื่อความเลื่อมใส
ในพระพุทธศาสนาเจริญขึ้น ผู้ทำพิธีปรารภนาถวัตติมงคลตามคติพระ
พุทธศาสนายงชน ก้มกคุดานใหม่พิธีสงฆ์ด้วยกนกับพิธีพราหมณ์
จะยกตัวอย่าง เช่นพิธีบรมราชาภิเษก พระเจ้าแผ่นดิน เดิมเป็นแต่
พิธีพราหมณ์ ภายหลังมาใหม่พิธีสงฆ์เพิ่มเข้าไปในส่วนการ “เฉลิม
(คือเดชะจขณอยู่) พระราชมนเฑียร” จึงเกิดการพิธีซึ่งทางพิธีสงฆ์
และพิธีพราหมณ์ด้วยกันหลายพิธี แต่ที่ทำแยกกันอย่างเดิมยังมีมาก
ถึงรัชกาลที่ ๔ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราช
ดำริว่าในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์นี้ หมดตอ พราหมณ์ ททรวง พระเวทเดี่ย
แล้ว ยังเหลือแต่เชอธายที่ตบตฤตมาโดยกำเนิด แม้จะหาผู้ใดเข้า
ใจความในคัมภีร์พระเวทก็ไม่ได้ ด้วยไม่มีใครได้เรียนภาษาสันสกฤต
การทำพิธีพราหมณ์เป็นแต่ทำตามเคย ไม่เป็นแก่นสารเหมือนเช่น
เดิม แต่จะเดกเดี้ยกไม่ควอ เพราะเป็น พิธีสำหรับ บ้านเมือง และราช
ประเพณีมาช้านาน จึงทรงแก้ไขระเบียบพิธีพราหมณ์ซึ่งเคยทำมาแต่

โดยดำฟังเช่นพรแรกนาเป็นต้น ให้ใหม่พรตั้งชดวยทกพร ทัดาคญนน
 คอทรงแก ระเบียบ พรธอนา พพฒนัตคยา ซังเป็น พรตั้งช กับพราหมณ
 ทำดวยกันมาแต่กรงกรุงศรีอยุธยา พรตั้งชมสดมมตเดยงพระให้
 เป็นสวดคิมงคดก่อน แดวทำพรพราหมณช่าน โองการแข่งนำสาบาน
 แดชรูปพระแ่งค่อไป ซำราชกรกระทำดคยถอนาคอหน้าพระตั้งช
 ทในวัดพระศรีรัตนค้ำดาราม แดวเข้าไป เผ่าถาย บังคมพระเจ้า
 อยู่หวท ในทองพระโรง พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หวท
 แกประเพณีเดิม สัดจออกไปประทับเป็น ประชาน ให้ซำราชกรถือ
 นากระ ทำดคย และถาย บังคมที่ พระอุโบสถวัด พระศรีรัตน ค้ำดาราม
 แดพระองค์เองกเดยงนำพระพิพฒนัตคยา ทรงปฏิญญาคความซื่อ
 ตรงของซำราชกรทังปวงดวย ระเบียบการพระราชพิธีบรมราชา
 ภิเชกททรงแกไซให้เป็นพรตั้งชเป็นพน คงทำตามพรพราหมณแต่
 สรงมูรธาภิเชกทรวรับพระราชอาณาจักรแะรับ เครื่องราชกกุธภัณฑ์
 เป็นลำดับ การพรดำหรับบานเมืองจึงเป็นกรทพระบาทสมเด็จพระ
 จอมเกล้าเจ้าอยู่หวทได้ทรง แกไซ ให้เป็น แกน ดำรงชน ออก ประเภทหนึ่ง
 ดังพรรณนามา

ระเบียบยศศักดิ์

พอทำพระราชพิธีบรมราชาภิเชกแล้ว พระบาทสมเด็จพระจอม
 เกเกล้าเจ้าอยู่หวท เริ่ม ทรงแกไซระ เมียบยศศักดิ์ ดวยมเหตุทจจะคอง
 ทรงพระราชดำริในการน เมองตนแต่ทรงตั้งแบบเรียกพระนามพระ

เจ้าแผ่นดินในรัชกาลก่อน อธิบายข้อนี้ ตาม ประเพณีโบราณ
 พระนามพระเจ้าแผ่นดินที่จารึก สัณนิษฐาน บัญชีถวาย เมื่อราชาภิเษกมักใช้
 พระนามเดียวกันคือ ๆ มาด้วยถือว่าเป็นสัตว์ดีมีมงคล คนทั้งหลายจึง
 ไม่เรียกพระนามตามทจาริกนบน เรียกพระเจ้าแผ่นดินที่เสวยราชย์อยู่
 แต่ว่า “ขุนหลวง” หรือ “พระพุทธรเจ้าอยู่หัว” หรือ “พระเจ้าอยู่หัว
 ในพระบรมโกศ” แต่เมื่อมีงานฉลองพระเจ้าแผ่นดินที่ล่วงไปแล้วมาก
 ขน ก็เรียกพระนามตามพอใจดีมีมงคลกันต่าง ๆ เอาพระนามเมื่อก่อน
 เสวยราชย์มาเรียกเช่น “สมเด็จพระเพทราชา” บาง เรียกตามพระ
 อธิษาศัยเช่น “พระเจ้าเสือ” หมายความว่าดุร้ายบ้าง เรียกตามที่
 ประทับเช่นว่า “พระเจ้าท้ายสระ” เพราะประทับอยู่พระราชมนฑลท้าย
 ท้ายสระบ้าง เป็นอย่างนามาแต่ครั้งกรุงศรีอยุธยา ถึงสมัยกรุงรัตน
 โกสินทร์นี้ ตั้งแต่รัชกาลที่ ๑ มาจนถึงตลอดรัชกาลที่ ๓ จารึกพระ
 นามในพระสุพรรณบัฏว่า “สมเด็จพระบรมราชาธิราชรามธิบดี”
 เหมือนกันทุกพระองค์ เมื่อรัชกาลที่ ๒ คนทั้งหลายเรียกรัชกาล
 ที่ ๑ ว่า “แผ่นดินสมเด็จพระพุทธเจ้าหลวง” ครั้นมาถึงรัชกาลที่ ๓
 มีพระเจ้าแผ่นดินที่ล่วงแล้วเป็น ๒ พระองค์ คนทั้งหลายจึงมักเรียก
 รัชกาลที่ ๑ ว่า “แผ่นดินต้น” เรียกรัชกาลที่ ๒ ว่า “แผ่นดิน
 กลาง” พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงรังเกียจว่าเป็น
 อัปมงคล เพราะมีคนกลางก่อกองมปลตาย รัชกาลของพระองค์จะ
 เหมือนเป็นต้นท้าย จึงทรงบัญญัติให้เรียก ๒ รัชกาลก่อนตามนาม
 พระพุทธรูปซึ่งทรงสร้างอุทิศถวายสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทั้ง ๒ พระองค์

นั้น ให้เรียกรัชกาลที่ ๓ ว่า “แผ่นดินพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก”
 และเรียกรัชกาลที่ ๒ ว่า “แผ่นดินพระพุทธเลิศหล้านภาลัย” ครั้น
 ถึงรัชกาลที่ ๔ มีปัญหาเกิดขึ้นนอกจะจะเรียก รัชกาลที่ ๓ อย่างไร
 พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรง พระราชดำริ เห็นว่า ควรจะ
 วางระเบียบการเรียกนามพระเจ้าแผ่นดินเสียให้เป็นยุติ อย่าให้เกิด
 ปัญหาต่อไป เมื่อทำพิธีบรมราชาภิเษกจึงโปรดฯ ให้เปลี่ยนแบบ
 คำจารึกพระสุพรรณบัฏ เอาพระนามเดิมของตนว่า “สมเด็จพระ
 พระปรเมนทรมหามงกุฏ” แทนที่เคยของตนว่า “สมเด็จพระบรม
 ราชาธิราชรามาชินดี” และให้เพิ่มคำสำหรับเรียกพระเจ้าแผ่นดิน
 ว่า “พระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว” ดังข้างท้ายสร้อยพระนาม แล้วทรง
 บัญญัติให้เรียกนามรัชกาลที่ ๓ ว่า “แผ่นดินพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว”
 (คำว่าพระนั่งเกล้าและพระจอมเกล้านั้น ทรงอนุโลมตามพระนาม
 เดิมว่า “ทับ” และว่า “มงกุฏ”) แล้วทรงบัญญัติให้เรียกพระนาม
 พระเจ้าแผ่นดินในกรุงรัตนโกสินทร์ตาม นามแผ่นดิน ว่า พระบาท
 สมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก และพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้าน
 ภาลัย พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว และพระบาทสมเด็จพระ
 พระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เพื่อบ่งกนิให้คนภายหลังเรียกกันตาม
 สัมมตเหมือนอย่างกรุงศรีอยุธยา

ระเบียบยศเจ้านายและข้าราชการ พระบาทสมเด็จพระจอม
 เสด็จอยู่หัวทรง ตั้งแบบแผน ขึ้นใหม่ เนื่องในงานบรมราชาภิเษก
 นนหลายอย่าง คือทรงสถาปนายศ “กรมสมเด็จพระ” ขึ้นใหม่ให้เป็น

ชั้นสูงสุดของเจ้านายต่างกรมอย่าง ๓ ทรงสถาปนายศ “ดมเด็จพระเจ้าพระยา” เข้าในทำเนียบให้เป็นชนชั้นสูงสุดในขุนนางอย่าง ๓ ทรงสถาปนายศเจ้าประเทศราชอย่าง ๓ และทรงสถาปนายศศตรี มบรรดาศักดิ์ชั้น “เจ้าคุณ” เข้าในทำเนียบอีกอย่าง ๓ การที่ทรงสถาปนายศต่าง ๆ ทักด่าวามัน มีอธิบายยศสมเด็จพระเจ้าพระยา ก่อนแต่โบราณยศขุนนางชั้นสูงสุดเป็นเพียงเจ้าพระยา ตามทำเนียบศักดิ์นาข้าราชการในกรุงมีเจ้าพระยาแต่ ๓ คน คือ เจ้าพระยามหาอุปราชเป็นชนพิเศษคน ๑ รองตงมาถึงอัครมหาเสนาบดี ๒ คน คือ เจ้าพระยาจักรี ที่สมุหนายกเป็นหัวหน้าฝ่ายพลเรือนคน ๑ กับเจ้าพระยามหาเสนา ที่สมุหพระกตาโหมเป็นหัวหน้าฝ่ายทหารคน ๑ ยศดมเด็จพระเจ้าพระยาหาในกฎหมายไม่ มีแต่เรียกในหนังสือพงศาวดาร เช่น “ดมเด็จพระเจ้าพระยามหากษัตริย์ศึก” และในพงศาวดารรัชกาลที่ ๓ มีว่า พระอุปราชตรีเศาพระยาพลเทพเดิมให้เป็น “ดมเด็จพระเจ้าพระยา” (วงหน้า) ในพงศาวดารรัชกาลที่ ๒ ว่าพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยทรงตั้งเจ้าพระยามหาเสนา (ปิ่น) ที่สมุหพระกตาโหมเป็นเจ้าพระยาอภัยราชา ไปรับราชการวงหน้า ดูกเป็นทำนองเดียวกับ ทว่าตงพระยาพลเทพ เป็นเจ้าพระยาในรัชกาลที่ ๓ และมีปรากฏในพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาอีกอย่างหนึ่งว่า เมื่อเจ้าพระยาชำนาญบริรักษ์ถึงแก่อสัญกรรม พระเจ้าบรมโกศโปรด ๑ ให้เรียกศพว่า “พระศพ” อย่างเจ้า (ตามคำพจนมัญญ์ใหญ่ในศกตถึงหน่นักเล่าว่า ศพเจ้าพระยาอภัยราชา (ปิ่น) ได้พระ

ราชทานเกียรติยศอย่างเจ้า) พิจารณาความที่กล่าวมาเห็นว่าสมเด็จพระ
 เจ้าพระยาฯ เดิมจะเป็นแต่คำที่เรียกกัน คือเจ้าพระยาคนใดมี
 ความชอบพิเศษ ได้เลื่อนยศสูงขึ้นกว่าเจ้าพระยาอัครมหาเสนาบดี
 เทียบเท่าเจ้าพระยามหาอุปราชในกฎหมายอันมียศบาง อย่าง เหมือน
 กับเจ้า ก็เรียกกันว่าสมเด็จพระเจ้าพระยาฯ หาใช่ยศในกฎหมายไม่
 ถึงรัชกาลที่ ๔ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจะทรงพ
 บำเหน็จเจ้าพระยาพระคลัง ซึ่งเป็นอัครมหาเสนาบดีอยู่แต่ จัง
 โปรดฯ ให้เป็นสมเด็จพระเจ้าพระยา และทรงบัญญัติยศสมเด็จพระเจ้า
 พระยาเข้าในกฎหมายเป็นชั้นสูงสุด ในยศขุนนางแต่เดิมมา บางที
 จะเนื่องมาจากทรงตั้งสมเด็จพระเจ้าพระยาฯเอง ทรงพระราชดำริ
 ต่อไปถึงยศเจ้านายต่างกรม ซึ่งตามแบบโบราณมียศ “กรมพระ”
 เป็นชั้นสูงสุด จึงทรงเพิ่มยศ “กรมสมเด็จพระ” ขึ้นอีกชั้นหนึ่ง สำหรับ
 ทรงตั้งพระบรมวงศ์ซึ่งมีความชอบเป็นพิเศษนับเป็นชั้นสูงสุด
 ในยศเจ้านายต่างกรมแต่เดิมมา ที่ทรงแก้ไขระเบียบยศเจ้าประเทศ
 ราชนั้น แต่เดิมมารัฐบาลในกรุงเทพฯฯ ยกยศประเทศราชเป็นเจ้า
 แต่เมืองเวียงจันทร์กับเมืองหลวงพระบาง เพราะสืบต่อยมาแต่พระ
 เจ้ากรุงศรีสัตนาคนหุตแต่โบราณ ต่อกันประเทศราชในมณฑลพายัพ
 ยังให้ยศแต่เป็น “พระยา” เพราะเพิ่งตั้งเป็นประเทศราชชั้นใหม่
 ในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์นี้ คือเจ้าเมืองคนใดมีความชอบมากจึง
 ทรงตั้งให้เป็น “พระเจ้า” เฉพาะตัว เช่นพระเจ้าเชียงใหม่กาวัด
 ในรัชกาลที่ ๓ พระเจ้านครตำป่างดง ทิพและพระเจ้านครตำปุ่น

บุญมาในรัชกาลที่ ๒ แต่ชาวเมืองประเทศราชเหล่านั้นเองตลอด
 ไปจนประเทศราชที่ชนกับพม่า เช่นเมืองเชียงตุงเป็นต้นนับถือว่าเป็น
 เจ้าพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชดำริว่าสัก
 เจ้าเจตคนทีโคตรของเมืองเชียงใหม่ เมืองนครลำปาง เมืองนครลำพูน
 กับท่งสักเจ้าเมืองน่าน ได้มีความสามัคคีตั้งขึ้นมา ที่ใหม่ยศเบน
 แต่เพียงพระยา คำกว่าพวกที่ครองเมืองหัตถวงพระบางและประเทศ
 ราชที่ชนพม่าหาสมควรไม่ จึงทรงสถาปนาใหม่ยศโดยปกติเป็นเจ้า
 ถานความชอบพิเศษเลื่อนขึ้นเป็น “พระเจ้า” เป็นระเบียบสืบมา

การตั้งกรมเจ้านายและตั้งขุนนางทรงแก้ไขตั้งระเบียบใหม่
 ประเพณีเดิมการตั้งกรมหรือเลื่อนกรมเจ้านาย นอกจากอุปราช
 ภิเชกมหาอุปราช พระเจ้าแผ่นดินเป็นแต่มีพระราชดำริตั้งแต่
 แดวกัน ไม่ได้ทรงเกี่ยวกับ การพิธี พระบาทสมเด็จพระจอม
 เกดเจ้าอยู่หัวเสด็จไปใน การพิธีครั้ง เจ้าชายที่รับกรม ทรงรุด
 จากพระมหาดังพระราชทานอย่างอภิเชก และทรง เจริญคุณ ให้
 เป็นธรรมเนียมแล้วพระราชทานพระสุพรรณบัฏเอง และเมื่อ
 พระราชทานพระสุพรรณบัฏให้อาตักษณ อานประกาศพระเกียรติคุณ
 ของเจ้านายพระองค์นั้นอันเป็นเหตุให้ได้รับกรมให้ปรากฏด้วย

การตั้งขุนนางผู้ใหญ่ถ้าเป็นชนดั้งเดิมสมเด็จพระยา กัดัด
 ไปพระราชทาน สุพรรณบัฏ ทำนองเดียวกับตั้ง กรมเจ้านาย ถ้า
 ร้องลงมาเพียงชนเจ้า พระยา กัดัด พระราชทาน ในท้อง พระโรง และมี
 การอ่านประกาศเกียรติคุณเพิ่มขึ้นด้วย การตั้งขุนนาง ชนสามัญ

แต่ก่อนมาเป็นแต่กรรมวงผู้รับ ตั้งมีหมายบอก ตัวเองและบอกไปตาม
กระทรวงทบวงกรมต่าง ๆ ว่าทรงตั้งคนนั้นเป็นทนาย แล้วก็แล้ว
กัน พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระราชดำริให้มี
สัญญาบัตรลงพระราชหัตถเลขาปรมาภิไธย และประทับพระราช
สัญญาบัตรเป็นสำคัญ และให้รับสัญญาบัตรต่อพระหัตถ์เป็นประเพณี
สืบมา

อนึ่งยศของสัตว์มีบรรดาศักดิ์ชั้น “เจ้าคุณ” แต่ก่อนก็เป็น
คำเรียกกัน มักเรียกท่านผู้ใหญ่ในราชินิกุล หรือท่านาง ที่เป็นตัว
หัวหน้า และเรียกเจ้าจอมมารดาของเจ้านายต่างกรมผู้ใหญ่ แล้ว
แต่ใครจะเรียก ๆ กันพื้นเผื่อไม่ เป็นแบบแผน พระบาท สมเด็จพระ
จอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงทรงบัญญัติให้ยศ “เจ้าคุณ” เป็นยศในกฎหมาย
สำหรับพระเจ้าแผ่นดินทรงตั้งเป็นแบบแผนสืบมา

แก่พระราชานุกิจ

การที่ พระบาท สมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรง แก่ไข ชนบ
ชรรวมเนียมใน ประเภท ซึ่งเรียกใน กฎหมายว่า “พระราชานุกิจ” คือ
ระเบียบเวลาที่พระเจ้าแผ่นดินทรง ปฏิบัติ พระราชกิจ ต่าง ๆ ก็เป็น
การสำคัญอีก อย่างหนึ่ง ซึ่งเป็น ประโยชน์แก่ บ้านเมือง มาก ตาม
ราชประเพณีแต่โบราณมา พระเจ้าแผ่นดินย่อมทรงประพาศิพระ
ราชกิจต่าง ๆ เป็นระเบียบ และตาม กำหนด เวลา แน่นนอนเสมอ เช่น
เสด็จออกขุนนางวันละ ๓ ครั้ง คือเวลาเช้า ๓๐ นาทีเวลาเสด็จออก

พิกษาคัด เวลาบ่าย ๑๕ นาฬิกาเสด็จออกที่เฝ้าฯ ฐาน เวลา
 ค่า ๒๐ นาฬิกาเสด็จ ออกว่า ราชการแผ่นดิน เป็นต้น พระราชกิจ
 อย่างอื่น กิจที่เข้า ระเบียบทรง ประพฤติโดย มีกำหนด เวลา เป็น ทำนอง
 เดียวกัน ข้าราชการผู้หมั่นหาที่ในราชกิจอย่างใด ก็เข้าเฝ้าฯ เหน้ตาม
 กำหนดเวลา ทรงปฏิบัติ ราชกิจ อย่างนั้น เสมอไม่ต้อง นัดหมาย เห็น
 สะดวกแก่ การงาน จึง ใช้เป็น ตำราราช ประเพณี ดับมา ช้านาน แต่
 ระเบียบ พระราชทานกิจนั้น สำหรับ แต่ เวลาเสด็จ ประทับ อยู่ในพระ
 นครราชธานี การที่จะเสด็จ ไปยังหัวเมืองไม่มีในตำรา แต่ก่อน
 มาการเสด็จไป หัวเมือง จึง แลแต่ พระราช อธิบายด้วยดั่ง พระองค์ของ
 พระเจ้าแผ่นดิน ในสมัยกรุงรัตน โกสินทริน ดัง แด่ดวง รัชกาลที่ ๑
 ไม่มีกิจ ที่ต้องเสด็จไปทำ คักสังคราม พระเจ้าอยู่หัวทรง ๒ รัชกาล
 คอมากก็ประทับอยู่แต่ในพระราชวังเป็นพน เป็นเหตุให้ทรงห่างเหิน
 กับราษฎร และมีได้ทอด พระเนตรเห็น การที่เป็นไป ตาม หัวเมือง
 พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชดำริเห็นว่า พระ
 ราชทานกิจอย่างรัชกาลก่อนยังบกพร่องเป็นข้อสำคัญ พอด้วยราชย์
 ก็ทรงแก้ไข คงไว้แต่ ที่เป็น แก่นสาร เช่น เสด็จ ออก วันละ ๓
 ครั้ง เป็นต้น พระราชกิจ ที่ไม่ เป็นการ สำคัญ เช่น เสด็จลง ทรงบาตร
 และทรง ประเคน เสด็จพระ ทกวัน ดัง เคย มี มาใน รัชกาล ก่อนโปรด ฯ
 ให้เจ้า นาย ทำแทน พระองค์ เอา เวลาไปใช้ใน พระ ราชกิจ ที่เพิ่ม
 ขึ้นใหม่ เช่นเสด็จออกกรีบบัญการราษฎร และเสด็จ ประพาส พระนคร
 ให้ราษฎรได้เฝ้า เป็น ต้น ดัง กล่าว มา แลแล้ว นอกจาก นั้น ทรง พน

ประเพณี เสด็จ ประพาส หอเมือง ชน เหมือน อย่าง พระเจ้าแผ่นดิน ครอง
 กรุงศรีอยุธยาบางพระองค์เคยประพาศมาแต่ก่อน มีโอกาสเมื่อใด
 ก็ทรงพระราชอุทิศเสด็จไปยัง หอเมืองต่าง ๆ ทางฝ่ายเหนือได้
 เสด็จไปถึงเมืองพิษณุโลก ทางตะวันออกเสด็จไปถึงเมืองปราจีน
 กบตง หอเมืองชายทะเลตลอดจนเมืองจันทบุรีและเมืองตราด ทาง
 ฝ่ายใต้เสด็จไปถึงเมืองนครศรีธรรมราชและเมืองสงขลา ทางฝ่าย
 ตะวันตกเสด็จไปถึงเมืองนครชัยศรี เมืองกาญจนบุรี เมืองราชบุรี
 และเมืองเพชรบุรี ได้ทอดพระเนตรเห็นภูมิฉานาพระราชอาณา-
 เขตตและ ทรงทราบการ หอเมือง ยิ่ง กว่า พระเจ้าแผ่นดินแต่ปางก่อน
 โดยมาก ตามหอเมืองที่เสด็จประพาศนั้นโปรด ๆ ให้สร้างที่ประทับ
 ชน ใหม่ในวัง พระเจ้าแผ่นดินกรุงศรีอยุธยาเคยประ ทับก็หลายแห่ง
 เช่นวังบางปะอินของพระเจ้าปราสาททอง วังจันทร์เกษมของสมเด็จพระนเรศวรมหาราช
 วังเชิงเขาพระพุทบาทของพระเจ้าทรงธรรม
 และวัง ณ เมืองลพบุรีของสมเด็จพระนารายณ์มหาราช ที่เมือง
 เพชรบุรีและเมืองนครปฐมกษัตริย์พระเจ้าบรมโกศ ๒ แห่ง แต่
 โปรด ๆ ให้สร้างวังใหม่ในที่อื่น การที่พระเจ้าแผ่นดินเสด็จประพาส
 ตรวจการหอเมือง จึงเกิดเป็นประเพณีอันมีประโยชน์แก่บ้านเมือง
 เป็นอันมากแต่ในรัชกาลที่ ๔ ขึ้นมา

แม้พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงแก้ไขพระราช
 นกิจดังกล่าวมาแล้ว เมื่อกายหลังก็เกิดความลำบากแก่พระองค์ในการ
 ทต้องทรงประพาศพระราชนิกิจ เพราะในรัชกาลที่ ๔ มีกิจการ

ต่าง ๆ ซึ่งพระเจ้าแผ่นดินแต่ก่อน ๆ ไม่ต้องทรงทำ เกิดเพิ่มขึ้นใหม่
 หลายอย่าง เป็นต้นแต่เหตุที่เคยทรงสดำคัมและมีหนังสือไปมากับ
 ฝรั่งเศสยังทรงผนวช ครั้นเสด็จด้วยราชสวามีฝรั่งเศสต่างประเทศ
 ได้ทราบพระเกียรติคุณ พวกเขยหนังสือต่อมาถวายมากจน เกิด
 พระราชกิจ ต้องมีพระราชหัตถ์เทศาเป็น ภาษาอังกฤถึง ชาวต่าง
 ประเทศเพิ่มขึ้น อันต้องทรงแต่งเองเขียนเอง เพราะยังไม่
 ใครอื่น ที่รอบรู้พอจะช่วยพระราชกิจนั้นได้ ต่อมาถึงสมัยเมือทำ
 หนังสือสัญญาทางพระราชไมตรีกับฝรั่งเศสต่างประเทศแล้ว เกิดกิจ
 ซึ่งได้คอบกับพวกกงสุลในการต่าง ๆ เพิ่มขึ้นอีก บางทีเป็นการ
 สำคัญอันจะกราบทูลหรือปรึกษา โดยเบ็ดเตล็ดในเวด้า เสด็จออกขุนนาง
 เหมือนอย่างแบบเก่าไม่ได้ ก็ต้องสั่งหนังสือที่มากับทั้งร่างคอบเข้า
 ไปถวายทรงพระราชวินิจฉัย นอกจากนั้นการที่ทรงรับ ฎีกาของ
 ราษฎร ก็เพิ่ม พระราชกิจที่ต้องทรงพิจารณา ฎีกาด้วย อีก อย่าง หนังสือ
 หรือถำรวมว่าโดยย่อ คือเกิดการที่ต้องทรงพระอักษรเป็นส่วนใหญ่
 เพิ่มขึ้นใหม่ในรัชกาลที่ ๔ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
 ต้อง ทรงปฏิบัติการณ์นั้น แทรกเข้า ในระเบียบ พระราชานุกิจประจำ
 วันใหม่หนังสือที่เร่งร้อนต้องทรงมาก เวด้าเสด็จออกว่าราชการ
 บ้านเมือง เวด้าคำกัก เสด็จอน คดาดเข้า ไป เนื่อง ๆ เป็นเหตุให้
 ข้าราชการผู้ใหญ่คิด เคียงว่า เวด้า พระ ราชานุกิจไม่แน่นอน เหมือนใน
 รัชกาลที่ ๓ บางคนก็เคยขาดเฝ้าด้วยอ้างว่า สูงอายุแล้ว อยู่ดกทน
 ไม่ไหว แม้ผู้ที่ยังไม่สูงอายุก็พลอยเอาอย่าง ประเพณีที่เสนาบดี

ต้องเข้าเฝ้าทุกวันก่เดื่อมา ถ้ามีราชการ ดัดดำคณูมักเข้าเฝ้าเวลา
 เสด็จออกที่รโหฐาน ราชการดำณูที่เคยกกราบทุดในเวลาเสด็จออก
 ชุนนางมักให้แต่ปลัดทุดของกราบทุดแทน (เมื่อเริ่มรัชกาลที่ ๕
 ปรึกษากัน ให้กดับ ใช้แบบพระราชนู กิจอย่าง รัชกาลที่ ๓ ดังจะ
 ปรากฏอธิบายในคตอนอื่นต่อไปข้างหน้า)

ดเมืองเชียงตุง

ในรัชกาลที่ ๔ ต้องทำสงครามครั้งเดียว และไม่เหมือนกับ
 สงครามใน ๓ รัชกาลตุดวงแล้ว ดวยแต่กอนพอเบียดนรัชกาลใหม่
 ทงรัชกาลที่ ๑ และที่ ๒ พะมาซาคักกเขามารบรุก เมื่อครั้งรัชกาล
 ที่ ๓ เจาอนุเวงจันทรเป็นชบถกยกกองทัพตุงมารบรุก ไทยเป็นฝ่าย
 ข้างตอดริรักษาอาณาเขตตง ๓ คราว แต่คราวนี้ไทยไปดเมือง
 เชียงตุงเป็นกการรบรุกอาณาเขตตของพะมา จึงผดกน ทจริงเวอง
 ดเมืองเชียงตุงเริ่มมาในรัชกาลที่ ๓ ดวยเหตุเกิดจาดจตในอาณา-
 เขตตตอ* ดิบดองบันนาอันเป็นประเทศราชของพะมา แต่กมีดำเนา
 อยคอดแดนทงประเทศจันแตะประเทศสยาม และเคยยอมชุนคจัน
 หรือไทยในเวลาได้ความดำบากมาแต่กอน เมื่อกอนเกิดจาดจตครั้ง
 นมพวกเจานายราชวงศ์เมืองเชียงวัง ซึ่งครอบครองดิบดองบันนา
 พากันอพยพครอบครว หนีภยมาอาศัย อยุ่ในแดนเมืองน่านแตะเมือง
 หตวงพระบาง (เมื่อยังเป็นอาณาเขตตสยาม) หตวยพวก เจาเมือง

๑. ลือ เป็นชาติไทยจำพวกหนึ่ง พุดภาษาไทยสำเนียงเหมือนชาวนครศรีธรรมราช

หลวงพระบางและเมืองน่านตั้ง คณายท เป็นหัวหน้าตั้งมายังกรุงเทพฯ ฯ
 เพื่อขอพระบรมเป็นท พงและจะทงพะมามาชน ไทย ก็ในเวदानนทาง
 ประเทศพะมาเด่อมก่าตงตงแควบแพองกฤษ (ครั้งแรก) พระบาท
 สมเด็จพระนั่ง เกตาเจ้าอยู่หัวทรง พระราชดำริว่า เป็นโอกาสที่จะแผ่
 พระราชอาณาจักรเขตต์ไปถิ่งตีบตองบ้นนา แต่จะตองตีเมืองเชียงตุง
 ซ่งพะมาให้ควบคุมชนหัวเมืองตอให้ ทมดก่าตงเตย ไทยจึงจะเอา
 เมืองตีบตองบ้นนาไว้ได้ ครึ่งนพพอกเจ้าประเทศราชในมณฑล
 พายัพทราบกระแสพระราชดำริ ก็พากันย่นดรบอาดำตีเมืองเชียงตุง
 ด้วยเห็น แก่ประโยชน์ที่จะได้เซตยกับ ทร์พัตดิน เมื่อรบ ชนะตามประ
 เพลนการสงครามในสมัยนั้น จึงโปรด ฯ ให้พอกประเทศราชเมือง
 เชียงใหม่ เมืองนครลำปาง และเมืองนครลำพูน ยกกองทัพชนไป
 ตีเมืองเชียงตุง (ครั้งแรก) เมื่อปีระกา พ.ศ. ๒๓๘๒ แต่กองทัพ
 ที่ยกไปไปทำการไม่พรวกพร้อมกัน ดงที่ตีชตีตงตงเบียงอาหารกตอง
 เลิกกลับมา พอประจวบเวดาพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว
 ประชวร เรื่องตีเมืองเชียงตุงกคงอยเพียงนจนจันทรชกาลที่ ๓
 ถึงรัชกาลที่ ๔ มีความจำเป็นจะตองตกลง เบนยุที่จะทำ
 อย่างไรต่อไปทงในเรื่องตีเมืองเชียงตุงและเมืองตีบตองบ้นนา เพราะ
 พอกเจ้านายเมืองเชียงตุงตองคอยพงอยู่ในกรุงเทพฯ ฯ ถึง ๓ ปี พรพค
 พอก ครชมครวัด ทคคอยอยู่ใน แควงเมืองน่าน และ เมือง หลวง พระบางก็
 มาก พอประจวบกับได้รบศุภอกษรชของเจ้าฟ้าแค้นหัวเจ้าเมืองเชียง
 รุ่งมีมาให้กราบ บังคมทูล ว่าการ ที่เกิด จดาจต นน ระวังบเรยบรอยแคว

ขอพระราชทาน อนุญาตให้ เจ้านาย ที่มา พัง พระบารมี กับ พวก บริวาร
 กตบ คนไป บ้านเมือง และเจ้าเมือง เชียงรุ่ง จะ ถวาย เครื่อง ราช
 บรรณาการ ๓ ปีครั้ง ๑ เหมือนอย่างประเทศราชอื่นต่อไป พระบาท
 สมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว มีพระราชดำริดี ว่าพวก ราชวงศ์ เมือง
 เชียงรุ่ง กับพวก บริวาร หนอย มาพัง พระบารมี ใน เวตา บ้านเมือง เป็น
 จดาจต บ้านเมืองเรียบร้อย แดวใคร ประสงค์ จะกตบไป บ้านเมืองก็
 พระราชทานอนุญาตให้กตบไปตามใจสมัคร แต่ส่วนเรื่องการตเมือง
 เชียงตุงและเรื่องที่ถูกพนักกับเมืองเชียงรุ่งคือไปอย่างไรนั้น โปรด ฯ
 ให้เต็นาบด ปรึกษา กันหา ความเห็น ชนกราบ บังคมทูล ที่พระบาท
 สมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวไม่ทรง บัญชา หรือครัด ปรึกษา เต็นาบด
 จะเป็นเพราะเหตุใด ชอน พิจารณา คเห็น ว่าคง เป็นเพราะ วิหิจฉย
 เรื่องเมืองเชียงตุงเกยวกับการ ทาศักดิ์สงคราม อันเป็น วิชราชัง พระองค์
 ได้มี โอกาสทรงศึกษา * ส่วนเรื่องเมืองเชียงรุ่งนั้น คงทรงเห็นการ
 เหมือน พระบาทสมเด็จพระพุทธ ยอดฟ้า จุฬาโลก เคยทรง พระราชดำริ
 มาแต่ก่อน ว่าเมืองตอ ตีบดอง บันนา เคยชน แก่พะมา และจัน แม่
 ไทยรบเป็นทพง ถ้าพะมาหรือจันมาเบียดเบียนเมืองเชียงรุ่ง ก็ยาก
 ที่ไทยจะไปช่วยป้องกัน เพราะหนทางไกลและกันดารนัก จะไม่เป็น
 ทพงแก่พวก ตอ ตีบดอง บันนาได้จริง แต่จะครัด ปฏิเสธ โดย ดำพัง

๑. ถ้าใครสังเกตดูรูปลายลักษณ์ในรัชกาลที่ ๔ จะเห็นได้ว่าพระบาทสมเด็จพระ
 พระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวถวายพระรูปทรงแต่งพลเรือน แต่พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้า
 เจ้าอยู่หัวทรงแต่งเป็นทหารเป็นนิจ

พระราชดำริยก จักรพรรดิองค์หนึ่งให้ไปตั้งเมืองแห่งหนึ่ง
นั้นได้เคยพิจารณาบัญชาการ มาแล้ว เมื่อ รัชกาลที่ ๓ ให้ไปศึกษา
กันออก ครึ่งหนึ่ง ว่าสมควรทำอย่างไร ต่อไปใน รัชกาลใหม่ ก็ในปี
ชวด พ.ศ. ๒๓๕๕ นั้นเมื่อญ ประจวบกับ อังกฤษมาตีเมือง พระมอ
(เป็นครั้งที่ ๒) พระมอกำลังติดรบพุ่งกับอังกฤษจะไปช่วย เมืองเชียง
รุ่งไม่ได้ เป็นโอกาสเกิดเพิ่มขึ้น เสด็จมาจึงพร้อมกันทำความเห็น
กราบบังคมทูล เห็นว่าควรจะดำเนินการต่อไปตามพระราชดำริใน
รัชกาลที่ ๓ คือให้ไป ต่เมืองเชียงตุงอีก เมื่อได้เมืองเชียงตุงแล้ว
ก็ตั้งได้เมืองดอยสอยบ่นาเป็นของไทยโดยไม่ลำบาก แต่การที่จะตั้ง
เมืองเชียงตุงคราวนี้ ควร ให้ กองทัพ กรุงเทพ ฯ ยกขึ้นไปควบคุมกอง
ทัพพวก มณฑลพายัพ ด้วยจึง จะเป็นการ ระวัง และ จะเป็น ประโยชน์
ฝักฝักข้าราชการ ในกรุงให้ชำนาญการ การศึกสงคราม ชนด้วย เมื่อ
เสด็จกลับคืนมา อย่างนั้น พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า เจ้าอยู่หัว
ทรงบัญชาตาม โปรด ฯ ให้เกณฑ์คนในมณฑลพายัพและหัวเมือง
เหนือ นอกจาก มณฑล นครวม จำนวน ๓๐,๐๐๐ จด เป็น ๒ กองทัพ
ให้เจ้าพระยามรธา (นุช บุญรัตพันธุ์ ซึ่งต่อมาได้เป็นเจ้าพระยา
ภูธราภัย ที่สมุหนายก) คุมกองทัพหน้ายกไปทางเมืองเชียงใหม่ทาง ๑
ให้กรมหลวง วงศาธิราชสนิท เป็น จอมพล คุมกองทัพหลวง ยก ไปทาง
เมืองน่านออกทาง ๑ ไปสมทบกันต่เมืองเชียงตุง กองทัพที่ยกไปครั้ง
นั้นได้เมืองขึ้น และด้าน ทางทัพพวก เชียงตุงมา ต่ต่อสู้เข้าไป จนถึงต่ง
ตอมเมืองเชียงตุง ยิ่งแต่จะหักเข้าเมือง เมื่อญู่ละเบียงอาหารขาด

ดงกตองถอยทพกตบมาตงออยเมองเชียงแสน ในเวदानนประจวบ
 กับจิตทหาร อย่าง ยุโรปชนใน กรุงเทพ ฯ เด่นาบดิ่ง ปรีกษาเห็น
 กนวาเมองเชียงตุงกอนกาดัง มากออยแฉ้ว ควรจะ เพ้มเติม กาดัง
 กองทพทงสระเบียงอาหารแตะเครื่องศัสตราวุธให้มากชน ออย่าให้
 ความขัดของเหมอนเมอครวากอน แฉ้วให้ยกชนไปคเมองเชียงตุง
 ในฤตตังษณ พ.ศ. ๒๓๙๖ อักครั้งหนึ่ง แต่ในเวลาเตรียมทพออย
 นน ทางเมองพะม่าเสร็จการสงครามกับอังกฤษ พะม่าดั่งกาดังมา
 ชวยรักษาเมองเชียงตุง ทางฝ้ายไทยไม่รู้ ยกชนไปครวาลดักเกิด
 ด่าปากตงแต่เขาแดนเชียงตุง กองทพเจ้าพระยายมราชตองติดขัด
 ไปไม่ทันสมทบกองทพหลวง กรมหลวงวงศา ฯ เสด็จชนไปพบกอง
 ทพพะม่ามกาดังมากกจากตองถอยทพกตบมา การคเมองเชียงตุง
 จึงเป็น อันไม่ สำเร็จ ถ้าคิด ดูว่า เพราะ เหตุใด เห็นว่า เพราะไปทำ
 สงคราม ใน ดินแดน ของ ข้าศึก ซึ่งไทยไม่รู้ เเบาะแลภูมิ ด่าเนา เดี่ย
 เปรียบศักรออยโดยธรรมดาอย่าง ๑ เพราะฝ้ายไทยประมาทไม่ชวน
 ขวายในการสืบสวนให้สมกับกระบวนพิชัยสงครามอย่าง ๑ เป็นข้อ
 สำคัญ แต่กตเมองเชียงตุงได้กคงรักษาไว้ไม่ได้ ด้วยออยโกตแดน
 พะม่ากว่าแดนไทย

จัดทหารบกทหารเรือ

ทหารบกทหารเรือทพผู้กต จตริยะบการบังคับบัญชาตามแบบ
 ฝรั่ง ก็เกิดชนในรัชกาลที่ ๕ แฉ้วนมา เมื่อไทยรบกับญวนและ

ระแวงว่า อังกฤษ จะ ย้าย เหมอน อย่าง เมืองจีน พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดฯ ให้สร้าง ต่อม เครื่อง อาวุธ ยศ ภัณฑ์ และสร้าง บัณฑิต วิชา ปาก นาท ศาสตร์ ทุกแห่ง ครอง ให้ เกณฑ์ พวก อาสา ญวน (เขมร) หัก เบิน ทหาร บิน ใหญ่ ขึ้น อยู่ใน พระบาท สมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อยัง ดำรง พระยศ เป็น เจ้า ฟาก กรม ชุน อิศร์ เวศ รั้ง สรรค์ พวก ๓ เกณฑ์ พวก อาสา ญวน หัก เบิน พวก ทหาร บิน เดก ขึ้น อยู่ใน กระ ทรวง กตา โหมม ต่อม เจ้า พระยา บรม มหา ศรั ต์ รัย วงศ์ เมื่อยัง เบน ทพระ ยา ศรั ต์ รัย วงศ์ เป็น ผู้ บง คบ บัญชา พวก ๓ สำหรับ รักษา บัณฑิต เมือง สมุทร ปราการ ทหาร ทง ๒ พวก แดง คือด ตาม แบบ ทหาร ฝรั่งเศส และ ปรากฏ ว่า ได้ ให้ มา ตั้ง แแถว เป็น กอง เกียรติ ศัก เมือ พระ บาท สมเด็จ พระ จอม เกด้า เจ้า อยู่ หัว ได้ ตัด ใจ ออก พระ ทนง อม ริน ทร วจิ น ฉัย ใน วัน บรม ราชา ภิเศก ๑ แต่ ยัง ไม่ ได้ จัด ระเบียบ การ บัง คับ บัญชา ใน ปี กุน พ.ศ. ๒๓๘๔ ที่ พระบาท สมเด็จ พระ จอม เกด้า เจ้า อยู่ หัว ได้ โดย ราช ย์ นน มี นาย ร้อย เอก ทหาร อังกฤษ คน ๑ ชื่อ อิม เป (Impey) ทราบ ว่า พระ บาท สมเด็จ พระ จอม เกด้า เจ้า อยู่ หัว ได้ โดย ราช ย์ และ โปรด ชนม ธรรม เนียม ฝรั่งเศส จึง เข้า มา รับ อาสา เป็น ครุ ฝึก หัก ใจ ระเบียบ ทหาร บก กั โปรด ฯ ให้ จ้าง ใจ แต่ วก เกณฑ์ คน กรม อาสา ดาว และ เขมร เป็น ทหาร ให้ นาย ร้อย เอก อิม เป ฝึก หัก เรีย กว่า “ทหาร เกณฑ์ หัก อย่าง ยุโรป” จัด เบน กอง ร้อย และ หมอ ด หมู มี นาย ร้อย นาย ดิบ คอบ คม ตาม แบบ ฝรั่งเศส และ โปรด ฯ ให้ ด้ ร้าง โรง ทหาร ขึ้น สำหรับ พวก ทหาร

๑. มีในพงศาวดารรัชกาลที่ ๔ ของเจ้าพระยาทิพากรวงศ์

ผลัดเวรกันอยู่ประจำราชการ การฝึกหัดและจัดระเบียบ ทหารครึ่ง
 นั้นเพราะทำตามแบบฝรั่ง และครูก็ไม่รู้ภาษาไทย จึงใช้คำบอก
 ทหาร และชื่อ ตำแหน่ง นายทหาร เป็น ภาษา อังกฤษ มา ตัดออก รัชกาล
 ที่ ๕ พอข่าวระบือไปว่านายร้อยเอกอิมเปได้เป็นครูทหารไทย ใน
 ไม่นาน นายร้อยเอก ทหาร อังกฤษ ชื่อ น็อกซ์ (Knox) เข้ามาอาสาร
 ออกคน ๑ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระราชดำริว่า
 ทหารวังหลวง มีนาย ร้อยเอกอิมเปเป็นครู อยู่แล้ว จึงโปรด ฯ ให้
 พระบาท สมเด็จพระปิ่น เสด็จ เจ้าอยู่หัว รัช นาย ร้อยเอก น็อกซ์ไป เป็น
 ครูทหารวังหน้า และให้โอนทหารญวน (เขารัต) ซึ่งพระบาท
 สมเด็จพระปิ่น เสด็จ เจ้าอยู่หัวได้ ทรง บังคับ บัญชา อยู่แต่ ก่อน ไป เป็น
 ทหารวังหน้า ส่วนทหารมอญที่เคยชนอนอยู่ในกระทรวง กตมาโหมนั้น
 ก็โปรด ฯ ให้คงอยู่ในบังคับบัญชาของเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ ซึ่งเป็น
 ผู้จัด ทหารเรือ ทหารพวก นั้นจึง เบียดขับ ไป เป็น ทหารมวัน สำหรับ
 เรือรบ ต่อมาโปรด ฯ ให้จัดกรมรักษาพระองค์เป็นทหารอย่างยุโรป
 นอกกรม ๑ และจัดพวกกรมอาสาญวน (ถือพระพุทธศาสนา ที่ตั้ง
 บ้านเรือนอยู่ริมคลองผดุงกรุงเกษม) เป็นทหารป็นใหญ่แทนพวกญวน
 เขารัตที่โอนไปวังหน้าออกกรม ๑ กรมทหารบกต่าง ๆ ที่กล่าวมานั้น
 คนเดิมของทหารบกที่มตมาจนทุกวันนี้
 ทหารบกที่เริ่มจัดขึ้นเมื่อบัด พ.ศ. ๒๓๙๕ นั้นเห็นได้ดังขึ้นไป
 เข้ากองทัพนครหลวงวงศาธิราชชั้นโท เมื่อยกขึ้นไปตั้งเมืองเชียงตุง
 ครั้งหลังในปีฉลู พ.ศ. ๒๓๙๖ จะเป็นจำนวนคนเท่าใดหาทราบไม่ ทราบ

แต่ว่านายร้อยเอกราชก็ออกไป และได้ช่วยรบครั้งหนึ่งเมื่อกองทัพ
กรมหลวงวงศาฯ ถอยลงมา

ส่วนทหารเรือนั้น เมื่อรัชกาลที่ ๓ มีเรือรบ เป็น กำปั่นใบ
หลายลำ เกณฑ์พวกแขก (เขมร) กรมอาสาจามลงประจำชอนอยู่ใน
กระทรวงกลาโหม สำหรับลาดตระเวนในอ่าวสยาม บางทีมีราชการ
ก็ให้ไปถึงเมืองต่างประเทศที่ไกลเคียง ถึงรัชกาลที่ ๔ เมื่อเจ้าพระ
ยาศรีธรรมวงศ์เป็นอัครมหาเสนาบดีกระทรวงกลาโหม ท่านชำนาญ
การต่อเรือ กำปั่นมา คงเคย เป็นหลวง นายดีที่สุดในรัชกาลที่ ๓ พระ
บาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงโปรดฯ ให้จัด ทหาร เรือ และ
ต่อเรือกลไฟเป็นเรือรบและเรือใช้เป็นพาหนะ ฝ่ายพระบาทสมเด็จพระ
พระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว ก็โปรดการทหารเรือ ทรงต่อเรือรบและจัด
ทหารเรือของหนานชนด้วย จึงเริ่มมีเรือไฟใช้เป็นเรือรบและเรือพาหนะ
ตั้งแต่บมเมย พ.ศ. ๒๔๐๑ เป็นต้นมา ๒ คงใช้พวกอาสาจามเป็น
พนักงานเดินเรืออย่างเดิม เพิ่มพวกมอญเป็นทหารมรับสำหรับเรือ
รบ แต่พวกคนกตัญญูชาติไทยใช้มาแต่แรก ส่วนการบังคับบัญชา
ในเรือรบ ในสมัยนั้นยังไม่มีไทยใครชำนาญ จึงต้องจ้างฝรั่งเป็น
กัปตันและต้นหนเรือรบมาชำนาน.

๑. เรื่องนี้พระองค์เจ้าสายสนธิวงศ์ในกรมหลวงวงศาฯ ซึ่งได้ตามเสด็จพระ
บิดาไปด้วยในครั้งนั้นเล่าให้ฟัง

๒. บัญชีเรือกลไฟในรัชกาลที่ ๔ มีอยู่ในหนังสือบางกอกศาลาเลนดาร์ของ
หมอบรัดเล เล่ม ค.ศ. ๑๘๖๘

พิมพ์ที่โรงพิมพ์ที่วณสำ
62 ถนนปั้น สีลม (วัดแขก) โทร. 31558
นายกระมล ที่วณสำ ผู้พิมพ์, ผู้โฆษณา.

12-1-2500